

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

Марјан Марковиќ

Зузана Тополињска

МАКЕДОНСКИ ~ ПОЛСКИ
СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА
НА ОДБРАНИ ПРАСЛОВЕНСКИ КОРЕНИ

Марјан Марковиќ

Зузана Тополињска

МАКЕДОНСКИ ~ ПОЛСКИ

**СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА
НА ОДБРАНИ ПРАСЛОВЕНСКИ КОРЕНИ**

MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

Marjan Markovikj

Zuzanna Topolińska

MACEDONIAN ~ POLISH

**SEMANTIC DERIVATION
OF SELECTED PROTO-SLAVIC ROOTS
OF HUMAN ACTIVITIES**

Skopje, 2019

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

Марјан Марковиќ

Зузана Тополињска

МАКЕДОНСКИ ~ ПОЛСКИ
СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА
НА ОДБРАНИ ПРАСЛОВЕНСКИ КОРЕНИ

Скопје, 2019

Уредник:
проф. д-р Јан Соколовски

Редакциски одбор:
акад. Зузана Тополињска
доп. член Марјан Марковиќ
д-р Ангелина Панчевска
м-р Соња Миленковска
м-р Давор Јанкулоски

Печат: „МАР-САЖ“ – Скопје
Тираж: 300 примероци

CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3'373.611:811.162.1'373.611
811.162.1'373.611:811.163.3'373.611

МАРКОВИЌ, Марјан

Македонски ~ полски : семантичка деривација на одбрани
прасловенски корени / Марјан Марковиќ, Зузана Тополињска. - Скопје :
Македонска академија на науките и уметностите, 2019. - 177 стр. : табели
; 24 см

На напор. насл. стр.: Macedonian - Polish : semantic derivation of
selected proto-slavic roots of human activities / Marjan Markovik,
Zuzanna Topolińska. - Фусноти кон текстот. - Регистар. - Библиографија:
стр. 173-177

ISBN 978-608-203-278-8

1. Тополињска, Зузана [автор]

а) Македонски јазик - Прасловенски корени - Семантичка деривација -
Компарација со полски б) Полски јазик - Прасловенски корени –
Семантичка деривација - Компарација со македонски
COBISS.MK-ID 110778122

СОДРЖИНА

ВОВЕД.....	7
ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА <i>Нови правци за истражување во доменот на зборообразувањето.....</i>	11
МАРЈАН МАРКОВИЌ <i>Околу процесите на семантичка деривација и семантичка мотивација.....</i>	17
<i>*sta-/*sto-.....</i>	33
<i>*šed- /*sed- /*sad-.....</i>	63
<i>*leg-/*log-.....</i>	77
<i>*ved-/*vod-.....</i>	93
<i>*slěd-.....</i>	103
<i>*step-/ *stop-.....</i>	109
<i>*pad-.....</i>	115
<i>*(j)ę-(j)ьm-.....</i>	121
<i>*bьr-/*ber-.....</i>	129
<i>*da-/*da-r-.....</i>	131
<i>*dьrž-.....</i>	133
<i>*met- (*mot-/*mьt-).....</i>	139
<i>*tьk-.....</i>	151
<i>Индекс на поважни македонски деривати.....</i>	159
<i>Библиографија.....</i>	173

ВОВЕД

По објавувањето на 10-те тома од серијата *МАКЕДОНСКИ ~ ПОЛСКИ*, посветени на конфронтација на граматичките структури на македонскиот и на полскиот јазик, им го предаваме на нашите читатели првиот том од новата серија посветена на анализа на организацијата на лексичките фондови на двата јазика. Во центарот на нашето внимание се наоѓаат патиштата на семантичката деривација запишани во морфолошките деривати од избраните корени, квалификувани како прасловенски. Сметаме дека во тие деривати се вградени одликувачки семантички компоненти, коишто се провлекуваат низ целиот дендрит оформен од основниот прасловенски корен. Можеме да кажеме дека процесите на семантичката деривација го отсликуваат системскиот пренос на информации од семантичкиот континуум во лексиконот на јазикот, што овозможува да се набљудува и историскиот развој на семантичките компоненти вградени во тие лексички единици. По наше мислење, семантичката деривација исто така ги рефлектира разликите и паралелите на културните и цивилизациските услови во коишто се развивале двата анализирани јазика, а истовремено дозволува да се оцени присуството во речникот и фреквенцијата во текстовите на непосредното прасловенско лексичко наследство, спротивставено на калки и други заемки од други јазични кодови.

Селекцијата на зборообразувачки гнезда обработени во овој том ја базираме врз уверувањето – верификувано како со лингвистичките анализи така и со резултатите на други историски научни дисциплини како антропологијата или историјата на големите миграции и наслојувањето на културите – дека основен клуч кон нашата – човековата – концептуализација на светот е совладувањето на просторот во којшто човекот се нашол на планетата Земја и искористувањето на тој простор за подобрување на животните услови и изградба на една осмислена визија на светот што нè опкружува. Јазикот во текот на својот развој се обидува на најверодостоен начин да ја отслика таа човекова концептуализација на светот. Согласно со тоа уверување, **ЧОВЕКОТ** и **ПРОСТОРОТ**, како и **АКТИВНОСТИТЕ** кои водат кон совладувањето и искористувањето на просторот од страна на човекот, се поимите од коишто ги започнавме нашите анализи.

Од таа причина, базирајќи се на антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот, ги обработуваме оние корени коишто прототипно биле поврзани со основните човекови позиции, движења и активности. Во овој том поместуваме три блока на зборообразувачките и семантичките анализи, коишто се однесуваат на трите основни човекови позиции, потоа совладување на просторот (движење), како и основните човекови активности со рака.

Во првиот блок се наоѓа еден нацрт на историјата на семантичката деривација на основните човекови позиции. Под основни позиции ги подразбираме исправената (*стои*), седечката (*седи*) и лежечката (*лежи*) позиција на човекот во однос на просторот. Токму огромниот број деривати изведени од овие прасловенски основи ни потврдува дека тие основни позиции се најподатни за анализа не само на формалната, туку и на семантичката деривација. Имено, се работи за анализа на прасловенските корени **sta-/*sto-*, **sěd-/*sed-/*sad-* и **leg-/*log-*, соодветно на македонската и на полската почва. Во анализата се разгледуваат централните семантички поими МЕСТО, ПОЗИЦИЈА, МИРУВАЊЕ, коишто прототипно се поврзани со човекот и просторот, а потоа се пренесуваат во материјалниот и паралелно во менталниот свет артикулиран преку јазикот.

Во вториот блок е поместена анализата на формалната и на семантичката деривација на неколку прасловенски глаголски корени коишто се однесуваат на човековото совладување на просторот, односно движењето на човекот што оди напред (*води*), човекот што оди по него (*следи*), правењето чекор (*стапува*), како и резултатот од движењето (*наѓа*). Во овој блок, се работи за прасловенските глаголски корени: **ved-/*vod-*, **slěd-*, **step-/*stǫp-* и **pad-*. И во овој случај се јавуваат голем број формални деривати, при што сите од нив (и оние коишто се однесуваат на реалниот и оние коишто се однесуваат на менталниот свет) во себе ги носат семантичките компоненти коишто прототипно се поврзани со човековото совладување на просторот.

Третиот блок ја опфаќа анализата на оние глаголски корени коишто се однесуваат на некои од основните човекови активности со рака. Во овој блок е обработен и еден од основните прасловенски корени – **(j)ę/(j)ьт-* чии основни семантички компоненти се ‘сопственост, поседување и стекнување имот’, како во материјална така и во апстрактна смисла. Анализата на семантичката деривација на прасловенските глаголски корени **bьr-/ber-* и **da-/da-r-* се надоврзува на претходната анализа во рамките на односот *possessor ~ possessum*. Понатаму е обработен и прасловенскиот корен чија основна семантичка компонента се однесува на активностите

при коишто човекот ‘зема во рака, извлекува нешто, стиска/поседува’. Следува анализа на тројната серија **met-*, **mot-*, **mɔt-*, којашто се однесува на основните прототипни човекови активности со рака. Така, прасловенскиот глаголски корен **met-* во себе ја носи семантичката компонента ‘движење на раката во сите правци’, превојниот степен **mot-* во себе ја носи семантичката компонента ‘вертикално кружно движење на раката’, и на крај превојниот степен **mɔt-* во себе ја носи семантичката компонента ‘хоризонтално кружно движење на раката’. Во овој блок е поместена формалната и семантичката анализа на прасловенскиот глаголски корен **tɔk-* и неговите превојни степени **tak-*, **tk-*, **tik-*, **tic-*, **tyk-*.

При секоја анализа на прасловенските глаголски корени најголемо внимание е посветено на еволуцијата на значењата и мотивацијата на таа еволуција, должината и релативната хронологија на развитокот на одделните линии на семантичката деривација, правците на таа деривација на оската: МАТЕРИЈАЛЕН СВЕТ <> СОЦИЈАЛЕН/ОПШТЕСТВЕН СВЕТ <> МЕНТАЛЕН СВЕТ, најпосле – паралелите и разликите кои во сите тие аспекти ги поврзуваат, односно ги оддалечуваат македонската и полската ситуација.

На крајот е поместен индекс на поважните македонски деривати подредени според соодветните прасловенски глаголски корени. Тоа дава увид во зборообразувачката моќ на одбраните деривациски гнезда (пред сè во македонскиот јазик) и ги поврзува дериватите според нивното етимолошко потекло, притоа покажувајќи дека човекот и неговиот однос кон просторот се главното семантичко јадро што овозможува најлесен пренос од реалниот во менталниот концептуализиран свет.

Мошне интересно е да се следат трагите на постарите етапи на таа деривација, редовно подобро зачувани во дијалектите отколку во стандардните јазици, а исто така пошироко засведочени на македонската почва поради доцната стандардизација и векови на пренесување информација по устен пат од генерација на генерација. Се разбира, нашата селекција на анализираните зборообразувачки гнезда е субјективна, му одговара на нашето разбирање на соодветните активности на човекот како и на желбата да ги обработиме пред сè оние гнезда, кои на појдовна точка на деривацијата се наоѓаат на врвот на постојната хиерархија во даденото семантичко поле, а таа појдовна точка ја разбираме како моментот/ периодот на издвојувањето соодветно на комплексот на македонските дијалекти (од другите јужнословенски дијалектни комплекси) и на комплексот на полските дијалекти (од другите западословенски дијалектни комплекси, а посебно од поширокиот таканаречен лехитски

комплекс). Во секое од избраните зборообразувачки гнезда има лексеми блискозначни со дериватите од други прасловенски корени што не ги вклучивме во нашата анализа, што сугерира можни правци на проширување на инвентарот на селектираните корени, и затоа бевме принудени да донесеме низа арбитрарни одлуки што да се вклучи и што да се исклучи, за да не ги пречекориме премногу драстично планираните граници на нашата анализа. Од друга страна, во анализата на полските деривати се вклучени прасловенските глаголски корени **klad-* и **r'ut-*, чии семантички компоненти се совпаѓаат со оние вградени во соодветните македонски деривати изведени од корените **log-* и **met-*. Решивме, исто така, да се откажеме од примамливите екскурзии на територија на другите словенски и несловенски јазици, кои би можеле да ја продлабочат нашата анализа на семантичката мотивација на одделни називи и со самото тоа и нашето знаење за границите на јазичната слика на светот во проекција на различни култури.

Што се однесува до анализата на прасловенските глаголски корени, и двајцата автори имаат активна заедничка улога во обработката, но сепак тука ќе ги наведеме и поединечно. Марјан Марковиќ ги обработи корените: **leg-/log-*, **ved-/vod-*, **slěd-*, **pad-*, **dъrž-*, **met-/mot-/mъt-*, **тъk-*, а Зузана Тополињска корените: **sta-/sto-*, **sěd-/sed-/sad-*, **step-/stъp-*, **(j)ę-/jъm-*, **bъr-/ber-*, **da-/da-r*.

Зузана Тополињска

Нови правци за истражување во доменот на зборообразувањето

Ако ја прифатиме констатацијата дека над 90% од нашиот вокабулар¹ претставуваат предикати (покрај нив тука спаѓаат уште само сопствените имиња и т.н. *shifters*², т.е. – општо земено: оператори на референција – заменки и пара-заменки), т.е. генерички поими кои се резултат на нашата концептуализација на светот, тогаш се налага заклучокот дека зборообразувањето е сегмент на граматиката кој се занимава со процесите на деривација/генерирање на нови предикати, т.е. со анализа на нивната семантичка мотивација, како и со нивната семантичка и формална (морфолошка) структура.

Кога ќе ги погледнеме главите посветени на зборообразувањето во повеќето стандардни словенски граматики, ќе видиме дека во фокусот на интерес на авторите се функциите и дистрибуцијата на афиксите (суфикси, инфикси, префикси), во последно време исто и новата, млада лингвистичка дисциплина: морфотактика, т.е. правилата на линеаризацијата на морфемите и на нивната меѓусебна морфонолошка адаптација; семантиката на коренот не побудува многу интерес освен во случаите кога се работи за „граматикализирана семантика“, на пример во однос на именките вградената информација за животност (+/- *anim*) или за граматички род, во однос на глаголите – вградената информација за динамична и/или статична релација и сл.

Во последно време во нашиот Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“ при МАНУ експериментираме со еден друг пристап кон анализата и описот на зборообразувачкиот систем на еден јазик. Во фокусот на нашето внимание е ситуацијата во македонскиот

---

¹ Се служам со терминот „вокабулар“ во опозиција кон терминот „речник“; додека под „речник“ подразбирам среден од страна на лингвисти инвентар на лексеми со кои располага дадениот јазик, под „вокабулар“ подразбирам инвентар лексеми со кои се служи конкретен индивидуален говорител на соодветниот јазик. Се служиме обично со исти речници, но нашите вокабулари се различни.

² При недостаток на општоприфатениот македонски термин се служам со терминот на Р.Јакобсон (Jakobson 1957). Се чини дека терминот „заменка“ и многуте паралелни термини во други индоевропски јазици претставува несреќен превод на латинското *pronomen* како ‘место именка’, а не ‘место правото име’.

јазик, а како претставник на останатиот словенски јазичен свет ни служи полскиот јазик.

Нашиот пристап се состои во истражување како се создаваат нови предикати во рамките на т.н. зборообразувачки гнезда, т.е. во групи лексеми деривирани од иста зборообразувачка база во форма на коренот, било глаголски, било именски, било придавски посведочен во прасловенската јазична заедница. Се разбира, предност што се однесува до морфолошката комбинаторика имаат глаголските корени, кои на словенско тло се појавуваат со полн состав т.н. зборовни групи (*partes orationis*), т.е. – покрај финитната парадигма – со инфинитните форми како глаголска именка (*substantivum verbale*), глаголски придавки и глаголски прилози (т.е. *participia - adiectiva i adverbialia*).

Создавањето на нови предикати во рамките на едно зборообразувачко гнездо го толкуваме како процес на **семантичка деривација**. Имено, како што спомнавме погоре, нашиот вокабулар е одраз на нашата концептуализација на светот. Со други зборови – нови предикати (= нови генерички поими) се раѓаат под влијание на семантички импулси како израз на потреба во вокабуларот да се вклучи назив за некој нов објект кој се појавил во светот околу нас, светот кој – како што тоа добро го знаеме – постојано се менува. Појавувањето на новите импулси не наведува во нашиот вокабулар да бараме една веќе постојна семантичка база која би можела да послужи за подлога на соодветниот нов објект, сеедно дали е тој од материјален или апстрактен карактер. Ако најдеме таква база, таа својата основна семантичка компонента (компонента што му е заедничка на целото зборообразувачко гнездо) му ја пренесува на новиот тукушто роден предикат, којшто се дооформува со приклучувањето кон избраната база (т.е. коренот или коренот со веќе порано додадените афикси) на еден нов афикс соодветен по функција што во светот околу нас ја исполнуваат денотатите на новосоздадениот поим.

Во натамошниот текст ќе се трудиме гореопишаниот процес да го илустрираме со неколку избрани примери на словенските (во нашиов случај македонските и полските) зборообразувачки гнезда.

I. Прасловенските **sta-/*sto-*

Општата семантичка компонента својствена на сите деривати од прасловенскиот корен **sta-/*sto-* би можела да се дефинира како ‘поседување структура/градба која овозможува заземање вертикална позиција во однос на подлогата и способност да се трае во таа положба’.

Оваа дефиниција зема предвид повеќе линии на семантичка деривација, во однос на тоа дали се работи за објекти кои му припаѓаат на материјалниот, на социјалниот и/или на менталниот свет.

Како мошне интересни примери, репрезентативни за сите три света, би можеле да се наведат дериватите кои содржат информација за самото присуство на соодветните објекти во тие светови, т.е. глаголите од типот како во мак. *постои, стане/станува*, пол. *stać się* ‘стана’, или *zostać* во пасивните конструкции од типот *kościół został wybudowany w XV wieku* ‘црквата беше изградена во 15-от век’ или *mężczyzna został zmuszony do opuszczenia sali* ‘мажот беше принуден да ја напушти салата’ и сл. Спореди и со идна перспектива: *Ни претстои долг нам...* и сл.

Како примери од материјалниот свет би можеле да ги приведеме мак. *столица, столче, престол...*, пол. *stół* ‘маса’, *stolica* ‘престолнина’; тука спаѓаат и дериватите со вградени информации за времетраењето на процесот, како гореприведените инхоативи мак. *стане, станува*, или пол. *stać się, zostać...*, тука спаѓа и мак. *престој*, глаголите како *престане, застане...*, пол. *przestać, zaprzestać* ‘престане’...

Како примери од социјалниот свет, т.е. објекти типични за живот во социјална заедница, би можеле да ги приведеме мак. *станица, стан...*, пол. *stacja* ‘станица’, *stanowisko* ‘(релативно високо, не подредено) работно место (т.е. позиција во социјалната хиерархија)’, на иста деривациска линија е и пол. *dostojnik* ‘висок државен или црковен функционер’, сп. натаму *stółwka* ‘заедничка менза’, *stołownik* ‘човек кој редовно јаде (*stołuje się*, т.е. ‘седи на иста маса’), итн. Тука, а истовремено на пограничјето со менталниот свет, се редат примерите од деривациската линија ‘застанување во одбрана на ... друг човек, татковина..., конкретна идеја, нечиј став...’, *восстание*, пол. *powstanie*, обратите како *стојам зад тебе*, или обратно: *си стојам на страна*, т.е. ‘не се ангажирам’, и сл.

Како примери од менталниот свет се редат и оние, кои – покрај интелектуална и/или емотивна поддршка за некој став – изразуваат готовност за таквата поддршка, на пр. *ти стојам на располагање*, и сл.

II. Прасловенските *sěd-/*sed-/*sad-

За сите предикати од ова деривациско гнездо заедничката семантичка компонента е ‘врска со определен простор, со конкретно место’; седечката позиција на човекот ни асоцира со мирување, подолго престојување на исто место, населување на некој простор... – И тука, како и кај претходниот пример, почнуваме од материјалниот свет, но патиштата

на семантичката деривација, бројните линии на метафоризација нè водат и во социјалниот и во менталниот свет.

За совладувањето на материјалниот свет носат информација такви примери како *седиште, седело, посед, сад* и во двете значења: а) ‘овоштарник’ и б) ‘контејнер за храна’, пол. *siodło* ‘самар’, *siodlarz* ‘самарџија’, *siadłe mleko* ‘кисело млеко, т.е. млеко кое „седна“’, *posiadłość* ‘посед’, *sadzonka* ‘расад (coll.)’...

Релативно побогат е инвентарот на деривати репрезентативни за социјалниот свет, разбирливо, со оглед на фактот дека врска со земјата создава социјални заедници. Спореди мак. *село, населба, седенка, седница, претседавач, претседател...*, *cosed...*, *zaseada...*, пол. *posiedzenie* ‘седница’, *siedzenie* ‘седиште’, *sąsiad* ‘сосед’, *przesiadka* ‘менување на транспортно средство’, *zasadzka* ‘заседа’...

Од асоцијациите поврзани со менталниот свет најинтересна се чини полската група деривати *sielanka* ‘идила’, *sielski* ‘идиличен’ – одраз на проширената на време претстава, со антички корени, дека животот на село е среќен и идиличен, налик на живот каков што водат ангелите... Нејасна е деривациската историја на полскиот дериват *sedno* ‘суштина на проблемот’³. Менталниот свет го репрезентираат, исто така, апстрактните предикати како мак. *dosada*, или пол. *przesada* ‘претерување, претераност’.

III. Прасловенските *step-/*stop-

Како и претходните, третиот пример се однесува на релацијата ‘човек ~ простор’, т.е. на првите искуства на човекот на планетата Земја – совладување на просторот. Заедничката семантичка компонента карактеристична за коренот и пренесена редовно кај сите деривати е ‘преместувањето, менување правец на движење, правец на активност, карактер на односот кон другите, и сл.’ – За сите три света карактеристични се на пр. дериватите *zastanu, zastąpić* ‘замени... Меѓу дериватите, карактеристични за материјалниот свет, наоѓаме тука и такви кои означуваат делови од човечкото тело, како мак. *stapalo* или неговиот полски синоним *stopa*. Тука спаѓаат и мак. *stapen* и негов полски синоним *stopień*, полската адвербијална определба за бавниот чекор на коњот: *stępa; koń idzie stępa* значи: ‘коњот се движи со бавен чекор’, и сл. – За социјалниот свет, репрезентативни се дериватите како мак. *pręstan, pręstapnik*, пол. *pręstepstwo, pręstepca*, сп. и мак. *stapница*; тука спаѓаат

---

³ Во старополските споменици наоѓаме и *sadno* - еквивалент на мак. *sedno* ‘рана од седло’.

и глаголите како *omstani, odstąpić* т.е. ‘се откаже од некоја активност, од некој контакт...’, сп. и *omstаник* ‘рenegат’, сп. и обратно: *пристани, przystąpić* ‘се вклучи во некоја активност, во некое друштво...’ – Најпоследно, тука можеме да го посочиме и полскиот идиом *być z kimś na dobrej stopie* ‘е во блиски односи со некој’, и сл. – Врската со менталниот свет ја претставуваат обратите како мак. *se zastanęwa za некоја идеја...*, пол. *Występuje w obronie jakiejś idei...*, и сл.

Нашите примери покажаа дека базичната информација содржана во коренот отвора многу линии на семантичка деривација зависни директно од топографските, политичките, културните услови во кои се развива дадениот дијалектен комплекс. Следењето на тие деривати ни дозволува реконструкција на патиштата по кои словенските јазици sukcesивно се оддалечувале еден од друг. – Речиси во секое зборообразувачко гнездо постои група деривати кои +/- си одговараат значенски и функционално, но со текот на времето (а) бројот на такви деривати се намалува, (б) самите тие развиваат нови, веќе не толку блискозначни линии на деривација, (в) се појавуваат сосема нови линии на семантичка деривација предизвикани од гореспоменатите услови во кои еволуираат соодветните дијалектни комплекси.

Ако прифатиме – согласно со аксиомите на модерната лингвистичка теорија

– дека фонемите се најмали формални единици способни да влијаат врз значењето на пораката,

– дека морфемите се најмали формални единици способни да значат, т.е. да носат конкретна информација,

– дека лексемите во над 90% претставуваат предикати способни да конституираат пропозиција, т.е. најмала самостојна порака

– тогаш мора и да прифатиме дека процесот на семантичката деривација е еден од основните фактори одговорни за темпото и правецот на еволуција како на граматичкиот така и на лексичкиот систем; повеќе: тој е клучен фактор во соработката на граматиката и речникот.

Заклучокот од овие забелешки се наложува сам по себе: главната задача на зборообразувањето како сегмент од граматичкиот систем е истражувањето на патиштата на збогатување на одделните зборообразувачки гнезда, т.е. – по мера на проширувањето на нашата концептуализација на светот – вклучување нови позиции во нашиот личен вокабулар и во речникот на нашиот јазик. – Се разбира, *magna pars* во тоа

истражување претставува следењето на оформувањето на инвентарот и функционалната оптовареност на афиксите и нивната распределба меѓу одделни семантички бази, т.е. целата проблематика на морфотактиката и нејзината семантичка мотивација. Сепак, појавувањето на некој нов објект, било материјален било апстрактен, со други зборови: нов генерички поим, нов предикат, во светот околу нас бара „лингвистичко совладување на тој предикат“, т.е. доделување име. Можеме, се разбира, туѓојазичното име, со коешто тој допрел до нас, да го адаптираме кон звучниот систем на нашиот јазик, но почесто ќе посакаме да му доделиме „наше“ име и тогаш прв чекор е наоѓањето меѓу постојните зборообразувачки гнезда такво чија база содржи семантичка компонента присутна во семантичката структура на новоприфатениот предикат и – откога ќе го најдеме – во акција стапува семантичката деривација.

Марјан Марковиќ

**Околу процесите
на семантичка деривација и семантичка мотивација**

1. Концептуализација на светот артикулирана преку јазикот

Сфаќањето за јазикот како средство со кое се артикулира човековата концептуализација на светот е долго време присутно во лингвистичките истражувања.

Во 1977 година, Лајонс (Lyons 1977) во својата книга *Semantics*, објаснувајќи го *значењето* како целина на две компоненти: *Reference*¹ и *Sense*² го воведува и терминот *referential realm* со значење: „The referential realm is anything, real or imagined, that a person may talk about.“

Врската меѓу јазикот и концептуализацијата е доста интересна тема и во современите лингвистички истражувања. Во когнитивната лингвистика, научниците често се повикуваат на ставовите на Jackendoff, Langacker, Tyler, Evans и други, при што се застапува тезата: „Semantic structure derives from and mirrors conceptual structure“, што всушност претставува основа на многу когнитивни истражувања на јазикот.

Прифаќајќи дека јазичната еволуција е мотивирана од семантичкиот континуум кој се труди верно да ја отслика постојано променливата концептуализација на светот, ги наведувам основните поставки на Зузана Тополињска (2016): „...- most of the impulses stimulating the evolution of the language come from the semantic plane; - a language has two types of means for conveying information; these are lexical and grammatical means; - there is a natural hierarchy of the degree of importance of the information conveyed through an act of linguistic communication.“

Имајќи го предвид гореспомнатото, во нашата анализа на процесите на семантичка деривација на одбрани прасловенски глаголски основи, се потпираме на две теоретски рамки:

---

¹ Reference, anything in the referential realm denoted by a word or expression

² Sense, the system of paradigmatic and syntagmatic relationships between a lexical unit and other lexical units in a language.

Имено, првата теоретска поставка се базира на антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот. Во основата на оваа теорија (Topolinjska 1996, 2014) е човекот и неговото кодирање во јазикот, односно пренесувањето информација за човекот од семантичкиот континуум на граматичко ниво. Токму човекот, односно информацијата за +/- човек, +/- фактивност и +/- определеност, стојат највисоко на скалата на информации кои под семантички импулси добиваат јасни и транспарентни граматички показатели. Во тој контекст го ставаме и просторот, односно прототипниот однос човек-простор, кој е меѓу првите односи кои имале највисока потреба да бидат изразени преку човековиот јазик. Затоа, според Вјежбицка (1972) дел од прототипните именувања се однесуваат на т.н. делови на светот, односно просторни одломки кои имаат потреба да бидат кодирани во јазикот.

Втората теоретска рамка се базира на една понова теорија на физиката, а тоа е теоријата за комплексни адаптивни системи³. Настаната е во 80-тите години на 20 век во Институтот во Санта Фе, САД, кој се темели на мултидисциплинарни истражувања и ги привлекува дел од најдобрите научници од областа на физиката, биологијата, информатиката, медицината, како и од општествените науки. Оваа теорија се базира на нелинеарната физика и се обидува да покаже дека во еден комплексен адаптивен систем, единките во системот се поврзуваат според нелинеарни и прилично непредвидливи врски, создавајќи системски групи кои потоа се поврзуваат со други такви групи и го создаваат комплексниот систем. Тоа значи дека основните карактеристики на комплексните адаптивни системи се меѓусебните врски на елементите (учесниците), нивната интеракција внатре во системот, нивната адаптација, можност да создаваат повисоки (контролни) структури, а секако една од најважните карактеристики е нивната интеракција со околината и нивната адаптивност во однос на дури и најминималните влијанија од околината. Тој систем постојано еволуира и се адаптира кон сите надворешни влијанија, и без согледување и анализа на околината не би можеле да го согледаме во целост комплексниот адаптивен систем. Доколку го набљудуваме јазикот од перспектива на комплексни адаптивни системи, а имајќи ги предвид горенаведените лингвистички тези, можеме да најдеме голем број заеднички карактеристики и да го вброиме и јазикот (помеѓу многу други природно настанати системи) како еден комплексен адаптивен систем.⁴ Елементите на јазикот

---

³ Rebecca Dodder and Robert Dare, *Complex Adaptive Systems and Complexity Theory: Inter-related Knowledge Domains*, in:
<http://web.mit.edu/esd.83/www/notebook/ComplexityKD.PDF>

⁴ Luc Steels, *Language as a complex adaptive system*, in:
<http://cse.iitk.ac.in/users/hk/cs784/papers/langAsComplexAdaptSystem.pdf>

преку носителите (говорителите) се во постојана интеракција, се создаваат контролни структури на семантичко ниво, показателите на лексичко и граматичко ниво постојано се адаптираат, тие се во постојана конкуренција во однос на подигање на транспарентноста, а исто така и под влијание, односно преку интеракција со околината, системот постојано се адаптира и еволуира. Во целиот тој контекст, може да ја гледаме Балканската јазична заедница како еден комплексен адаптивен систем, а токму македонскиот јазик е феноменот кој го претставува основното јадро на тој систем. Тој ги имал и ги користел сите механизми на комплексниот адаптивен систем, а поради својата поставеност (географија, културни и општествени околности), наследена структура (словенска), и другите фактори кои го интензивирале контактот со другите балкански јазици, тој е најадаптивниот дел од комплексниот систем.

Имено, македонскиот јазик, како генеалогски словенски јазик поради разни надворешно јазични околности се нашол на периферијата на словенскиот јазичен свет. Територијата на којашто се нашол подолг период била контролирана од римското, византиското влијание, а најдолг период од Отоманската Империја. Народите и јазиците со коишто стапил во интеракција на истата територија генеалогски биле не толку сродни (латиноромански, грчки, албански, подоцна турски...). Сето тоа го принудило македонскиот јазик постојано да се адаптира, да иновира, да еволуира, со цел да постигне поеднозначна комуникација, како меѓу говорителите на македонскиот јазик, така и со говорителите на другите јазици на таа територија. Иако македонскиот јазик се карактеризира со доцна стандардизација, неговиот континуитет е неспорен, бидејќи преку дијалектите тој опстанувал и еволуирал без оглед на непостоењето на некакви општествено-политички рамки. Гледано од лингвистички аспект, токму таа слобода во развојот на живата комуникација овозможила забрзување на јазичните еволутивни процеси. Така, во долговековниот развој на македонскиот јазик, тој бил во постојана интеракција со другите балкански јазици и се обидува со нив, преку јазикот да ја споделува истата концептуализација на светот и да се адаптира на околината на сличен начин.

2. Реструктурирање на наследените глаголски основи

Доколку го набљудуваме развојот на македонскиот јазик во однос на развојот на другите словенски јазици, се наложуваат две големи разлики: од една страна, т.н. упростување на именскиот систем, односно пренесување на морфолошките постпозитивни падежни показатели во препозиција, а од друга страна т.н. усложнување на глаголскиот систем со голем број временски и модални категории. Сето тоа се должи на многувековниот развој на македонскиот јазик во балканската јазична средина, при што процесите на адаптација биле, пред сè, мотивирани од потребата за обезбедување појасна комуникација меѓу говорителите на различните јазици и дијалекти. За да се обезбеди тоа, низ развојот, јазикот ги поместувал наследените показатели на одредени категории на едно појасно и потранспарентно ниво со цел за поуспешно пренесување на информацијата од семантичкиот континуум.

На пример, во прасловенскиот период кај одреден број стари глаголски основи вокалниот превој (e>o) често служел за изведување на итеративи и каузативи од типот на: **nesti/*nositi*, **vesti/*voziti*; **lekti/*ložiti*, **tekti/*točiti* (Sławski 1974: 56). Всушност, *Aktionsart*, односно 'типовите на дејство' биле главните елементи на поделбата на глаголите. Во подоцнежниот развој на прасловенскиот, почнала да се наметнува потребата за поеднозначна видска диференцијација на глаголите, при што покрај старите вокални и консонантски алтернации, на сцена стапиле и префиксите и суфиксите како видски модификатори. Секако дека во тој општословенски процес бил вклучен и македонскиот јазик. Но, наоѓајќи се во мултијазична и мултикултурна средина, тој имал поголема потреба постојано да се адаптира и отишол во правец старите морфонолошки разликувачки (пред сè видски) експоненти да ги замени со потранспарентни показатели.

Голем дел од тие вокални и консонантски алтернации на фонолошко и морфонолошко ниво ја презеле една од главните улоги при подоцнежната поделба на свршени и на несвршени глаголи во словенските јазици. Секако, покрај овој продуктивен модел на имперфективизација/перфективизација, во словенските јазици се јавуваат и други модели преку формантите *-ова-* (*куповати*), *-ва-* (*познавати*), *-(j)a* (*+u > a* превој, + консонантска алтернација): (*платити* – *плаштати* – *плаќа*; *родити* – *раждати* – *раѓа*) и др.

Интересно е да се забележи дека македонскиот јазик во голема мера почнал да ги отфрла наследените вокални и консонантски алтернации со цел да ги подигне, пред сè, видските показатели на едно по-

транспарентно ниво. Доколку споредиме некои глаголски форми со соодветните во другите словенски јазици, ќе ја видиме таа разлика:

*nos – *nes (nositi -nesti)

Српски:

несвршен: donositi, iznositi, prenositi, podnositi, unositi, ...

свршен: doneti, izneti, preneti, podneti, uneti, ...

несвршен: dovoditi, izvoditi, navoditi, uvoditi, prevoditi, ...

свршен: dovesti, izvesti, navesti, uvesti, prevesti, ...

Како што може да се види од овие два примера, префиксите овде воопшто не вршат видска модификација, туку таа улога ја имаат вокалните превои.

Во македонскиот, пак, видската разлика не се темели на вокалниот превој, (*o* во *e*), туку преку продуктивниот суфикс за имперфективизација (-*ува*), која се наложува врз само една (најчесто свршена) основа:

Во овој случај, прасловенската основа *nos- станува непродуктивна при образувањето на видски парови, додека основата *nes- е продуктивното јадро за образување видски парови.

Примери: *nes-

свршен: донесе, изнесе, пренесе, поднесе, однесе, внесе, ...

несвршен: донесува, изнесува, пренесува, поднесува, внесува, ...

Следните примери се од полскиот јазик, којшто исто така ја континуира старата наследена поделба на прасловенските основи *ved- *vod- (*vad-):

Полски:

свршен:

-ved-

dowieść

wywieść

wywieść się

odwieść

przywieść

zwieść

zawieść

uwieść

несвршен:

-vod-

dowodzić

wyvodzić

wyvodzić się

odwodzić

przywodzić

zwodzić

zawodzić

uwodzić

-vad-

doprowadzać/doprowadzić

naprowadzać/naprowadzić

oprowadzać/oprowadzić

przeprowadzać/przeprowadzić

przyprowadzać/przyprowadzić

wprowadzać/wprowadzić

wyprowadzać/wyprowadzić

zaprowadzać/zaprowadzić

Како што може да се види, во полскиот јазик се чуваат старите вокални и консонантски алтернации како видски модификатори. Македонскиот, пак, како што спомнавме, настојувал низ својот развој во мултијазична средина да ги неутрализира тие опозиции.

Наследените видски секвенци се раздвојувале и се формирале нови видско-опозициски системи создадени од ново јадро. И погореспомнатите глаголски основи (-*ved-* и -*vod-*) создале различни јадра, при што основата **-вод-** станала продуктивна во деривација на именски форми: *води- вод, водство, водач, водител, превод, повод, развод, извод*, ... додека јадрото создадено од основата **-вед-** станало продуктивно во глаголската деривација и основно јадро за видска диференцијација: *веде, доведе/доведува, изведе/изведува, поведе/поведува, преведе/преведува, наведе/наведува*. Тенденцијата во македонскиот за образување нови видски парови темелени врз перфективната, односно перфективизираната глаголска основа можеме да ја видиме и во рамките на деривацијата на прасловенските глаголски основи **leg-* **log-* со нивните стари вокални и консонантски алтернации (**lež-*, **lož-*, **lag-*): *легне/легнува, одлегне/одлегнува, излегне/излегнува, залегне/залегнува, подлегне/подлегнува/прилегне/прилегнува, слегне/слегнува...*

Во тој контекст, можеме да издвоиме 3 главни модификатори/показатели за перфективизација и имперфективизација:

(а) префиксите како основни видски модификатори за свршеност. Во а-група префиксите се основни видски модификатори (*шета – прошета*, ...), а и во другите глаголски групи ја зголемуваат својата моќ за видска и семантичка модификација (*метов – изметив, бриков – избричив, пив – испив, напив, допив*, ...). Голема група на новоформирани (туѓи) глаголи на *-ира* прави видска измена со префиксот *из(с)-* кој поседува значенска нишка – извршување на дејството во целост, и со тоа станува универзален видски модификатор (*исконтактира, издемантира, изиритира*, ...).

б) суфиксот **-н-** како наследен носител на најсилната перфективна информација (моментност) овозможува образување „општа“ перфективна основа (*седн – седне*, ... *паѓа – падне*, ...) со можност за понатамошни префиксални семантички модификации.

в) суфиксот **-(y)в-а** станува универзален видски показател/модификатор за имперфективност (вклучно со итеративност). Се наложува на перфективни/перфективизирани основи (*трча – претрча – претрчува*), а секогаш има моќ да се наложи врз **-н-** основата (како семантички најопшта – моментност) и да создава нови двојни јадра на страна од наследените видски парови/сери.

Главното жариште на оваа појава е во југозападните периферни македонски дијалекти, кои биле во најсилен контакт со несловенските балкански јазици. Токму тие, а посебно латино-романскиот елемент биле „преносниците“ на процесите на доближувањето на сфаќањето на глаголскиот вид до она кое е поблиско до јазиците во Балканската јазична заедница.

Извадок од *Дијалектите на македонскиот јазик*, Том 3 (Видоески 1999 : 239):

“Така, на пример, во југозападните говори на правецот Струга – Охрид – Преспа – Лерин и на југ до Корча и Нестрам – Костур готово сите стари модели **се свеле на еден главен зборообразувачки модел со суф. -в-**, кој се додава на тематскиот дел од свршениот глагол. Сп.: *куп-в-и*, *плат-в-и* (: *плати*), *измен-в-и*, *тур-в-и*, *мен-в-и*, *поклон-в-и*, *товар-в-и*, *от(в)ор-в-и*, *род-в-и*, *зајд-в-и*, *дојд-в-и*, *вид-в-и*, *пад-в-и*, *влег-в-и*, *прост-в-и* и др. Таму каде што се јавиле фонетски пречки, се проширила основата и се јавиле нови преобразувања, на пример: *лег-ин-в-и* (: *легин-а* + *легни*), *падин-в-и* (: *падина*); кај глаголите што им завршува коренската морфема на *-в-* суфиксот се проширил во *-ив-* : *заборав-ив-а* (: *заборав-и*), *поправ-ив-а*, *ожив-ив-а* (: *ожив-и*), *оздрав-ив-а* (: *оздрав-и*), *отков-ив-а* (: *откови*), *обув-ив-а* (: *обув-и*), а потоа тој модел можел да се шири и на други глаголи каде што се јавила потреба да се избегнат неможни консонантски секвенци, како во *закашл-ив-а* (*-илв-*), *изведр-ив-а* (: *изведр-и*), или во глаголите на *-н-* од типот *легн-ив-а* (: *легн-и*) покрај *легин-в-а*. Кај другите глаголи видската функција морфолошки се изразува со тематскиот вокал, сп. *фарл-е* (: *фарл-и*), *карст-е* (: *карст-и*), *пушч-е* (: *пушч-и*) покрај *пуш-в-и* (Бобоштица).

По извршената интеграција на старите модели во корчанскиот и костурските говори се добиле два нови зборообразувачки типа на имперфективни глаголи: а) со суф. *-в-* : *куп-в-и* (: *куп-и*), *покри-в-а* (: *покрие*), *разле-в-а* (: *разле-е*), *запја-в-а* (: *запее*), *чу-в-а* (: *чу-е*), б) со суф. *-ив-* : *заборав-ив-а* (: *заборав-и*); од старите се задржал уште моделот: *зовир-а* (: *зовр-и*), *умир-а* (: *умр-и*). Глаголите од типот *запина* (: *запн-и*) се наоѓаат во процес на преобразување, па така во корчанскиот говор наоѓаме паралелни форми: *запина*, *касина* (: *касни*), *скор'ина* (: *скорни*), *верина* (: *варни*) и: *легин-в-а*, *падинва*, а во нестрамскиот говор *запн-ив-а*, *легн-ив-а*, *сопн-ив-а*.“

Имено, се работи за оние говори во коишто контактите со другите балкански јазици биле најсилни и коишто можеме да ги вброиме во јадрото на Балканската јазична заедница. Токму тука, одредени балкански процеси отишле најдалеку во својата реализација.

Ваквото реструктурирање во глаголскиот деривациски систем, посебно во процесите на отфрлање на старите морфонолошки алтернации како видски модификатори и воведувањето други, потранспарентни и

поразбирливи показатели коишто овозможувале формирање цели серии на видски парови градени врз една основа, т.е. едно јадро, имале влијание врз целиот глаголски систем на македонскиот јазик.

Ова претставува интересен показател како одредени носители на информации од семантичкиот континуум, притиснати од одредени влијанија на околината (во случајов многујазична средина), биле принудени да се адаптираат и, станувајќи недоволно транспарентни, да поттикнат други носители (префикси, суфикси), кои ја презеле таа улога носејќи поголема транспарентност.

Сето ова е важно и за процесите на семантичка деривација бидејќи, како што ќе се види од понатамошната анализа, во македонскиот јазик глаголските деривати најчесто се наслојуваат врз едно деривациско јадро, и тоа најчесто врз онаа глаголска основа која ја носи информацијата за перфективност.

3. Лексички средства за пренесување информација

При анализата на лексичките средства кои пренесуваат информација од семантичкиот континуум, би се задржале на два (од повеќето) начини за пренос на информација вградена во лексичките единици. Тоа се процесите на семантичка мотивација и семантичка деривација.

3.1. Семантичка мотивација го нарекуваме процесот на влез на лексичките средства од семантичкиот континуум кој најчесто го отсликува „хаотичниот“ карактер на јазичната еволуција и овозможува влез на лексички единици неповрзани со заеднички семантички компоненти, туку тука, пред сè, главна улога имаат природните, културните, општествените и цивилизациските влијанија кои претставуваат главен извор на асоцијативно поврзување. Тука повеќе би можеле да се потпреме на теоријата за комплексни адаптивни системи, при што можеме да забележиме дека единките во системот се поврзуваат според нелинеарни и прилично непредвидливи врски, создавајќи системски групи кои потоа се поврзуваат со други такви групи и го создаваат комплексниот систем. Како што е спомнато погоре, тој систем постојано еволуира и се адаптира кон надворешните влијанија постојано придонесувајќи за влез на нови единици од семантичкиот континуум.

Во продолжение ќе наведеме неколку илустративни примери, каде што главна улога во изборот на лексичките средства имаат оние семантички

импулси кои се мотивирани од природните, културно-општествените и цивилизациските влијанија.

Доколку ја погледнеме табелата за називите за ‘молив’ во словенските јазици и дијалекти, би можеле да проследиме неколку семантички мотивациони нишки кои придонеле за изборот на тие називи во соодветните јазици и дијалекти.

руски	белоруски	украински	полски	лужички	чешки
<i>карандаш</i>	<i>аловак</i>	<i>оливецъ</i>	<i>ołówek</i>	<i>wolojnik</i>	<i>tužka</i>
	<i>карандаш</i>	<i>карандаш</i>	<i>bleifeder</i>	<i>bleištift</i>	<i>oluvko</i>
		<i>олувко</i>	<i>bleištift</i>		<i>bleištift</i>
		<i>џеруза</i>			<i>plavajs</i>
		<i>клајбаз</i>			<i>blavajs</i>

словачки	словенечки	хрватски	српски	македонски	буг.
<i>ceruzka</i>	<i>svinčnik</i>	<i>olovka</i>	<i>оловка</i>	<i>молив</i>	<i>молив/</i>
<i>ceruza</i>	<i>lapeš</i>	<i>lapiš</i>	<i>лапис</i>	<i>калем</i>	
<i>blajvas</i>	<i>blajštift</i>	<i>plajvaz</i>	<i>плајвас</i>	<i>плајвас</i>	
	<i>plajbez</i>				
	<i>klajbez</i>				

Горните називи би можеле да ги подведеме под неколку семантички мотивациони нишки. Една се однесува на т.н. црно олово, односно графитот и тука влегуваат називите од типот: *olovka*, *olivec*, *olovek*, *olovko*..., *svinčnik*, *tužka*, *bleistift*, и *молив*. Кај сите овие форми се работи за графит кој долго време бил сметан за дериват на оловото и всушност, поради таа забуна повеќето називи на средства за пишување го содржат поимот ‘олово’.

црно олово / plumbago = графит

olovka, *olivec*, *olovek*, *olovko*, *alovak*...,

svinčnik, *tužka*, *bleistift*, *молив*

грч. μολύβι (<molibden)

Другата нишка се однесува на оние форми кои потекнуваат од називите за вистински оловни деривати, кои се употребувале за изработка на бел пигмент во сликарството и во козметиката. Затоа овој оловен карбонат (PbCO₃) е наречен ‘бело олово’, а латинскиот назив е *cerussite*.

Така, во оваа мотивациона нишка би можеле да ги подведеме оние називи кои потекнуваат од ‘белото олово’, како што се сите изведенки од германското *bleiweiss*: *blajvas, plajvaz, plajbez, klajbez plevajs, plavez*.... Како што се гледа и од латинскиот назив за ‘бело олово’, во оваа група можеме да ги сместиме и формите кои се сретнуваат на чешката територија: *ceruska, ceruza*.

бело олово / cerusite

bleiweiss: *blajvas, plajvaz, plajbez, klajbez, plavez*....
ceruska, ceruza.

Сосема друга семантичка нишка, различна од називите за одделни хемиски елементи (олово, графит, молибден...), можеме да проследиме кај формите *карандаш, lapeš, lapiš, lapis*..., *калем и кондил*. Така, според Фасмер (1986), формата *карандаш* е од тјуркско потекло, а се сретнува и во турскиот со значење ‘црн камен’. Значи, тука не се работи за директно поврзување со олово или графит, туку со црн камен со кој можело да се пишува. Слична е и нишката со формите: *lapeš, lapiš, lapis*..., кои потекнуваат од латинското *lapis* со значење ‘камен’. Значењето на средство за пишување може да е поврзано и со *lapis lazuli* – полудраг камен со небесно сина боја познат уште од периодот пред нашата ера. Интересно е дека во италијанскиот јазик покрај *lapis*, за ‘молив’, се сретнува и формата *matita* од латинскиот назив *haematites*, која потекнува од старогрчкото αἷματίτης λίθος со значење ‘крваво црвен камен’ (αἷμα - крв).

камен (црн, син, црвен)

карандаш, lapis, lapeš, lapiš
(итал. *matita*, алб. *laps*)

‘трска, врвче’

калем < тур. *kalem* < ст. грч. *καλάμι*
pencil < лат. *peniculus* - деминутив за *опашка, врвче*

Што се однесува до *калем*, тоа е исто така многу стар назив кој се сретнува и во персиските и во турските јазици, а потекнува од старогрчкото *καλάμι* со пошироко значење на *трска, врвче*. Тоа покажува дека ова е едно од постарите средства за пишување и може по својата семантичка мотивација да се поврзе и со англиското *pencil* кое потекнува од латинскиот збор *peniculus* – деминутив за *опашка, врвче*. Всушност, се работи за зашилено средство за пишување во форма на четкичка направена од влакна од врвот на опашката на животно. Такво средство се употребувало пред да се појават средствата за пишување базирани на олово и/или графит.

Може да се каже дека називите за ‘молив’ во македонскиот и во словенските јазици и дијалекти се семантички мотивирани од надворешни влијанија (културни, цивилизациски) кои претставуваат главен извор на асоцијативно поврзување.

Следниот пример се однесува на називите за ‘тетратка’ во словенските јазици и дијалекти, при што, исто така, семантичката мотивација може да се подведе под неколку различни семантички импулси.

Литературните називи за *тетратка* кои се сретнуваат во словенските јазици се следниве: мак. *тетратка*, буг. *тетрадка*, срп. *свеска*, хрв. *bilježnica*, *teka*, слн. *zvezek*, чеш. *sešit*, слц. *pisanka*, луж. *zešiwk*, пол. *zeszyt*, бр. *сшытак*, ук. *зошит*, и рус. *тетрадь*. Во дијалектите на соодветните јазици, можат да се сретнат и други називи:

руски	белоруски	украински	полски	лужички	чешки
тетрадь	сшытак	зошит	zeszyt	zešiwk	sešit
<i>t'etrad'</i> <i>t'etrat'</i>	<i>c'itrac'</i> <i>c'etrac'</i>	<i>tetrad'</i> <i>t'itrad'</i>	<i>zešyt</i>	<i>zešyt</i>	<i>sešit</i>
	<i>kajet</i>	<i>zošyt</i> , <i>šytak</i> ,	<i>kajet</i>	<i>heft</i>	
		<i>tyjka</i>	<i>heft</i>		

словачки	словенечки	хрватски	српски	македонски	буг.
<i>pisanka</i>	<i>zvezek</i>	<i>bilježnica</i>	<i>свеска</i>	<i>тетратка</i>	<i>тетрадка</i>
<i>pisanka</i>	<i>zvezek</i>	<i>teka</i>	<i>svjeska</i> <i>sveska</i>	<i>тетратка</i>	<i>тетрадка</i>
<i>škripta</i>	<i>pisanka</i>	<i>bilježnica</i>	<i>pisanka</i>	<i>pisanka</i>	
			<i>propis</i>	<i>tefter</i>	

Имајќи ја предвид географската дистрибуција на различните називи за ‘тетратка’, може да ја забележиме компактоста на ареалите и според етимологијата на соодветните називи и според културните влијанија кои во себе ја носеле и соодветната семантичка мотивација. Така, горенаведените називи за ‘тетратка’ може да ги подведеме под неколку семантички нишки:

‘лист составен/превиткан на четири дела’

ст. грчки *тетράδιον* ‘четвртина од пергамент’ < *тетράς* - четири *тетράδιον* > лат. *quaternii* ‘група од четири’ > вулг. лат. *quaternus* ‘лист превиткан/составен од четири дела’

- од грчки во руски (XI в.) и директно во мак. и во буг. > тетрадь, тетратка, тетрадка,...
- од лат. во ром. јазици: итал. *quaderno*, шп. *cuaderno*, франц. *cahier*, англ. *quire*; пол., б-р. *kajet*.*
- *од аспект на семантичката мотивација македонскиот назив (*тетратка*) и полскиот назив (*kajet*) имаат иста семантичка нишка

‘тетратка составена по пат на шиење/врзување’

- zošyt, šytak, zešyt, sešit* < општословенскиот глагол *šiti, *šijǫ и префиксот *съ- (Skok 1971: 396; Bruckner 1985: 560)
- zvezek, svjeska, sveska* < општословенската глаголска основа *-vez- и префиксот *съ- (Skok 1971: 583)
- heft, hefta*, < герм. Heft < гл. heften – ‘да се спои, да се зацврсти нешто’

‘намената на тетратката’

- pisanka, propis* < *pisati (Skok 1971: 662)
- bilježnica* < тур. *beleg (Skok 1971: 150)
- škripta* < лат. *scripta, < *scribere - пишува

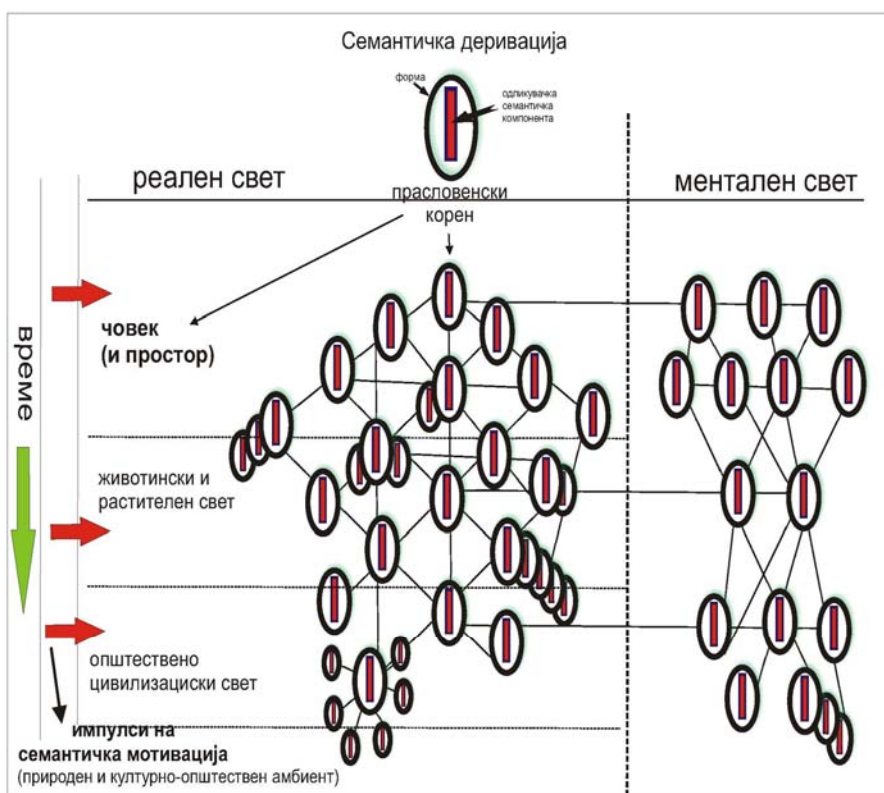
‘материјал од кој се прави тетратката’

- tyjka, teka* < лат. *thēca* < ст. грч. *θήκη*, ‘лист, покривка, кутија’
- meftep* < балк. турцизам *defter < *διφθέρα* ‘штавена кожа’ (Skok 1985: 451).

Анализата на семантичката мотивација на називите за *тетратка* во македонскиот и во словенските јазици и дијалекти ни укажува на распространетоста и богатството на семантичките јадра во словенските дијалекти/јазици. Исто така, оваа анализа ни укажува и на тоа дека лексичката разновидност не зависи само од јазичното наследство туку и од други, цивилизациски и културни околности. Со вакви понатамошни анализи на словенската лексика, може да се дојде и до повеќе интересни сознанија за културната традиција на словенските народи. Овие примери во голема мера ја илустрираат семантичката мотивација за која, како што споменаваме, примарните импулси доаѓаат од ‘хаотичниот’ дел на комплексно адаптивниот систем. Дел од лексемите кои носат семантичка компонента добиена преку импулси повлијаени од окружувањето, си го наоѓаат своето место на дендритите на семантичката деривација. Така на пример, меѓу дериватите на прасловенската основа **tk-*, чија основна семантичка компонента се однесува на прототипните дејства и активности на човекот

(‘човек’ *допира, боцка, притиска*), покрај дериватите од типот *потка, притка, затка, истакна, поттик...*, се јавуваат и дериватите *точка, точност...* Токму последниве се добиени преку семантички импулси од цивилизациското окружување и влијанија. Така, латинскиот глагол *pungo/pungere* (*допира, боцка, прободува*) и изведената форма *punctus* биле главните мотивациони импулси, при процесите на семантичка деривација на прасловенскиот корен **tǫk-*, во дендритот да се вметнат и соодветните деривати *точка, точност...*

Токму ова последново покажува дека процесите на семантичка мотивација и семантичка деривација се длабоко меѓусебно поврзани, при што ‘хаотичниот’ сегмент (семантичка мотивација) за влез на лексички средства од семантичкиот континуум се надоврзува на ‘системскиот’ сегмент (семантичка деривација), при што зборообразувачките гроздови се дополнувани од двата начина за влез на лексичките средства.

3.2. **Семантичката деривација** е еден од најзначајните процеси кои го отсликуваат системскиот пренос на информации од семантичкиот континуум во лексиконот на јазикот. Таа го отсликува системскиот карактер и континуитет на јазичната еволуција, при што основните семантички компоненти претставуваат нераскинлива врска во текот на формалниот развој на лексичкиот фонд. Овој став ќе го поткрепиме потпирајќи се на антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот, односно ќе се обидеме да ги верификуваме поставките дека низ процесите на семантичка деривација може да се набљудуваат асоцијативните низи, кои често водат потекло од основните човечки дејства, состојби и движења. Тие асоцијативни низи ги задржуваат основните семантичките компоненти пренесувајќи се од човекот, просторот, времето што го претставуваат реалниот свет, па сè до мисловното, апстрактното, метајазичното, претставувајќи го менталниот свет. Токму затоа предмет на анализа претставуваат дваесетина (пред сè) индоевропски и прасловенски глаголски основи, чиј формален и семантички деривациски развој може да се следи уште од најстари времиња. Тие глаголски основи, пред сè, се однесуваат на прототипните човекови состојби, дејства и движења. Основните семантички компоненти првично поврзани со основните човекови состојби, дејства и движења во текот на јазичната еволуција се пренесуваат човекот (и неговиот однос кон просторот), животинскиот и растителниот свет, материјалниот (општествено-цивилизациониот) свет, па сè до нај-апстрактниот – менталниот свет.

Како примери ќе наведеме само неколку основни нишки за трансфер на значењата од човековите основни активности до најапстрактното – менталниот простор:

Семантичка деривација - од 'човекот' до менталниот простор

'човек'	ментален свет	прасловенски	семантички паралели
(бере) „носи, донесува“	збор	<i>*berǫ, bǫrati</i>	лат. <i>com-prehendere / per-capere / inter+leggere</i> <i>καταλαμβάνω ~ λαμβάνω</i> „собира, зема“
(води)	наводници	<i>*vesti, voditi</i>	лат. <i>ducere, producere, transducere, reducere,...</i>
(паѓа)	падеж	<i>*pasti, padnēm</i>	лат. <i>cadere, casus</i>
(боцка)	точка	<i>*tǫk-</i>	лат. <i>pungere, punctum</i>

(допира, притиска)	запирка	<i>*perti, p̥ro</i>	лат. <i>compta</i> < грчки: <i>κόμμα</i> < <i>κόπτω</i> ‘сечам’
(фрла, врти)	подмет, предмет	<i>*met-ti, *mesti</i>	лат. <i>iacere</i> (фрла), <i>sub-iectus</i>
(лежи, ложи)	прилог, предлог	<i>*leg-, *lež- *log- *lag-</i>	лат. <i>ponere</i> (става), прае- <i>positus</i>

Преку анализата на процесите на семантичка деривација на избрани глаголки основи ќе се обидеме да ја следиме одликувачката семантичка компонента (прототипно поврзана со една од основните човекови состојби) преку хронолошката низа, поврзана со јазичната еволуција како одраз на човековата концептуализација на светот. Па така, претпоставената хронолошка низа на јазичната еволуција би изгледала вака: човек – простор – животински и растителен свет – општествено цивилизациски свет (концептуализација на реалниот свет), пропратена со паралелен развој на мисловното, апстрактното (концептуализација на менталниот свет).

Како што видовме кај примерите за семантичка мотивација, таа хронолошка низа е пропратена со постојани надворешни семантички импулси (културни, општествени, политички...), кои преку семантичката мотивација наоѓаат свое место на дендритот управуван од семантичката компонента, вградена во прасловенската основа.

*sta-/*sto-

Овде ќе ги прикажеме дериватите од прасловенскиот корен **sta-/*sto-* денеска присутни во македонскиот и во полскиот јазик и ќе ги реконструираме – по можност – линиите на нивната семантичка деривација од појдовното постулирано прасловенско значење до денешен ден.

Под семантичка деривација подразбираме процес кој води кон измена на значењето на дадената јазична конструкција (лексема, идиоматски израз), или, пак, процес кој води кон формирање на ново паралелно значење. – Во патиштата на семантичката деривација е скриена богата информација за условите и еволуцијата на условите на развитокот на материјалната и духовната култура на народот – носител на јазикот, за постоењето и карактерот на неговите контакти со другите народи и јазици. За двата јазика кои овде нè интересираат, македонскиот и полскиот, со оглед на нивната културна и структурна оддалеченост во рамките на словенскиот свет, анализата на патиштата на семантичката деривација носи посебно интересни резултати.

Како илустрација за значењето на таков тип анализа се одлучив да се потрудам да ги реконструирам линиите на семантичката деривација од прасловенскиот вербален корен **sta-/*sto-*, чие појдовно значење етимолозите го определуваат како ‘останување во неподвижна состојба’ и/или ‘останување во вертикална положба’. Изборот не е случаен. Како прво, се претпоставува дека глаголите на движење му припаѓаат на најстариот слој на човековиот речнички фонд – почетоците на совладување на светот околу нас се тесно поврзани со совладување на просторот; како второ – познато е (сп. на пр. Alinei 1991, 1992) дека линиите на семантичката деривација често/најчесто водат од „конкретните значења“ – називи на наједноставни животни активности, операции врз сопственото тело или операции врз материјалните предмети со кои секојдневно се служиме, кон поапстрактните значења: називи на менталните состојби и активности. Најпосле, не можам да не го споменам, како аргумент, необичното богатство како на вербалните, така и на номиналните деривати од коренот за којшто зборуваме.

Линеарниот карактер на јазичниот текст бара одлука кој од двата анализирани јазици ќе го избереме како прв, како тој од чија перспектива ќе се прикажува вториот. Се одлучивме македонскиот да биде појдовен предмет на описот, што значи дека во описот на полската ситуација македонската ќе може да служи како точка на референција.

Мошне широка разгранетост на деривациската мрежа од коренот **sta-/*sto-* во двата јазика за кои станува збор изнудува од нас уште една појдовна одлука во врска со организацијата на текстот. Имено, се чини нерепално секој конкретен проблем да го прикажуваме во рамките на системот на јазикот А, па во системот на јазикот Б, бидејќи тоа би значело бескрајно повторување на многу сегменти на описот. Порационална се чини изработка на две комплетни паралелни монографии, при што во монографијата на јазикот Б, во нашиов случај на полскиот јазик, ќе се истакнуваат паралели и разлики во однос на соодветните македонски решенија.

Појдовна точка на нашата анализа е прасловенски глагол **stati, stano*. Тој е формализација на перфективниот/свршениот предикат, од типот ‘инхоатив’, т.е. предикат кој означува почеток на дејство и/или состојба во иднината и/или во минатото во односот на говорниот чин, т.е. на моментот на зборувањето. За овој прасловенски глагол, Бориш (Boryś 2006) ги реконструира значењата: ‘се подигне на нозе’; ‘застане’.

Преглед на поважните македонски деривати

Во современиот македонски јазик овој предикат го континуира глаголот *стане* со три основни морфолошки парадигми: т.н. перфективен презент (*ќе..., да...*) *станам, станеш, стане...*, аористот *станав, стана, стана...* и имперфектот (*ќе..., да...*) *станев, станеше, станеше...* Како што се гледа во нашиот запис, перфективниот презент и имперфектот се т.н. врзани форми, способни да се појават во текстот само придружени со специјализирани препозитивни маркери – форманти на соодветни модални начини.

Според генерализираниот типично македонски модел на имперфективизација (сп. Видоески 1999), перфективниот глагол *стане* со време го доби „новокомпонираниот“ имперфективен парник *станува*.

Во *Толковниот речник на современиот македонски јазик* од З. Мургоски (Мургоски 2011) на видскиот пар *стане* pf, *станува* ipf му се припишуваат осум семантички варијанти. Подолу ја цитирам целата соодветна одредница:

„1. се исправи или направи да се исправи на нозе од седечка или друга положба: *Божин стана да ме пречека*.

2. **а.** се исправи или излезе од кревет по спиење или болест. **б.** се разбуди или разбуди (некого): *ајде станувај спанко!* **в.** оздравее или направи да оздравее: *легна и повеќе не стана*.

3. почнува да биде, добие или стекне определен квалитет, својство, унапредување итн.; се претвори во: *стане политичар; стане славен.*
4. се приклучи или зачлени: *стане член на клуб.*
5. се случи: *што стана со покачувањето?*
6. *impers. ми, ти, му* итн. *стане impers.* почувствува: *му стана жеешко, непријатно, чудно.*
7. престане да биде попустлив, се побуни, зеде оружје против, се крене против: *народот стана против вековниот поробувач.*
8. (за тесто) се две или надуе под дејство на квасец итн.
- ◇ *стане во одбрана на застапе зад; брани му стана јасно сфати*“

Во гореприкажаните семантички варијанти јасно се гледа доминанцијата на првото од двете постулирани од Бориш појдовни прасловенски значења, имено значењето ‘се подигне на нозе’, го гледаме – во однос на човекот – под точките **1.** и **2.**, а исто така метафорично – пак во однос на човекот/група луѓе и нивниот интелектуален/емотивен отпор против нешто што го оценуваат како негативно и што ги провоцира на акција – така под точката **7.**, и најпосле – пак метафорично, во однос на тестото – под точката **8.** Значи, едно од старите значења истраја неизменето низ вековите и се покажа способно да отвора нови линии на семантичка деривација. Од друга страна, второто постулирано старо значење, ‘застане’ денеска му е туѓо на македонскиот видски пар *стане, станува*.

Во значењата **3.** – **6.** доаѓа до израз инхоативниот карактер на глаголот, но може и да се насети егзистенцијалната семантика.¹ Тврдењето ‘некој стана да биде некаков’ истовремено претставува констатација дека ‘некој е некаков’, односно ‘стана/е член на...’, и сл. *Mutatis mutandis*, ‘нешто стана’ значи дека ‘нешто се случи’, т.е. дека ‘нешто претставува реален факт’. Оваа значенска нишка наоѓа многу паралели во други индоевропски јазици и метафорично многу е плодна. Особено широко застапена е во романските јазици, што е за нас овде интересно со оглед на многустраното романско влијание врз генезата на граматичките и лексичките балканизми присутни на македонската јазична територија. Индоевропскиот корен **steh₂-*, од којшто го изведуваме прасловенското **sta-/*sto-*, во латинскиот даде *stare*, а од тука „...in Vulgar Latin a second copula developed...“ (сп. Wikipedia, Romance copula).

Како што произлегува од горекажаното, македонскиот видски пар *стане/станува* се појавува во повеќе семантички и синтаксички формули, на пр. (а) со појдовниот одушевен и вториот – локативен аргумент: *некој*

¹ Вреди да се одбележи дека во Толковниот речник редиран од Б. Конески тие значења се издвоени во посебна одредница.

(ке) *стане/станува од нешто/од некаде*, на пр. ...од столица, од кревет, сп. и со рефлексивна варијанта: *не ми се станува...*, и сл.; (б) со појдовниот аргумент без однапред наложени селективни ограничувања и сложениот предикат кој значи адскрипција на некое својство: *некој (ке) стане/станува некаков/нешто*, на пр. ... (ке) *стане/станува потолерантен*, ... (ке) *стане/станува приврзаник на...*, и сл.; со персоналниот аргумент спуштен до рангот на *experiens* и предикат – адскрипција на некоја состојба: *некому (ке) стане/станува некако*, на пр. *некому (ке) стане/станува лошо, јасно...*, и сл.; (в) сп. и безлично, со пропозиционален аргумент и виртуелен локативен аргумент: *(овде/таму) (ке) стане/станува нешто*, на пр. *(ке) стане/станува хаос, паника...*, и сл.

Од основата **stan-* доаѓаат низа номинални деривати, пред сè *deverbativum стан* < псл. *stanъ*, чие современо значење во македонскиот јазик директно се надоврзува на прасловенското, реконструирано од Бориш како ‘состојба, положба’; ‘место каде се престојува’; ‘она што стои’. Тука спаѓаат и натамошни деривати од мак. *стан – станар, станарка, станарски, станбен...*, *станодавец, станодавка...*, најпосле сп. го и префиксираното *потстанар*, калка од латинското *sublocator*.

Не е сосема јасна појдовната семантичка мотивација на дериватот *станица* – во современите речници на прво место се појавува објаснувањето дека се работи за место каде што застануваат (и од каде тргнуваат) возовите и/или автобусите, што потсетува на она реконструирано од Бориш прасловенско ‘место на престој’. Изгледа се работи за релативно доцен дериват, можеби позајмен од српски, кој со текот на времето од гореспоменатото значење ја проширил зоната на употреба до ‘место, каде се вршат одредени активности/услуги за граѓани, и сл.’, како на пр. во синтагмите *здравствена* или *телевизиска станица* и сл.

Уште помистериозен е дериватот *станка* – и него го наоѓаме во големите речници на современиот македонски јазик со значење ‘пауза, прекин /запир на активности’, во Речникот редигиран од Б. Конески со квалификатор *книж.*, кај Мургоски без дополнителни квалификации, меѓутоа во текстовите, како зборуваните, така и пишуваните, практично не го наоѓам, а и анкетираниите од мене колеги не го наоѓаат во нивниот вокабулар.

Тука се и бројни антропоними, „желбените“ имиња *Станислав* и *Станимир* и цел асортиман нивни деривати како *Стан, Станое, Станко, Стана* и др. Како што покажува *Антропономастикон* на О. Иванова, тие - како и многу други – биле регистрирани веќе во 15-16 век (сп. Иванова 2006).

Секако, се јавуваат и голем број топоними од основата *стан-*.

Најпосле, од именката *стан* потекнува и глаголот *настани/настанува* со значење ‘најде место за живеење за некогo некаде’, или – со рефлексивната замена, *настани се (некаде)* – ‘најде (за себе) место за живеење’.

Во светлината на претставените факти доаѓам до заклучок дека прасловенското **stati, stano* на македонска почва го континуира и метафорично го развива значењето ‘се дигна на нозе; прифати вертикална позиција’, или ‘почна да биде некаков/нешто’, додека значењето ‘застане, запре’ се појавува само маргинално во секундарни деривати.

Видскиот пар *стане/станува* има и цела серија вербални префиксални деривати. Ги разгледувам подолу по азбучен ред користејќи делумно парафрази и примери на Мургоски:

- *востане/востанува* ‘(некој) крева востание/почнува да дава отпор против...’; се работи за двоаргументен предикат со појдовниот персонален аргумент, а вториот без експлицитни селективни ограничувања; секундарни номинални деривати: *востание, востаник*

- *застане/застанува* **1.** ‘(некој) прекине движење..., направи пауза...’ – едноаргументен предикат со одушевен аргумент; **2.** ‘(некој) направи да запре (нешто) или (нешто) се запре’ – тука имаме две семантичко-синтаксички формули: во првата се појавува двоаргументен предикат со појдовен персонален и втор пропозиционален аргумент; во втората, редуцирана, имаме само еден пропозиционален аргумент; **3.** ‘(некој) заземе определено место или положба’, на пр. *застане на прсти, застане во ред..*’ – примерите на Мургоски покажуваат дека се работи за сложени едноаргументни предикати; **4.** ‘(некој) заземе став.../се определи на страна на...’ – двоаргументен предикат со првиот персонален, а вториот аргумент селективно неограничен; кон оваа серија семантички варијанти припаѓа и фразеологизмот (некој/нешто) *застана на пат на...* со објаснување: ‘стави крај на...’, ‘се спротивстави на...’. – Петтото значење: **5.** ‘(нешто/некој контејнер) го собира (нешто)’, ‘(нешто) може да влезе или влегува (во нешто)’, отскокнува од претходните и, се чини, спаѓа во друга линија на семантичка деривација – и двете дијатетички варијанти врзуваат по два аргументи селективно неопределени, но толкувани како предметни. Во Речникот редиран од Конески ова значење го илустрира примерот: *...не можат да застанат сите овде...* со толкување: ‘зафати место’.

Префиксот *за-*, како што знаеме, носи инхоативно значење, во нашиот случај тој го зацврстува инхоативното значење содржано во самата коренска морфема.

Има и двојно префиксиран пар: *подзастане/подзастанува* ‘застане на кратко; застанува од време на време’.

- *настане/настанува* ‘нешто почна да постои’ – едноаргументен предикат со пропозиционален аргумент, нешто како „универзален инхотив“, сп. *Настана хаос., Настана паника., Настана голема радост.,* итн. – Со префиксот *на-* почесто се деривираат свршени отколку несвршени глаголи, па и (*ќе..., да...*) *настане* има повисока фреквенција во текстот од *настанува*.

Од основата *настан-* имаме и важен deverбален дериват, *настан*.
- *опстане/опстанува* ‘продолжи/-ува да се одржува во живот, сè уште постои’ – едноаргументен предикат без селективни ограничувања наложени на аргументот; сп. подолу во нашиов текст коментар за блиско-значниот глагол *опстои/опстојува*.

Номинален дериват *опстанок* значи колку ‘факт/чин на опстанување’, сп. и идиоматизиран израз: *борба за опстанок*.

Збогатено значење носи дериватот *опстановка*: ‘услови во кои некој живее и/или работи’ од проширената глаголска основа *об-стан-ов-*; соодветниот глагол го немаме во македонскиот јазик.

- *остане/останува* **1.** ‘(некој/нешто) продолжува да биде во некоја состојба/положба’, сп. *остана неповреден, остана директор...* – предикат-*corula*, дел од сложен едноаргументен предикат; **2.** ‘(некој) останува некаде подолго време’, сп. *ќе останам до крајот...; тој останал на село* – двоаргументен предикат со појдовен персонален аргумент, додека вториот аргумент се однесува на место или временски отсек; **3.** ‘(некој/нешто) сè уште е некаде’, ‘(нешто) претставува кусур (од нешто)’, сп. *Му останала уште 100 денари., Од населбата останала само урнатини.* и сл. – двоаргументен предикат со секундарна дијатеза; сп. и во математичка терминологија: *извади три од пет, останува два...*, и сл. **4.** ‘(некој) се најде во некоја состојба/ситуација’, сп. *остана сирак, останал без работа...* – дел од сложен едноаргументен предикат; **5.** темпорален предикат за определување последователност на настаните, од моментот на говорниот чин до некој иден момент, сп. *до испитот останала уште две недели, до крајот на годината останала месец и пол.* и сл.; сп. ги и идиоматските изрази како *(некој) останал на нозе, (некој) останал покус за..., меѓу нас да остане..., останува да се види...*

Сп. ги и номиналните деривати: *останки* како во *посмртни останки* ‘телото на мртовец’; *останок, останувачка* како во *Добар останок!* на разделување.

Се наложува заклучок дека во парот *остане/останува*, практично во сите негови семантички варијанти, посебно силно се чувствува егзистенцијалната и функционалната компонента на глагол-*corula*.

Тука се и двојно префиксираните парови:

- *заостане/заостанува* **1.** ‘не држи чекор; стагнира’, сп. *заостанува во развојот*; **2.** ‘престигнат е, губи во игра со конкуренција’; **3.** (за часовник) ‘доцни’

и

- *изостане/изостанува* со значења **1.** ‘отсуствува, отсутен е’, **2.** ‘изоставен е’, **3.** ‘заостанува’.

Натаму:

- *постане/арх. постанува* ‘(некој) се измори/истошти (од работа)’; така е запишана оваа одредница во Речникот на Мургоски; исто и кај партиципот *постанат* се појавува квалификаторот „арх.“; кај Конески го нема овој квалификатор.

Во Речникот на Мургоски, и само кај него, се појавува и дериват *постанок* објаснет како ‘настанок’. Евидентно овој дериват припаѓа на друга линија на семантичка деривација во однос на глаголот *постане/постанува* и претставува нова придобивка во јазикот.

- *потстане/потстанува* ‘се поткрена од седечката позиција’

- *преостане/преостанува* – и двете значења издвоени во Речникот на Мургоски упатуваат соодветното на значењата **3.** и **5.** на парот *остане/останува*, сп. ги примерите : ...*она е сето месо што преостана (3.)* или ...*преостануваат уште десет минути...(5.)*. Како посебни одредници се даваат и партиципот *преостанат* со пример : *преостанатите состојки* и поименчен партицип *преостанатото* оценет како замена и објаснет како „она што преостанува; преостаната количина или број или време“.

- *престане/престанува* **1.** ‘(некој) стави крај (на нешто)’, сп. *Ана престана да пуши...* – двоаргументен предикат со прв персонален аргумент; **2.** ‘(некој/нешто) прекине да работи/да функционира’, сп. *моторот престана да работи; престана да врне...* Како посебни одредници дадени се и прилошката синтагма *без престан* ‘без прекин’, и *deverbativum* *престанок*.

Во Речникот на Мургоски наоѓаме и еден друг пар *престане/престанува*, кој е претставен како синонимен под *преостане/преостанува*.

- *пристане/пристанува*₁ ‘стане малку, на пр. од кревет’

- *пристане/пристанува*₂ **1.** ‘се согласи’; **2.** (за брод) ‘застане на брег/до пристаниште’; сп. го и самиот секундарен номинален дериват *пристаниште* **1.** ‘место за запирање и укотвување на бродови’; **2.** ‘град со такво место’ секундарен номинален дериват.

- *состане се/состанува се* **1.** '(некој) доаѓа во контакт/се собира (со некого)', се појавува во две формули: едноарументна со множински аргумент, на пр. *Пријателите се состануваат...*, *Советот се состанува...* или двоаргументна од типот : *X се состанува со Y*; **2.** '(нешто) се допира/се спојува (со нешто)', сп. *Двете површини се состануваат.*, и сл.

Тука е и одглаголската именка *состанок*, и секундарно деривиран од неа глагол *состанчи* '(некој) држи чести непотребни или непродуктивни состаноци'.

Денеска во македонскиот јазик немаме деноминален глагол од проширената основа *стан-ов-*, но постои еден број секундарни номинални деривати од овој старословенски глагол. Сп. ја придавка *становит* 'цврст, стамен', во Речникот на Мургоски оценета како застарена; сп. ја и именката *становиште* **1.** 'став', 'гледна точка', **2.** 'место/позиција од која нешто се набљудува'. Постојат и префиксирани формации од основата *стан-ов-*, сп.

- *востанови/востановува* 'воведе (ред, обичај, курс...)', сп. на пр. *востанови награда*, и сл.

- *установи/установува* **1.** 'формира, основа (на пр. институција, фирма)'; **2.** 'открие, утврди, докаже, потврди', сп. *установи дека е крив*, и сл. Сп. исто така

- *установи се* '(за обичај, верување, пракса) се вовеле, стане установен'.

И кај двете глаголски основи/двете релации се работи за „нов почеток“, т.е. за инхоативно-егзистенцијална компонента.

Тука е и номиналниот дериват *установа* 'институција/ организација формирана за промовирање и/или вршење определена дејност', сп. на пр. *здравствена установа*.

Најпосле, имаме и во театарската терминологија – *deverbativum* од глаголот отсутен во македонскиот јазик: *постановка* 'поставување една драма на сцена'.

Тука завршува прегледот на дериватите од прасловенскиот глагол **stati, stano* > мак. *стане* присутни во современиот македонски стандарден јазик. Мора да паметиме дека се работи за перфективен глагол, инхоатив. Неговиот стар имперфективен парник, **stajati, stajo* не остави траги во македонскиот глаголски систем, па така, со време, глаголите со основа *-стан-* добиле нови имперфективни парници, изградени по типично македонски модел, со суфиксот *-ув-а*.

Видот како семантичка категорија го разбираам како информација за внатрешна темпорална организација на настанот. При тоа, приврзаник сум на италијанско-полската теорија (сп. Antinucci, Gebert 1977) според која свршениот вид значи колку 'измена', односно сигнал за измена во

текот на дејството. Согласно со тоа разбирање во сите македонски глаголи со коренска морфема *-стан-* чувствувам динамика, сигнал на почеток и/или крај, конкретно: подигнување од седечката и/или лежечка до вертикалната, стоечка, позиција, запирање во таквата позиција, и сл. Значи: тргнуваме од движење на човековото тело во простор. – Инхоативната значенска компонента дозволува/ предизвикува да се развие и значењето на креација – почеток на егзистенција – на некој нов квалитет – нова состојба, нова функција, нова индивидуална или општествена ситуација..., сп. ги меѓу гореразгледаните примери синтагмите како *стана повнимателен, стана учител, стана член на..., настана паника*, и сл. – Со текот на времето се појавува и поширока и подлабока метафорика од физичкото подигнување до определен ментален став, отпор против..., и сл., сп. *стана на страна на..., стана зад..., народот востана против...*, и сл. – Тука е и другата линија на семантичката деривација поврзана со *(за)останување* или физичка или ментална ретардација, *(из)останување*, и сл. Сите тие значенски развојни нишки ќе ги разгледаме потемелно во завршниот дел од овој текст вршејќи споредба меѓу македонската и полската ситуација.

Втората широко разгранета мрежа деривати од прасловенскиот корен **sta-/ *sto-* се формира околу имперфективниот глагол **stojati, stojo* > мак. *стои*. Во речниците овој глагол се појавува со повеќе семантички варијанти; ги набројувам по Мургоски служејќи се делумно и со негови парафрази и примери:

стои **1.** ‘(некој/нешто) има или одржува стоечка или исправена положба, особено на нозе или врз темели или основа’; **2.** ‘(некој/нешто) зазема стоечка положба, не се движи’, на пр. *Веќе стои мирно., Возот стои на станица*, и сл.; **3.** ‘(некој) зазема определено место или определен став’, сп. *стои понастрана; стои незаинтересирано*, и сл.; **4.** ‘(нешто) задржува стоечка положба; опстанува’, сп. *мостов ќе стои уште сто години*, и сл.; **5.** ‘(нешто) се уште важи’, сп. *понудата се уште стои...*, и сл.; **6.** ‘(нешто) се наоѓа, сместено е (некаде)’, сп. *таа книга стои на најгорната полица*, и сл.; **7.** ‘(за облека, боја, фризура и сл.) одговара, прилега’, сп. *Капуот добро ти стои.*, и сл.; **8.** ‘(нешто) се котира, се рангира’, сп. *нашиот производ добро стои во споредба со нивниот*, и сл.; **9.** ‘(некој) има определен однос (кон некој)’, сп. *тој добро стои со директорот*, и сл.

Во Речникот се приведуваат и некои карактеристични идиоматизирани обрати, како: *(некој) стои зад некој/зад нешто* ‘поддржува некој/нешто’; *(некој) стои на зборот* ‘...го исполнува ветеното’; *(некој) стои на страна* ‘...не се меша’...

Тука се и некои деривати, прилично различни како по формација така и по стилската вредност, сп. *стојалиште* **1.** ‘становиште’, **2.** ‘место одредено за стоење’; *стојалка* ‘дубаче’, оквалификувано како застарено; *стојко* вулгарно за пенис; *стојност* ‘вредност’, оквалификувано како застарено, се надоврзува на гореприведената осма значенска варијанта на глаголот *стои*; тука е и колоквијалниот прилог *стоенката* објаснет како ‘стоејќи, од на нозе’.

Најпосле, ред е да се приведат и антропонимите *Стојан*, *Стојна* и деривати – веројатно желбени имиња за опстанување во животот.

Стои е имперфективен, дуративен глагол, значи траење, останување во одредена состојба/положба/ситуација. Информацијата за измена на таа ситуација, нејзиниот крај, прекин, нов почеток се пренесува со префиксите, т.е. со надградување на соодветната семантичка компонента – во облик на префиксот – над коренската морфема. Со текот на времето сите тие префиксирани перфективни глаголи се здобиле со нови, секундарни имперфективни парови деривирани со суфиксот *-ува*. – Еве го прегледот на префиксираните перфективни глаголи со коренската морфема *-стои-* (како погоре, се служам главно со толкувања, парафрази и примери на З. Мургоски):

- *достои/достојува* ‘(некој) остане до крај на нозе’; сп. го и фразеологизмот *достои на зборот* ‘го исполни ветеното’, кој покажува линија на деривација од „физичкото“ до „менталното“ стоење. Истата таа линија е одговорна за денешното значење на серија номинални деривати, како партиципот *достоен* **1.** ‘што заслужува почит, внимание, признание’; **2.** ‘доличен, што одговара на ситуацијата’, сп. *говор достоен на поводот*; *претстава достојна на еден маестро...* Тука е и именката *достоинство* **1.** ‘особини, однесување што заслужуваат почит и почести’; **2.** ‘смирено и сериозно држење/стил’; **3.** ‘висока/почитувана положба’, сп. *кралско достоинство*. Натамошни деривати: *достоинствен*, *-а*, *-о*; *достоинственик* ‘лице со висока функција/чин’. Најпосле, имаме и секундарен двојно префиксиран глаголски дериват:

- *удостои/удостојува* **1.** ‘(некој) се однесува со почит и/или достоинство (кон нешто)/оддаде почит/чест’, сп. *удостои со свое присуство*; *одби да го удостои одговор...*; **2.** *удостои се* ‘(некој) се однесува како да е еднаков со некого, едновременно задржувајќи однос на супериорност; се смилува’. – Се претпоставува дека глаголот **dostojati* со значења ‘остане до крај на нозе; истрае; узрее’ постоел веќе во прасловенскиот јазик, како и придавката **dostojънъ* ‘соодветен’, ‘достоен за почит’.

- *застои/застојува* **1.** ‘почне да стои’; **2.** ‘(за вода, воздух) не се движи, мирува’; и во рефлексивна дијатетичка варијанта: *застои се/застојува се*.

Партиципот *застојан/застоен* се употребува пред сè во однос на вода или воздух. Именката *застој* означува **1.** ‘запирање/прекин на работа/активност’; **2.** ‘состојба на неактивност, спор развој на настаните’.

- *настои се/настојува се* ‘стои долго време, до замор’.

- *настојува* – само во имперфективен вид! – **1.** ‘(некој) навалува упорно/инсистира (врз нешто)’, сп. *не сакав да се приклучам, но тој настојуваше*; **2.** (некој) вложува напори, се обидува со сите сили нешто да оствари или постигне, сп. *настојуваме да ги подобриме условите за живеење*.

Номинални деривати: *настојник, настојница* ‘лице вработено да се грижи за зграда/имот’; ‘надзорник’; *настојчив, -а, -о* ‘кој упорно настојува; истраен, упорен’.

- *опстои/опстојува* **1.** ‘се одржува во живот’, сп. *опстојува со леб и вода*; **2.** ‘не се предава, истрајува’; тука и *опстојба* со квалификатор *орс.* ‘опстојување, опстанок’.

Чекор во друг правец на линијата на семантичката деривација претставува придавката *опстоен* ‘опсежен, детален’, сп. и *опстојност*

Многу интересно еволуирала морфемската секвенца *по-стој-*. Имено, имаме две хомонимни формации:

- *постои ipf.* **1.** ‘(за жив организам) жив е, опстојува, суштествува’, **2.** ‘има место во објективната реалност, суштествува’. Овој развиток претставува кулминација на значенската нишка што ја регистриравме кај формациите со коренската морфема *-стан-*, а која информира за ‘нов почеток, раѓање на некоја појава, адскрипција на нова особина/нов квалитет’. Тука припаѓа и придавката *постојан* **1.** ‘што се одвива без прекин; непрекинат’; **2.** ‘што се повторува/се јавува во регуларни интервали’; **3.** ‘што трае или предвиден е да трае/функционира неограничено’; паралелна застарена варијанта *постојанен*.

- *постои pf.* ‘стои извесен период’; тука спаѓа и *постојка* ‘попатна автобуска станица’.

- *претстои ipf.* (пак исклучиво несвршен вид!) ‘следи, приближува, треба или веројатно ќе се случи’, сп. *ни претстои тежок натпревар...* сп. и *претстоен, претстоечки...*

Имперфективните формации *постои* и *претстои* претставуваат мошне интересни примери, кога префиксацијата носи само информација за модификација на внатрешната темпорална организација на настанот, а не и за измена на видот. Во македонскиот денеска го немаме стариот словенски глагол *пристои*, исто *imperfectivum tantum*, со значење ‘е во ред, соодветствува на приликата, е пристојно’, но ја имаме придавката/стариот партицип *пристоен* **1.** ‘што е во согласност со прифатените норми’, **2.** ‘љубезен, учтив’.

Кон истата серија се приклучува и рефлексивниот глагол:
- *состои* (*се ipf.* **1.** ‘е составен од ...’; **2.** ‘има соодветни релевантни особини’, сп. *Убавината на планот се состои во неговата едноставност.*, и сл. – Номинални деривати: *состојка* ‘елемент, компонента’; *состојба* ‘положба/ситуација’, сп. *психичка состојба, здравствена состојба, правна состојба, економска состојба...*

Прегледот на формациите со коренската морфема *-стој-* присутни денеска во македонскиот јазик покажа дека во нивната семантика доминира информација за траење/статичност на соодветната активност, што се одразува дури кај префиксираните глаголи; со други зборови: регистрираниот инвентар глаголски деривати содржи низа формации во кои префиксот не ја носи информацијата за измената на видот. Можеме да претпоставиме дека тоа и ги датира соодветните формации, односно го врзува нивното создавање со епохата пред дефинитивната граматикализација на категоријата вид на словенската почва. – И тука, како и кај формациите со коренската морфема *-стан-*, се појавува егзистенцијалната семантичка компонента, која кулминира во значењето на глаголот *постои*. – Една друга линија на семантичката деривација се појавува кај денеска застарената именка *стојност* ‘вредност’, како и кај придавката *опстоен* ‘обеман, детален’ – се работи за деривациска линија пошироко застапена во некои други словенски јазици, а која во македонскиот претставува или остатоци од поранешното побогато зборообразувачко семејство, или подоцнежни заемки од туѓи зборообразувачки системи.

Наредната голема и важна група формации од прасловенскиот корен **sta-/*sto-* ја претставуваат дериватите од глаголот **staviti, causativ* од **stojati*, т.е. формации со зборообразувачка база *-став-*. Подолу ќе ги претставиме основните репрезентанти на таа многу разгранета група.

- *стави/става* **1.** ‘премести во друго место или положба’, сп. *стави ја книгата на маса*; **2.** ‘ внесе неопходен дел во апаратот, и сл.’, сп. *стави касета*; **3.** ‘доведе во соодветна состојба, ситуација...’, сп. *стави во движење, стави во незгодна ситуација...*; **4.** ‘инсталира’, сп. *стави чешма*; **5.** ‘даде инјекција’; **6.** ‘смести да се грее/готви’, сп. *стави супа, стави чајник...*; **7.** ‘нанесе шминка’; **8.** ‘облече’, сп. *стави капут...*; **9.** ‘се обложи’, сп. *стави 5000 денари на нерешено...*; **10.** *dial.* ‘сервира храна’, сп. *стави софра...* – од горнава листа, приведена од Мургоски, се гледа дека, всушност, се работи за контекстуални варијанти на првото и основно значење; таквите варијанти лесно се множат. За тоа сведочат и приведените во Речникот идиоматски обрати како *стави клуч* ‘затвори’; *стави точка* ‘прекине’... Можна е и рефлексивна, медијална употреба: *стави се* ‘се замисли на нечие место’, или – со квалификатор *dial.* ‘се сретне со

некого'. Како *стави₂/ставува* приведено е и – со квалификатор *dial.* - значењето 'предизвика (некој) да се сретне (со некого)' и *стави се₂* 'се сретне со некого', со варијанта *ставува се* – Референтот на појдовниот аргумент е редовно човек.

Меѓу номиналните деривати централно место зазема *став* **1.** 'начин на движење на телото при стоење/зборување...'; **2.** 'мислење/однос заземен во врска со нешто', сп. *мојот став е добро познат...*; **3.** 'ставка, параграф'; **4.** *muz.* 'посебно структуриран дел од поголемо музичко дело'. Сп. и *става* 'пропорционалност на човековото тело', сп. *вита става*. – Тука се и два секундарни деривати квалификувани како застарени: *ставелка* 'грозд обесен да се суши', и *ставјало* 'прибежиште', и двете интересни како докази на животноста на основата *став-* во старо време; *ставјало* може да се сфати и како трага на стариот итеративен/хабитуален глагол **stav'ati*.

Интересно е како во дијалектниот јазик, во конкуренција со старите форми на несвршен вид од типот *става*, се пробива новата формација со суфиксот *-ува*.

Прегледот на префиксираните глаголи со основа *-став-* го започнуваме токму од единствениот, најархаичен пар кој до ден денешен ја зачува старата форма од несвршен вид. И тука, како погоре, ја користам – селективно – анализата на З. Мургоски:

- *остави/остава* **1.** '(некој) стави (нешто) на определено место', сп. *остави го клучот под чергичето...*; **2.** '(некој) се подели; се откаже од...; напушти', сп. *го остави мажот...*; *остави работа...*; *остави пушење...*; **3.** '(некој) замине без нешто да земе со себе', сп. *го остави чадорот...*; **4.** 'предизвика некоја/нечија (незгодна) ситуација', сп. *остави траги на тепихот*; *остави многу лош впечаток*; *остави врата отворена*; *ги остави без ручек*; **5.** 'предаде на друг/на нечија одговорност', сп. *имотот им го остави на внуците*; *остави ми го тоа мене*; **6.** '(некој) помине/надмине (некого/нешто)', сп. *ги остави противниците далеку зад себе...*; глаголот има и рефлексивна варијанта: *остави се* **1.** 'се разведе'; **2.** *obs.* 'се откаже'; најпосле, постојат и секундарни, двојно префиксирани глаголски деривати: (1) *заостави (се/заостава (се))* 'занемари'; 'се занемари' – сп. ги и номиналните деривати *заоставнина*, *заоставишина* 'наследство, особено културно/уметничко'; (2) *изостави/изостава/изоставува*.

Останатите, понови, префиксирани глаголски деривати сите создаваат несвршен вид со суфиксот *-ува*:

- *достави/-ува* ‘донесе, предаде’, сп. *достави некому порака; достави барање...* Сп. ги и номиналните деривати: *достава* ‘испорака’; *доставка* ‘пратка/испорака’; *доставувач* **1.** *есоп.* ‘снабдувач’; **2.** ‘испорачувач’.

- *настави/-ува* ‘направи (нешто) да биде подолго/продолжи’; сп. и *наставка* **1.** ‘дел што се додава на друг’; **2.** *ling.* ‘морфема со категоријална информација што се додава на основата на зборот’, сп. *наставка за женски род*. – Ова второ значење не пренесува во ново, специјализирано семантичко поле, односно нова линија на семантичка деривација, каде што припаѓаат дериватите како: *настава* ‘процес на пренесување на знаење; учење; дидактичка работа’ и *наставник, наставничка* ‘лица што држат настава’.

- *постави₁/-ува* **1.** ‘(некој) стави нешто на определено место’; **2.** ‘инсталира, изгради’, сп. *постави чеџма, постави споменик...*; **3.** ‘подготви маса за јадење’; **4.** ‘(некој) изнесе нешто/некој предлог за разгледување’, сп. *постави за/на дискусија...*; **5.** ‘создаде’, сп. *постави теорија/хипотеза...*; **6.** ‘назначи на работно место/функција; распореди’, сп. *поставивме нов шеф на кујна...*; *поставија двајца да чуваат стража...*; **7.** ‘подготвува за прикажување (на пр. на сцена)’, сп. *го поставува ‘Отело’...* – Тука е и рефлексивната варијанта: *постави се* **1.** ‘(за)земе определен став/однос кон...’; **2.** ‘се вмеша, интервенира’, сп. *силни полициски сили мораа да се постават меѓу двете спротивставени групи...*

Како посебна одредница приведено е кај Мургоски и *постава (се) ipf* ‘постави (се)’ – уште една старинска форма (сп. погоре).

Интересен номинален дериват е *поставка* ‘теорија, хипотеза’, којшто претставува доказ плус за деривациската линија која води од конкретно поставување на определено место до апстрактно заземање определен став по соодветно прашање.

Тука се и два двојно префиксирани глаголи:

- *воспостави/-ува* **1.** ‘отпочне односи со некој’; **2.** ‘врати во претходна или првобитна положба’, сп. *воспостави ред...*

- *запостави/-ува* ‘занемари, не се грижи за...’, сп. *запостави дете, ги запостави обврските...*

- *постави₂/-ува* ‘обложи со постава’; овој глагол претставува деноминален дериват од именката *постава* ‘материјал за обложување на облека итн.’.

- *престави (се) /-ува* упатено е на *претстави (се)/-ува*, но приведено е и значење оквалификувано како *arch.*: ‘умре’.

- *претстави/-ува* **1.** ‘(некој) запознае (некого со некој)’; **2.** ‘најави, покаже пред јавноста’; ‘прв пат стави во продажба’; **3.** ‘поднесе предлог, по-

кажа (некому) проблем’; 4. ‘(за театарска куќа, режисер) прикаже’; 5. ‘репрезентира некогo/нешто, на пр. на суд’; 6. ‘симболизира, прикажува (на пр. на слика)’; 7. ‘значи, има важност/значење’, сп. *за некогo сто денари претставува голема пара...*; *личниот компјутер претставува почеток на нова ера...*

- *претстави се/-ува* 1. ‘го кажува своето име, особено формално’; 2. ‘се прави дека е...’, ‘настојува да создаде определен впечаток за себе’, сп. *се претставува како (да е) доктор...*; 3. ‘се појавува пред публика/на сцена како актер, пејач...’. – Поважните номинални деривати се: *претстава* ‘изведба на пиеса’; ‘прикажување на филм’...; *претставител* оценето како *arch.* и упатено на *претставник, претставница/претставничка* 1. ‘(за човек) заменик; делегат; агент’; 2. ‘типичен примерок на нешто’; *претставништво* ‘локална гранка; агенција/канцеларија’.

- *простави/-ува* ‘стави или принесе, особено храна и пиеење’.

- *состави/-ува* 1. ‘стави еден до друг, прицврсти, спои’; 2. ‘направи, формира’, сп. *состави влада*; 3. ‘спои во целина’, сп. *состави говор; состави список...*; сп. и *deverbativum состав* 1. ‘збир од меѓусебно поврзани делови што образуваат целина’; 2. ‘есеј, особено напишан од ученик или студент’.

Во современиот македонски стандард наоѓаме и поединечни, изолирани девербални деривати од глаголи со основа *-став-* што ги нема денеска во вокабуларот, сп. на пр. *устав* ‘збир од основни принципи според кои една држава се организира и управува’, или *заставник* ‘низок војнички чин’, на времето: ‘знаменосец’. Тие се или остатоци деривирани од веќе загубени глаголски основи, или – што е поверојатно – термини навлезени за време на стандардизацијата, а под влијание на српската државна и/или војничка терминологија.

Нашиот преглед на формации со основата *-став-* јасно покажува дека за одредување на линии на семантичката деривација од основно значење беше каузативниот карактер на појдовниот глагол. Примарно се работи за сместување/преместување на нештата во физички простор, или нивно оставање/запоставување, но со текот на времето се множат значењата кои укажуваат на сместување во определен контекст и/или поврзување на идеи, теории, предлози за дискусија и сл. Како нешто налик на „преоден стадиум“ се издвојува и ставање во одбрана или, пак, спротивставување на конкретни идеи и/или идеологии.

Во Речникот на Мургоски наоѓаме уште еден изолиран номинален дериват од коренот **sta-/sto-*, овој пат добиен со проширување со елементот *-s-*: *стас* ‘става’ (сп. Skok 1971).

Сумирајќи ја оваа, природно мошне површна, анализа на деривати од прасловенскиот глаголски корен **sta-/*sto-* во денешниот македонски стандарден јазик констатираме дека ни се укажа богато разгранета и прегледно организирана слика на основните линии на семантичка деривација, кои водат од (а) означување позиција/место и (б) менување позиција/место во физичкиот простор до слични интелектуални потфати во менталниот простор. Доминантна е активната дијатеза, иницијатор на акцијата обично е човек. Покрај клучниот појдовен поим ‘измена’ се појавува и поимот на ‘нов почеток’ и – како негов корелат – поимот на ‘егзистенција’, кој наоѓа кулминација во македонскиот глагол *постои*.

Мошне интересни се превирањата, асиметриите и новите симетрии во формализација на видската информација, односно информацијата за внатрешната темпорална организација на настанот. Се чини дека во нашите обиди на реконструкција на семантичката деривација допревме до времињата кога граматичката категорија вид (аспект) штотуку се раѓала.

Интересен е и фактот дека на маргините на основната организирана слика на анализираното зборообразувачко семејство се појавуваат изолирани формации незакотвени во таа слика, што може да се објасни како „Bei-Produkt“ на доцната стандардизација и потребата за внесување во стандардот (поими и) називи што му биле туѓи на народниот јазик.

Преглед на поважните полски деривати

Во прегледот на поважните деривати од прасловенскиот глаголски корен **sta-/*sto-*, присутни во современиот полски стандарден јазик, точка на референција ни е редовно веќе спроведениот преглед на македонските состојби. Следствено, прво ќе ги разгледаме формациите деривирани од прасловенскиот перфективен инхоатив **stati, stano*.

Директен континуант е полскиот глагол *stanąć, stanę*, чиј инфинитив секундарно добил презентска основа **-sta-no-*. Тој е перфективен глагол, а неговиот имперфективен парник денеска гласи *stawać, staje*; неговата инфинитивна основа го континуира стариот итеративен глагол **stavati*, додека основата на сегашното време доаѓа од другиот итератив, **stajati*, кој од своја страна е дериват од **stojati, stojo*.

При утврдувањето на правците на семантичката варијација на анализираните полски формации ќе се служиме најчесто со толкувања дадени во Речникот редигиран од В. Дорошевски (W. Doroszewski, 1958-1969, I-XI) и/или во *Пољско-српски речник* на САНУ (1999, I-II, Beograd).

Следи преглед на глаголската серија со перфективната основа *-stan-* и соодветно имперфективната *-stav-/-staj-*.

- *stanąć, stanę pf/stawać, staje ipf* 1. ‘зазема вертикална позиција’, 2. ‘застанува, запира во движење’, 3. ‘се појавува, никнува, настапува’; 4. ‘зазема определена позиција во врска со...’; 5. ‘доаѓа лично на одредено место’; 6. *zasm.* ‘се задржува некаде за подолг престој’. – Како што се гледа, двете појдовни значења одговараат на оние регистрирани и кај мак. *стане/станува*. Истото тоа се однесува и на „егзистенцијалното“ значење под 3. и деривираниот, метафорично значење под 4. – Последните две значења, отсутни кај соодветниот македонски глагол, се однесуваат – 5. – на задолжително доаѓање некаде по барање на соодветните власти/авторитети, на пр. на суд, и – 6. – на една специфична линија на семантичка деривација која наоѓа одраз на пр. во денешното значење на мак. *стан* ‘место за престојување/живеење’.

Најважен номинален дериват е секако *stan*. Современите значења се 1. ‘ситуација/положба во која некој се наоѓа’; 2. ‘состојба, вид, облик; бројна состојба’; 3. ‘појас, стас (како дел на телото или на облеката)’; 4. ‘сојузна држава (на пр. во САД)’. Во старополскиот јазик познати се и значењата: 5. ‘обврска наложена на селаните за издржувањето на владетел и неговото окружување’; 6. ‘место/простор за живеење; прибежиште; шатор’; 7. ‘општествен сталеж’; 8. ‘разбој’. – Сите тие значења, како и погореприведените значења на мак. *стан*, можат лесно да се изведат од реконструираниите прасловенски значења, односно и попречно: служат како основа за соодветната реконструкција (сп. на пр. Воруѓ 2006); имено, се работи за три основни деривациски линии: (а) ‘состојба; положба’, (б) ‘место на престојување’, (г) ‘она што стои; неподвижен дел од нешто’.

Сп. ги и старите деривати непроширени со *-n-*: *stado* ‘јато, голема група животни’, *stadlo* ‘брачен пар’, во старополскиот и ‘група луѓе’, или – со основа од стариот пасивен партицип – *statek* ‘брод’, во множина и ‘кујнски садови’, во старополскиот пошироко ‘садови; алатки; прибор’; тука и *ostatok, ostatni, ostateczny...*

Постојат и два типа префиксирани глаголски деривати, А. – постарата серија со инфинитивот во облик *stać*, и Б. – поновата, во која инфинитивот веќе завршува на *-nąć*. Нашиот преглед го почнуваме од типот А.:

- *dostać, dostanę pf/dostawać, dostaję ipf* 1. ‘добива, прима’; 2. ‘досегнува, дофаќа’; ‘вади, извлекува’; 3. ‘се разболи од... (на пр. *dostał grypy* ‘се разболи од грип’); 4. ‘е удрен, погоден (на пр. со куршум)’. – се работи веројатно за деривациска линија која потекнува од значењето како во македонското *dostou do kraj*, т.е. ‘постигне резултат/цел’, сп. го и полското *dostać do końca* каде што имаме работа со глаголот *dostać, dostaje...*; како што спомнав погоре, основата **-staj-* доаѓа од итеративниот

дериват од **stojati, stojo*. – Постои и рефлексивна варијанта: *dostać się/dostawać się* **1.** ‘припаѓа некому’, **2.** ‘стигнува, влегува’, сп. *dostał się do środka* ‘влегол, успеал да влезе внатре’. – Сп. ги и прилошките форми *dosyć, dość* ‘доволно’ и номиналниот дериват *dostatek* ‘изобилство, благосостојба’.

- *nastać, nastaną pf/nastawać, nastają ipf* ‘почнува настапува, доаѓа’, сп. на пр. *nastala zima* ‘дојде зимата’, и сл. – имаме тука надоврзување на онаа деривациска линија, која ја издвоивме како егзистенцијална, која носи „нов почеток“, а која ја наоѓаме во македонското *стане*. – Треба и да се одбележи едно значење карактеристично само за имперфективниот глагол *nastawać, nastają*, имено значењето ‘настојува, инсистира’ – аналогија со македонската развојна линија бие во очи...

- *odstać, odstaną pf/odstawać, odstają ipf* **1.** ‘отпадне, се одлепи (од нешто)’; **2.** ‘се откаже (од нешто, од некого)’.

- *przestać, przestaną pf/przestawać, przestają ipf* **1.** ‘престане, запре’; **2.** *zasm. przestać na czym* ‘задоволи се со нешто’. – И тука имперфективниот глагол има едно додатно значење: *przestawać z kimś* ‘се дружи, пријателствува со некого’.

- *przystać, przystaną pf/przystawać, przystają ipf* **1.** ‘се согласи, прифати (на пр. договор, услови и сл.)’; **2.** ‘прилегна (кон нешто)’; **3.** *razg* ‘се присоедини, се приклучи (кон некого/нешто)’.

- *wstać, wstaną pf/wstawać, wstają ipf* ‘стана, се подигна на нозе’; има и секундарен дериват со двојна префиксација: *powstać, powstaną pf/powstawać, powstają ipf* **1.** ‘се создаде, се образува’; **2.** ‘се подигна од место, стана’; **3.** ‘возстане, дигна востанние’ – првото значење ја документира „егзистенцијалната“ линија, сп. мак. *стане* и/или *постои*; третото има паралела во мак. *возстане*. Сп. ги и дериватите како *powstanie* ‘востание’ или *powstaniec* ‘востаник’.

- *zastać, zastaną pf/zastawać, zastają ipf* ‘затече, најде (некого некаде)’.

Најпосле тука е уште еден двојно префиксиран пар:

- *zostać, zostaną pf/zostawać, zostają ipf* ‘остана’. Истозначниот глагол *ostać (się)/ostawać (się)* излезе веќе од употреба, но сп. го номиналниот дериват *ostoja* ‘поддршка, потпора; прибежиште (за луѓе и за животни)’.

Глаголот *zostać, zostaną* направи голема кариера како *copula* од свршен вид, сп. ја на пр. опозицијата меѓу конструкциите како *Ten kościół jest budowany/buduje się na terenie starego parku* ‘Оваа црква се гради на територијата на стариот парк’, или *Ten kościół był budowany 50 lat* ‘Оваа црква се градеше 50 години’ наспрема *Ten kościół został zbudowany w XIII wieku* ‘Оваа црква е/беше изградена во 13 век’ или *Ten kościół zostaje zbudowane (praesens historicum) na miejscu starej kaplicy...* ‘Оваа црква е

изградена на место на старата капела...’ Соочени сме со една многу интересна линија на семантичка деривација од стариот корен **sta-/*sto-* – надоврзување на веќе разгледаните погоре македонски инхоативни конструкции од типот *стана потолерантен, стана учител...*, и сл.

Го имаме и двојно префиксираниот глагол:

- *pozostać, pozostanę pf/pozostawać, pozostaję ipf* ‘останува (некаде)’; ‘останува (некаков)’, т.е. ‘не се менува’.

Во денешниот полски стандард не постои глагол *postać, postanę*, но тука е именката *postać* ‘форма, изглед’, во старополскиот и ‘става’, ‘суштина, супстанца’; ‘преправање’..., континуант на псл. **postatъ* ‘става, форма’.

Глаголските деривати од типот Б., покрај основниот глагол *stanąć, stanę*, денеска ги репрезентира и глаголот:

- *przystanać, przystanę pf/przystawać, przystaję ipf* ‘запре, застане, се задржи’; тука припаѓаат и номиналните деривати како *przystan* ‘пристаниште’ или *przystanek* ‘станица (автобуска, трамвајска, мала железничка)’.

Наредна богата и важна серија глаголски деривати со коренската морфема *-stan-* проширена во основа со елементот *-ov-* претставуваат деноминалните глаголи деривирани од псл. **stanъ*, чиј централен репрезент во денешниот полски е глаголот *stanowić, stanowie ipf* **1.** ‘се јавува, е, претставува нешто, создава нешто’; **2.** ‘(о *czyms*) - решава за нешто’. Сп. го и номиналниот дериват *stanowisko* **1.** ‘позиција, положба, (високо) работно место’; **2.** ‘став, становиште, гледна точка’ – имаме тука уште една македонска семантичка паралела, но – како што констатиравме погоре – во современиот македонски отсутствуваат глаголи со секвенца *стан-ов-* во основата.

Перфективизацијата на полските глаголи со *-stan-ow-* во основа се врши само со помош на префикси; соодветните имперфективни префиксирани глаголи се формираат според стариот, наследен морфонолошки модел: *pf -o- > ipf -a-*:

- *postanowić, postanowie pf/postanawiać, postanawiam ipf* ‘реша’, сп. и *postanowienie* ‘решение’.

- *ustanowić, ustanowie pf/ustanawiać, ustanawiam ipf* **1.** ‘установи, воведи, основа’; **2.** ‘именува, постави (на одредена позиција)’ – сп. мак. *установа...*

- *zastanowić, zastanowie pf/zastanawiać, zastanawiam ipf* ‘(нешто некого) натера на рефлексивна, на размислување, привлече (нешто) внимание’ - секундарна дијатеза со човек како референт на вториот, а не на појдовниот аргумент; оттука повисока фреквенција во текстовите има рефлексивната

формација *zastanowić się/zastanawiać się (nad czymś)* ‘размислува за нешто, оценува нешто во мисла’.

Тука завршува прегледот на поважните полски деривати од прасловенското **stati, stano*, т.е. деривати со секвенцата *-sta-n-* во основата. Во текот на прегледот укажавме на низа паралели, а и на некои разлики, во однос на македонската ситуација. За да одбегнеме непотребно повторување, тука нема да ги претставуваме досега откриените линии на семантичката деривација на линија: прасловенски > полски и/или прасловенски > македонски; една општа синтеза од таков тип ќе се најде на крајот од оваа студија.

Наредната богата серија полски деривати од коренот **sta-/*sto-* води потекло од прасловенскиот имперфективен глагол **stojati, stojo*; за кариерата каква што на полската почва ја направи неговиот стар итеративен дериват **stajati, stajo* стана веќе збор погоре. – Директен континуант на псл. **stojati, stojo* е полскиот глагол:

- *stać, stojeć ipf* **1.** ‘стои, се држи на нозе; е во вертикална позиција’; **2.** ‘мирува, не се движи’; ‘не работи’; **3.** ‘се наоѓа некаде; се подига некаде’; **4. заст.** ‘се рангира, има одредена вредност’; **5. заст.** ‘престојува некаде’. Од поважните номинални деривати сп. *stoisko* ‘тезга (во продавница, на пазар)’ ’штанд (на саем)’, сп. и *stojak* ‘дубак и други направи за одржување во стоечка позиција’, најпосле сп. го и активниот партицип *stojący* во идиоматизирана синтагма *miejsca stojące* ‘места за стоење (во автобус, во трамвај)’.

Перфективизација се врши само со префикси:

- *dostać, dostajeć pf* **1.** ‘достои (на нозе) до крај’; **2.** ‘дотрае, не се повлече’; **3. заст.** ‘созрее’. – Евидентно од постаро време доаѓа партиципот/придавката *dostojny* ‘почитуван, достоин’, како и именките *dostojeństwo, dostojnik*, чие значење одговара на она што го знаеме во македонскиот јазик.

- *nastać się, nastajeć się pf* – само со медијална дијатеза – ‘се умори од стоење, се изнастои’.

- *odstać, odstojeć pf* **1.** ‘постои извесен период’, ‘постои (на пр. во ред) до крај/до определено време)’.

- *postać, postajeć pf* ‘постои, се одржа на нозе/на место извесно време’. Сп. ја и именката *postój* **1.** ‘станица, место за стоење (на пр. на такси)’; **2.** ‘прекин, одмор (на пат)’. – темпорална интерпретација како во мак. *постоен, постојан*, но без карактеристична за македонскиот „егзистенцијална“ компонента.

- *przestać, przestajeć pf* ‘престои извесно време на нозе’; *przestój* ‘прекин, застој (во работа)’.

- *wystać, wystajeć pf* ‘дочека/добие нешто (на пр. стоејќи во ред)’.

Посебна група претставуваат дериватите од прасловенскиот каузатив **staviti pf* и неговиот несвршен парник **stav'ati*, полски соодветно *stawić* и *stawiać*. – Глаголот *stawić, stawię* без префикс денеска го наоѓаме само во идиоматизирани изрази како *stawić opór, stawi czolą* ‘даде отпор, се спротивстави’. Глаголот *stawiać, stawiam* има широка зона на употреба: **1.** ‘става, поставува’; **2.** ‘подигнува, исправува’; **3.** ‘гради’; **4.** ‘изнесува, поставува (на пр. проблем)’; **5.** ‘дава/става како влог’; **6.** ‘чести (некого со храна, пијачка)’. – Тука се и номиналните деривати како *staw* **1.** ‘зглоб’; **2.** ‘рибник’; или *stawka* ‘влог’. А еве ја префиксираната серија глаголи:

- *dostawić, dostawię pf/dostawiać, dostawiam ipf* **1.** ‘додаде, достави’; **2.** ‘снабди, испорача’; **3.** ‘доведе, приведе (на пр. оптужено лице пред суд)’. Сп. и *dostawa* ‘набавка, испорача’, *dostawca* ‘набавувач, испорачател’.

- *nadstawić, nadstawię pf/nadstawiać, nadstawiam ipf* **1.** ‘истури, подметне’, сп. *nadstawia głowy* ‘ризикува живот’; **2.** фраз. *nadstawi uszu* ‘начули уши’.

- *nastawić, nastawię pf/nastawiać, nastawiam ipf* **1.** ‘продолжи, подметне’; **2.** ‘намести, прилагоди’; **3.** ‘орасположи, предизвика (некакво) расположение’.

- *podstawić, podstawię pf/podstawiać, podstawiam ipf* **1.** ‘подметне’; **2.** ‘приведе, доведе’; **3.** ‘замени, подметне, супституира’. Тука е и именката *podstawa* ‘основа, база’.

- *odstawić, odstawię pf/odstawiać, odstawiam ipf* **1.** ‘помести, стави на страна’; **2.** ‘испорача, достави’; **3.** ‘одведе, спроведе’; **4.** разг. ‘се направи, одигра’.

- *postawić, postawię pf* – глаголот *postawić* функционира денеска како перфективен парник на *stawiać* (сп. погоре); како што рековме погоре, стариот имперфективен глагол *stawić* денеска го наоѓаме само во неколку идиоматизирани фразеолошки обрати. Имаме тука класичен пример на дејствување на вековниот процес – замена на старите морфонолошки средства на менување на видскиот карактер на глаголи со поново, овој пат чисто морфолошко средство – префиксација. – Од глаголот *postawić* доаѓа и номиналниот дериват *postawa* **1.** ‘поза, позиција, став’; **2.** ‘изглед, позиција, фигура’; **3.** ‘став, однос кон нешто’ – сè на сè – еквивалент на мак. *став/става*.

- *przedstawić, przedstawię pf/przedstawiać, przedstawiam ipf* **1.** ‘претстави (некого некому)’; **2.** ‘најавува/покаже пред публика’; **3.** ‘изложи, изнесе’; **4.** ‘(само *ipf*) претставува, симболизира’; во медијална дијатеза: *przedstawić/przedstawiać się* **1.** ‘го кажа своето име’; **2.** ‘лажно се претстави, се преправа дека е...’ – Сп. и *przedstawienie* ‘театарска претстава’.

- *ustawić, ustawię pf/ustawiać, ustawiam ipf* **1.** ‘постави’; **2.** ‘размести, распореди, аранжира’; *ustawić, ustawiać się* **1.** ‘заземе став/позиција’; **2.** ‘заземе место во ред’. *Ustawa* ‘закон’.

- *wstawić, wstawię pf/wstawiać, wstawiam ipf* **1.** ‘стави/вметне во нешто’; **2.** ‘опие, напие (некого)’; *wstawić się/wstawiać się* **1.** ‘се заложил/се заземе (за неког)’; **2.** ‘се натреска, се опијани’.
- *zastawić, zastawię pf/zastawiać, zastawiam ipf* **1.** ‘преполни со нешто (на пр. соба со мебел)’; **2.** ‘постави трпеза’; **3.** ‘заложил, даде во залог’. – *Zastawa* ‘прибор, сервис за на маса’.
- *zestawić, zestawię pf/zestawiać, zestawiam ipf* **1.** ‘симне, скине’; **2.** ‘составил, сложи, монтира’; **3.** ‘спореди’. – *Zestaw* ‘состав, комплет’; *zastaw* ‘залог’.
- *zostawić, zostawię pf/zostawiać, zostawiam ipf* **1.** ‘оставил, напушти’; **2.** ‘препушти, поверил; оставил како наследство’; **3.** ‘оставил, сочува (за себе/за неког)’.

Тука завршува прегледот на поважните деривати од прасловенскиот корен **sta-/*sto-* присутни во современиот полски стандард. Пред да ја претставиме нашата реконструкција на основните линии на семантичка деривација, соодветно во македонскиот и во полскиот јазик, треба уште да се споменат два важни процеси кои директно влијаеле врз таа деривација. Тоа се 1. разликите во организација на формалните и на семантичките, наследените и новоформираните дистинкции во рамките на глаголската категорија вид, и 2. улогата на афиксите (префикси, суфикси) како компоненти на семантичката структура на анализираните (формални и) семантички деривати и разликите во селекција на афикси меѓу македонскиот и полскиот јазик.

Семантиката на категоријата вид ја дефинираме како ‘информација за внатрешна темпорална организација на настанот’, при што под ‘настан’ подразбираме процес, дејство, состојба, ситуација..., т.е. пропозиција (предикатско-аргументска структура) конституирана со дадениот предикат. Нашиот преглед покажа дека во начинот на организација на глаголските основи кои доаѓаат од коренот **sta-/*sto-* доаѓаат до израз таканаречените „типови на дејство“ (пол. „rodzaje czynności“) одговорни за постулираната структура на прасловенскиот глаголски зборообразувачки систем како што го реконструира на пр. Ф. Славски во воведот кон првиот том на прасловенскиот речник (сп. Fr. Sławski 1974). Се работи за семантичките профили како дуратив, инхоатив, каузатив, итератив и сл. Од друга страна, во денешниот македонски стандарден систем на прв план еднозначно избива разликата меѓу моменталните/перфективни и трајните/имперфективни глаголи односно глаголски основи. За таа ситуација во голема мера се одговорни афиксите (сп. Видоески 1999).

Афиксите – пред сè префиксите – внесуваат нова предикативна содржина во семантичката структура на одделни деривати и со самото тоа

ја прошируваат мотивационата/асоцијативната база на натамошна семантичка деривација. Во однос на глаголите и/или придавките дополнителните, скриени најчесто во префиксите, предикативни компоненти примарно се однесуваат до преместувањето/менувањето позиција на човекот, а секундарно и на други живи организми, како и на материјалните предмети во физичкиот простор; тоа го отвора патот за создавање нови асоцијативни значења, меѓу другото преместувањето во времето и/или поорганизирано преместување во „менталниот простор“, т.е. заклучување, формулирање претпоставки, и сл. – Во однос на именките, дополнителните предикативни компоненти скриени обично во суфиксите, најчесто ги карактеризираат своите референти како агенси – вршители/иницијатори на соодветните дејства, како објекти/пациенси/бенефициенси или продукти на тие дејства, како инструменти/средства со кои дејството се врши, или пак – како локации во кои дејството се врши; со други зборови – ги оспособуваат за т.н. семантички улоги на аргументи на соодветните предикати.

Македонските и полските предикати оформени како глаголи со коренската морфема **sta-/*sto-* покрај првиот, највисоко во дијатетичката хиерархија поставен аргумент, чиј референт е најчесто ‘човек’, регуларно латентно прифаќаат и аргумент со референтот ‘место’, т.е. оној исечок од просторот во којшто доаѓа до заземање стоечка позиција; тој може, но не мора да биде оформен на површината на текстот. Тие се два импликувани аргументи, т.е. аргументи кодирани во семантичката структура на предикатот. Кај транзитивните предикати се појавува како аргумент и ‘објект’, т.е. предмет (конкретен и/или апстрактен, без селективни ограничувања) врз којшто се рефлектира транзитивното дејство. Доградувањето на дополнителни предикативни модификации носени од префиксите, може да го зголеми и често го зголемува овој основен инвентар на аргументите.

Во натамошниот тек на нашата анализа ќе се потрудиме да ги реконструираме главните линии на семантичката деривација од прасловенскиот корен **sta-/*sto-* засведочени во денешниот македонски и полски стандарден вокабулар. На тој начин ќе добиеме само еден исечок од општата слика, бидејќи природно е да претпоставиме дека многуте алки од деривацискиот синцир подобро се сочувани во други словенски јазични кодови; сепак, релативната оддалеченост и длабоките разлики во условите на историската еволуција на македонскиот јазик, од една, и полскиот, од друга страна, дозволуваат да се надеваме дека овој исечок е во многу аспекти репрезентативен.

Основни линии на семантичката деривација

За почеток уште неколку забелешки околу корелацијата меѓу содржината и формата. Погоре зборувавме за улогата на афиксите. Ред е во тој контекст и да се каже некој збор за морфолошката варијација на збооробразувачката основа на дериватите од коренот **sta-/*sto-* на словенска почва.

Коренската морфема *sta-/sto-* во појдовниот глагол **stati* завршува на вокал. Во процесот на старата (ранословенска или предсловенска) деривација во рамки на семантичката категорија ВИД, збооробразувачката основа била проширувана со суфиксалните консонантски елементи, соодветно *-n-*, *-v-*, *-v'-*, *-s-...*, кои сами по себе носат некоја информација од доменот на таа семантичка категорија. Имено *-n-* (кое ја проширува коренската форма со долгиот вокал, т.е. со *-a-*) сугерира моментност на дејството, исто како и *-v-* во комбинација со *-i-* како т.н. вокал на основата; од друга страна полското *-v'-* (палатализирано во позиција пред *џ*) носи информација за итерација/повторливост на дејството, т.е. специфичен спој од моментноста и трајноста; најпосле глајдот *-j-* (< *i*) секогаш сугерира трајност на дејството. – Во нашиот преглед на македонските и на полските деривати со коренската морфема *sta-/sto-* ги редевме тие деривати токму според варијантите на основата, по редослед *-stan-*, *-stav-*, *-stav'-*, *-stoj-...* – По иста логика и сега прегледот на основните линии на семантичката деривација ќе го започнеме од оние кои стартуваат од *-stan-*, т.е. од онаа форма на основата која етимолозите ја оценуваат како најстара.

Бориш (Boryś 2006) прасловенскиот глагол **stati*, *stano* го квалификува како инхоатив од пие. *sta*: ‘стои’ и неговото значење го реконструира како ‘стане на нозе, запре’, т.е. нешто како ‘почна да стои’, ‘запре’, ‘се исправи на нозе’. Со други зборови, во нашиот појдовен глагол наоѓаме три семантички компоненти:

1. **МОМЕНТНОСТ** – се именува само еден момент на дејство – зависно од нашата гледна точка – почетниот или завршниот; пред него и по него доаѓа до ИЗМЕНА на карактерот на дејството; познатите теории на глаголскиот вид токму измената (сп. Antinucci, Gebert 1977) односно моментноста (сп. Каролак 1984) ги оценуваат како клучни поими за видската дихотомија. Во нашиот случај зборуваме за инхоатив, т.е. за предикат кој сигнализира ‘нов почеток’, како во синтагмите *стана потолерантен*, *стана учител...*, и сл.

2. **МИРУВАЊЕ** – референтот на појдовниот задолжително импликуван аргумент на нашиот предикат е неподвижен, врзан за определено место и

позиција; самото тоа ни кажува дека се работи за човек, евентуално за животно или за автомат.

3. ВЕРТИКАЛНА ПОЗИЦИЈА – гореспоменатиот примарно селектиран референт на појдовниот аргумент зазема определена позиција, ако има нозе – се потпира на нозе; во принцип се работи за живи суштества, во полскиот по исклучок тука се вклучуваат и материјалните предмети.²

Меѓусебната хиерархија на трите семантички компоненти се менува зависно од ситуацијата за која станува збор, но сите се секогаш задолжително присутни. Оттука ни се зацртуваат барем три потенцијални појдовни линии на семантичката деривација, т.е. на процесот на развивање на нови варијативни значења на разгледуваниот глагол и неговите формални деривати.

Како самиот глагол *стане*, така и неговите деривати примарно се однесуваат на активности (процеси, состојби...) кои се одигруваат во физичкиот простор, но натамошната метафоризација нè води во ментално-општествениот простор. Под општествен простор тука подразбирам простор на јазичните контакти меѓу луѓето. Тие контакти, начините на обликување на мислата, секако спаѓаат во менталниот простор на учесниците на дадениот настан, меѓутоа во нашиот ментален простор спаѓаат и нашите внатрешни монолози – ги обликуваме со истиот „јазик на мислата“; следствено, се одлучив оној „повисок“ простор којшто го опслужуваат дериватите од прасловенското **sta-/sto-* да го наречам ментално-општествен.

И во двата простора работите се случуваат ВО ВРЕМЕ, *ergo* и мирувањето во простор и движењето во простор по дефиниција е придружено со движењето во време. Оттука, првиот чекор на патот на семантичката деривација често значи дека средства за изразување просторни релации се употребуваат и за изразување на темпоралните релации.

Нашата приказна почнува со прасловенскиот инхоативен глагол **stati, stano* деривиран од пие. коренска морфема во облик **sta-* проширен со суфиксалниот консонантизам *-n-*. Покрај него бргу се појавува и пс. глагол **stojati, stojo*, деривиран од истата таа пие. коренска морфема во облик **sto-*, проширен со глајдот *-j-*, а кој во својата семантичка структура место информација за ‘моментноста’, ја носи информацијата за ‘трајноста’, т.е. функционира како дуратив. – Во натамошниот тек на

² Вреди тука да се потсетиме на француските конструкции кои обликуваат предикати на основните позиции на човековото тело, а парцијално и на другите живи и неживи материјални објекти; имено, тие не се воопшто формализирани како глаголи, туку како прилози придружувани од *copula*, сп. соодветно: *être debout, être couché, être assis...*

формалната деривација можат да се изделат – општо земено – два слоја: постариот, базиран врз индоевропската апофонија (т.е. морфонолошки алтернации на вокалите) и суфиксални проширувања на зборообразувачката основа (сп. ги анализираните погоре основи како *-stan-*, *-sta-v-*, *-sta-n-ov-*, *-sta-t-*, *-sto-j-*, *-sta-j-...*); глаголските деривати од овој тип најчесто внесуваат информација за внатрешната темпорална организација на настанот (т.е. информација од видски тип), но има меѓу нив и каузативи, т.е. деривати – носители на каузални релации, односно релациите кои најчесто подлежат на метафоризација во ментално-општествениот простор; во арсеналот на суфиксалните проширувања со видска функција во поново време се вклучи и македонскиот суфикс *-uv-a-*. Од друга страна помладиот слој глаголски деривати, со префиксални проширувања, најчесто внесуваат нова предикативна информација за конкретни спацијални и/или темпорални поместувања во физичкиот простор, и дури на наредната етапа доаѓа до нивното појавување со метафори актуелни во ментално-општествениот простор.

Првите две значенски компоненти утврдени горе во семантичката структура на словенските глаголи со коренската морфема **sta-/*sto-*: МОМЕНТНОСТА наспрема ТРАЕЊЕТО и МИРУВАЊЕТО наспрема ДВИЖЕЊЕТО, зборуваат примарно за однесувањето на луѓето и други материјални предмети во физичкиот простор, додека третата: СПОСОБНОСТА НА ЗАЗЕМАЊЕ ВЕРТИКАЛНА ПОЗИЦИЈА, претставува структурна особина на предметите за кои станува збор. – Сите три, како што спомнавме, се секогаш присутни, но само една бива доминантна и според тоа на појдовната точка можат да се одредат три основни линии на семантичка деривација. Ќе се потрудиме сега да ги проследиме тие линии со посебен осврт кон паралелизмите и разликите регистрирани соодветно во македонскиот и во полскиот лексички материјал.

Тргнуваме од линијата со доминанта

1. МОМЕНТНОСТ/ТРАЕЊЕ

МОМЕНТНОСТА импликува

ИЗМЕНА

и – во нашиов случај –

НОВ ПОЧЕТОК

што го гледаме на пр. во конструкциите како мак. *X стана потолерантен*, *Y стана учител*, и сл., пол. *X stał się ostatnio bardziej tolerancyjny*, *Y stał się z czasem przodownikiem pracy*, и сл.; тука спаѓа и пол. *zostać* во употреба како *w końcu został pomocnikiem traktorzysty*, или *został mianowany dyrektorem* и сл. Привлекува внимание појавувањето во горните полски конструкции на временската определба која го одредува моментот на

„новиот почеток“. – Сп. го моментот на „нов почеток“ и во други синтаксички формули како мак. *Што стана со него?* или *Што му стана?*, *Од ангелче стана право ѓаволче...*, или пол. *Co tu się stało? Nagle zmienił poglądy...*, и сл., каде што јунакот е деградиран до статусот на објект на којшто му се случи нешто независно од неговата волја, сп. го и *powstać* ‘се појави’. Тука се и конструкциите од типот *претстои* (*некому нешто*) и сл. – Од друга страна информацијата дека нешто заврши и остана зад нас, т.е. дека е маркиран моментот на крај, а не на почеток, носат глаголите како мак. *остане*, *остава*, пол. *zostawić*, *pozostawić*, арх. *ostawić*, *ostać się*, и нивните номинални деривати.

Тука се одвојува една нова деривациска гранка поврзана со поимот на

1.1. ЕГЗИСТЕНЦИЈА/ПОСТОЕЊЕ

т.е. тотално нов почеток, документирана со таквите конструкции како мак. *постои*, пол. *zostać* во употреба како *Szkoła już została zbudowana.*, т.е. ‘веќе постои’ и сл. Сп. го исто така пол. *stać się* во употреба како *Stalo się - Janek wyjechał. Nic na to nie poradzimy.* т.е. ‘се случи – Јане замина. Ништо не можеме тука’, и сл. ; со други зборови: ‘заминувањето на Јане е факт и како таков спаѓа во историја, т.е. постои’. Сп. го и полското архаично безлично *staje* ‘стасува; има доста’, како во поговорот *Tak krawiec kraje, jak materii staje*, т.е. ‘кројачот така крои како што му стасува штофот’; *notabene*, македонското *стасува* доаѓа од истиот индоевропски корен, но со грчко посредништво.

Тука спаѓа и „прекин на егзистенција“ изразуван на пр. со мак. *престане*, пол. *przestać* или архаично безлично *nie staje/nie stało* ‘нема/немаше доволно’ - сп. на пр. *Веќе престана да врне. – Deszcz już przestał padać.*, и сл. – Горе „прекино на егзистенција“ го ставивме во наводници, бидејќи *de facto* се работи за исчезнување на нештата (луѓе, предмети, метеоролошки феномени и др..) ОД ОДРЕДЕНО МЕСТО, а со импликација дека не знаеме каде тие сега се наоѓаат. За семантичката компонента/аргумент ‘место’ поврзана со поимот на МИРУВАЊЕ ќе стане збор подолу во врска со втората линија на семантичка деривација. – Сп. го и мак. *изостане/изостанува*.

ТРАЕЊЕТО како *oppositum* на МОМЕНТНОСТА доаѓа до израз во цела серија метафорични употреби на глаголските лексеми со коренската морфема во облик *сто-(j)-*, сп. на пр. мак. *Тој стои на својот збор.*, *Сите тие стојат зад нас.*, сп. и *опстане/опстанува* и деривати како *опстанок*; *notabene* во оваа последна серија пак се појавува мотивот на егзистенција, „одржување во живот“... Сп. го и пол. *A mur stoi jak stal.* т.е. ‘трае, ништо не го урна’, и сл., сп. го и глаголот *obstawać*, како на пр. во *On ciągle jeszcze obstaje przy swoim.*, и сл. Колку да е полското *obstawać* различно од македонското *опстане*, и во двата глагола ТРАЕЊЕТО е семантичка доминанта.

Многу интересна синтеза на моментноста и траењето е итеративната употреба на несвршените глаголи – посочени се серија моменти распоредени на временската оска, при што серијата обично останува отворена.

Втората основна линија на семантичка деривација почнува со спротивставувањето

2. МИРУВАЊЕ/ДВИЖЕЊЕ

каде што мирувањето се надоврзува на траењето (сп. погоре); моментноста тука доаѓа до израз како моментот кога престануваат активностите/движењето, односно доаѓа до запирање/прекин на активностите. Се работи за семантичката компонента присутна на пр. во мак. *застане/застанува, подзастане/подзастанува (некаде)*, односно *остане/останува (некаде)*, пол. *zostać/pozostać (gdzieś)*, сп. и мак. *престане/престанува (со некоја активност)*, пол. *przestać (robić coś)*, најпосле сп. и со количествена оценка на неодминливиот временски параметар: мак. *отстои (некаде цела ноќ), постои (некаде пола сам)*, пол. *przestać (gdzieś całą noc), pozostać/odstać (gdzieś pół godziny)*, и сл. Сп. ги и номиналните деривати како мак. *застој*, пол. *zastój*. – Како што се гледа, во повеќето од горните формули се појавува задолжителната компонента

МЕСТО

Имено, мирувањето значи мирување во простор, т.е. на одредено место; оттука при зборообразувачката основа *-ста-н-* деривати како *стан*, чие прасловенско значење се реконструира како ‘положба, место на престој’, сп. и старополско *stan* ‘обврска месното население да обезбеди сместување и исхрана за владетелот и неговата придружба’, сп. и мак. *станица*, пол. *stanica* ‘куќа/сместување за туристи или за некоја локална служба’, сп. и *przystanek* ‘постојка’. – Натамошната деривација на полската почва води и во ментално-општествениот простор со *stan* разбран како ‘социјален слој, класа’, или – уште поапстрактно – како ‘положба, состојба’.

На МЕСТО укажуваат и дериватите со зборообразувачка основа – *ста-ј-*, *-сто-ј-*, сп. *постојка, стојалиште*, или *престој*, т.е. ‘мирување/останување во одредено место’, сп. и пол. *postój*.

Најпосле, информацијата за место е поврзана и со зборообразувачката основа *-ста-в-*, првобитно нешто издвоено, оградено, денеска во полскиот познато во значењата ‘рибник’ (можеби не без асоцијација на ‘стоечка вода’) или ‘зглоб’, што веќе води кон спротивставеното значење: движење (сп. подолу).

Во македонскиот семантичката деривација води кон

ПОЗИЦИЈА

сп. *став* како начин на држење, положба на телото и сл., сп. и во ментално-општествениот контекст *став* како ‘мислење, позиција (во дебата, во однос на некој предлог, и сл.)’, во исти значења сп. го и пол. *postawa*.

Oppositum на мирувањето, т.е. информацијата за ДВИЖЕЊЕ: карактер, правец, темпо итн. на движењето најчесто се изразува со префиксираните глаголи и нивните секундарни деривати или, пак, со транзитивни глаголи кои импликуваат дејствување врз некој објект, сп. мак. *достави, отстави, номстави, претстави...*, пол. *dostawiać, przestawiać, odstawiać, zastawiać...* – Дериватите во употреба во ментално-општествениот простор означуваат обично пренесување/трансфер, т.е. движење на информација, сп. ги лексемите како мак. *устав, претстава*, пол. *ustawa, przedstawienie...* – Со слични импликации се шири и зборообразувачката основа *-ста-н-ов-*, сп. мак. *установа*, пол. *stanowić (prawo, reguły...), ustanowić, postanowić*, оттука и *postanowienie* ‘одлука’, и сл.

Третата и најкарактеристична за анализираните коренски морфемни линија на семантичката деривација

3.

ВЕРТИКАЛНА ПОЗИЦИЈА

односно ‘способност да се заземе вертикална позиција’, нема друг *oppositum* освен ‘неспособноста да се заземе таква позиција’; како што спомнавме горе, се работи за една структурна особина на објектите коишто ја поседуваат соодветната способност. – Еден од основните – за луѓе задолжителен – услов е поседување на

НОЗЕ

Оттука обрати како мак. *стане/станува на нозе* како во смисла на подигнување од друга (лежечка, седечка) позиција како и во смисла на стекнување позиција во општеството, стекнување висок стандард на живеење, и сл. – Структуралното значење на нозете може да се чита како потсетување дека целата наша приказна почнува со човекот и неговото снаоѓање во просторот; тука се и нозете на другите живи организми, како и нозете на мебел и други артефакти коишто човекот ги прави по ист образец како што тој е направен. – Се разбира, нозете како дел од жив организам или имитација на таков орган не се задолжителен услов за способноста на прифаќање на вертикалната позиција, сп. на пр. пол. *statek* ‘брод’ којшто својот назив веројатно го должи на способноста вертикално да одржува баланс на вода... Станувањето на нозе значи подигнување, движење кон горе, освојување вертикала или природна или општествена, стекнување

СТАТУС

Дериватите од коренот **-sta-/-sto-* укажуваат на висок социјален статус, висок стандард на живеење, побудување почит кај другите и сл. сп. мак. *достоен, достоинство, достојник, пристоен, пристојност, постојан...*, пол. *dostojny, dostojnik, stanowisko* т.е. ‘положба, обично висока, работно место’... Внимание привлекува фактот дека доминираат деривати со коренската морфема во облик *-sto-*, т.е. оној кој вклучува компонента ‘траење’. Веројатно тука би требало да се потсетиме на македонскиот архаичен дериват *стојност*, т.е. нешто што „високо стои“, „високо се рангира“, односно ‘вреди; има вредност’. Најпосле, тука е и серијата деривати поврзани со

ЛИДЕРСТВО и/или ДАВАЊЕ ОТПОР

како во обрати од типот на мак. *народот стана против насилството на владата, X застава на чело на отпорот*, пол. *stanąć na czele (ruchu, partii, buntu...), powstać przeciwko (przemocy, gwałtom...)*, и сл., како и номинални деривати од типот мак. *восстание, восстаник*, пол. *powstanie, powstaniec..*

Глаголите како мак. *стане, стои*, пол. *stanąć, stać* влегуваат во безброј фразеолошки обрати кои на тој или друг начин укажуваат на високата позиција и/или стремеж кон горе – не е место овде сите нив да ги анализираме.

*sĕd- / *sed- / *sad-

За почеток кратко потсетување дека вокалските алтернации во насловот претставуваат ехо на старите индоевропски количествени и други дистинкции во вокалниот фонолошки систем релевантни за семантичката (и морфосинтаксичката) карактеристика на одделни глаголски основи.

Како што кај **sta-/*sto-* се рефлектира старата разлика по квантитет, така со квантитативна разлика имаме работа и во опозицијата **sĕd- ~ *sed-*, додека во обликот **sad-* наоѓаме ехо на архаичната индоевропска измена на долгото **ĕ:* во **a:*.

Во т.н. лексичко значење на глаголите никнати од коренската морфема **sta-/*sto-*, покрај универзалната опозиција: МОМЕНТНОСТ ~ ТРАЕЊЕ, последица на фактот дека секое дејство се одвива во време, како специфична одликувачка компонента ни се наложи способноста за заземање ВЕРТИКАЛНА ПОЗИЦИЈА во просторот. Во случајот на деривати од коренската морфема **sĕd-/*sed-/*sad-* компонентата СЕДЕЧКА ПОЗИЦИЈА се појавува релативно доцна во историјатот на нивната семантичка деривација; одликувачка компонента во оваа група глаголи е МЕСТО – ‘заземање на место за живеење, стекнување посед – земја’ кога се работи за моментни/свршени глаголи, односно ‘траење/живеење/седење на едно определено место’ кај трајните/несвршени глаголи.

За прв претставник на разгледуваната група глаголи на словенска почва, а со основата во облик **sĕd-*, етимолозите го прифаќаат прасловенскиот глагол **sĕsti, sĕdo* со назален инфикс во презентската основа. Во јазиците со кои овде се занимаваме, тој е континуиран соодветно како мак. *седне*, пол. *siaść, siądzie*. До него како траен партнер се појавува мак. *седу*, пол. *siedzieć, siedzi* – тие го континуираат псл. **sĕdĕti, sĕd'o*.

Нашата цел е да ги проследиме линиите на семантичката деривација на глаголи (и секундарни одглаголски деривати) со коренската морфема **sĕd-/*sed-/*sad-* во македонскиот и во полскиот јазик. Почнуваме со анализа на македонскиот јазичен материјал, кој подоцна ќе ни служи како точка на референција при анализа на полскиот материјал.

Преглед на поважните македонски деривати¹

I. Деривати со коренската морфема **sěd-*

- *седне pf/седнува ipf* **1.** Од стоечка поминува или зазема седечка положба, **2.** помогне или повика или натера (некого) да заземе ваква положба: *Седнете ве молам.* – Значењето е доста тесно и прецизно ограничено, акте- рите се луѓе. Перфективниот глагол е (а) еднозначен инхоатив, означува моментно дејство – почеток на нова положба или (б) каузатив – пот- тикнува на заземање нова положба. Слично како во случајот со *стане*, зборообразувачката основа е проширена со назалниот консонант *-н-*. Како што веќе видовме погоре, назалниот инфикс се појавува во презентската основа на појдовниот прасловенски глагол, а присутен е – како што ќе видиме подолу и во воедначената основа на соодветниот полски глагол. – Македонскиот имперфективен глагол, *седнува*, е неологизам деривиран од *седне* со суфиксот *-ува*, кој во современиот македонски стандарден јазик редовно експандира како основно средство за деривација на имперфек- тиви. Глаголот *седнува* го заменува наследеното *sěd-a-e-tь; согласно со очекувањето тој функционира и како итератив/повторлив глагол, т.е. способен е да именува повеќе точки/ моменти распоредени на временската оска, сп. *Тој секогаш седнува до мене.*, и сл. – Номинален дериват од *седне* е *седница* ‘состанок’.

Во разговорниот јазик *седне* се појавува и како транзитивен глагол, сп. *Го седнав детето на кревет.*, и сл.

Меѓу префиксираните глаголи со зборообразувачката основа *сед-н-* наоѓаме:

- *заседне pf/заседнува ipf* **1.** остане (некаде) подолго или предолго; зло- употреби нечие гостопримство; **2.** (за сонце или месечина) зајде. – Ова второ значење во Речникот на Конески има квалификатор *дијал.*

- *наседне pf/наседнува ipf* **1.** седне врз или на (нешто): *го наседна шеширот*; **2.** (за повеќе луѓе) седне; **3. inf.** измами или се излажа: *наседне на нечие блефирање.*

- *опседне pf/опседнува ipf* **1.** преокупира, прогонува; **2.** врши опсада (на нешто).

- *отседне pf/отседнува ipf* **1.** се пријави (во хотел итн.) како гостин; **2.** времено (дојде да) живее (некаде).

- *поседне pf/поседнува ipf* (за поголем број) седне; сп. со исто значење и:

---

¹ Мојот прв извор во прегледот на македонскиот материјал е Речникот на З. Мургоски (Мургоски 2011); вториот извор е Речникот под редакција на Б. Конески (Конески 1986). Покрај одредниците и примерите ги преземам и нивните толкувања, но си дозволувам во тие толкувања и да интервенирам.

- *испоседне pf/испоседнува ipf*

Кон друга, понова линија на семантичка деривација припаѓа нерегистрираниот – во речници – глагол *запоседне/запоседнува* ‘зема како посед’ – значење кое по заобиколен пат потсетува на она примарното: ‘врска со земја/со место’.

Натаму:

- *преседне pf/преседнува ipf 1.* (за храна) застане во грло: *ми, ти, му преседне*; **2.** *ке ти, му преседне* – (некој) ке ја плати цената за своите постапки: *му преседна смеењето*.

- *приседне pf/приседнува ipf* седне на кратко.

Од приведенiot материјал се гледа дека глаголот *седне* – освен неколку колоквијални обрати – нема развиено некоја поширока метафорика; привлекува внимание дека тој – барем во светлина на приведените примери – се однесува исклучиво на луѓе.

Основен „траен“, т.е. несвршен парник на *седне* е глаголот *седи* кој доаѓа од псл. *sēdēti. Неговата зона на употреба е нешто побогата од *седне*:

- *седи ipf 1.* се наоѓа во положба во која (помалку или повеќе) исправеното тело се потпира на задникот: *седи на столче*; **2.** (за животно) се потпира на задните свиткани нозе, а телото е блиску до земјата. **3.** има живеалиште или дом (некаде), живее (некаде): *таа седи на оваа улица*; **4.** се наоѓа во иста положба или состојба, особено бидејќи неактивен, надвор од употреба, не се користи, итн.: *станот седи празен*; **5.** *дијал.* (за облека итн.) одговара, стои: *како ми седи кошулава?* – Глаголот *седи* навлезе и во некои фразеологизми, како *седи мирен*, *седи со скрстени раце* т.е. ‘неактивен е’. – Од гледна точка на семантичката деривација интересно е пред сè значењето **3.** кое го претставува *седењето* како поврзаност со определено место – имаме тука трага на првобитното прасловенско значење присутно и во другите словенски јазици.

Номинални деривати на *седи* се на пр. *седело* ‘гнездо од птица’ или *седенка* ‘средба за дружење’; номинален дериват од *седи* е и *седиште 1.* нешто направено или нешто што се користи за седење; **2.** седело; **3.** место за едно лице во возило, театар и сл.; **4. а.** административен центар на фирма, организација и сл.; **б.** место каде некоја фирма, организација... се наоѓа: *Вашигтон е седиште на владата на САД*. Сп. и *седало*, *седелка 1.* дел од стол или нешто врз што лицето седи, **2.** седело. Сп. ја и сложенката *двосед*.

Перфективизацијата на *седи* се врши исклучиво по пат на спојување со префикси, при што соодветните свршени глаголи се појавуваат со секундарни несвршени парници деривирани со суфиксот *-ува*. Сп.:

- *доседи pf/доседува ipf* седи/остане до крај.
- *заседи се pf/заседува pf* остане подолго или предолго време (некаде или кај некого); злоупотреби нечие гостопримство. – Изолирани се именките *заседа* ненадеен напад од скриена положба, и *заседание* заседавање, седница – деривати од непостојна во современ македонски серија *(-)*sěd-a-ti* – итеративи од *(-)*sěděti*.
- *наседи се pf/наседува се ipf* седи долго, до заситување или замор.
- *отседе//отседи pf/отседува ipf* **1.** седи до крај; **2.** не зеде учество (во игра, танц и сл.), сп. *Валцерот го отседе*. – Привлекува внимание варирањето на вокалот на основата.
- *поседи pf/поседува ipf* седи извесно време.
- *поседува imperfectivum tantum!* **1.** сопственик е на (имот и сл.), има како своина, сп. *поседува стан во Охрид*; **2.** има како својство, квалитет, вредност итн.; **3.** има сексуален однос со некого. – Номинален дериват од *поседува* **2.** е именката *посед* ‘недвижен имот’. – Се чини дека во овие одредници пак се среќаваме со трага од она старо значење – поврзаност со „местото на седење“.
- *преседи pf/преседува ipf* **1.** не учествува во игра, танц, натпревар итн., отседи, сп. *Целото првенство го преседе на клупа*; **2.** остане до крај (на претстава и сл.).

Не постои во денешниот јазик глагол со префиксот *со-*, но имаме серија значајни номинални деривати од соодветната основа, сп. *сосед*, *сосетка*, *соседен*, *соседство* – уште едно потсетување дека се работи за седење/живеење во близина, т.е. за врска со определено место.

Посебна мини серија претставуваат глаголите:

- *заседава* т.е. ‘има/држи *заседание*’

и

- *претседава* со номинални деривати *претседател*, *претседавач*, *претседателство* и секундарен глаголски дериват *претседателствува*, т.е. ‘врши функција на претседател’.
- и двата глагола со суфиксот *-ав-* се *imperfectiva tantum* и претставуваат елементи од онаа непостоечка – денеска во македонскиот – серија стари *imperfectiva* од *sěsti, *sědo* чија замена претставува серијата со секвенцата *-н-ув-а*.

Тука завршува прегледот на поважните македонски деривати со старото коренско **sěd-*. Како што се гледа, овој лексички комплекс претрпел многу морфолошки иновации на македонска почва. На семантички план, исто така, дојде до измена во хиерархијата на основните значења: централно место зазема денеска ‘седечката позиција на човекот’, додека примарното значење, т.е. ‘врската со местото/со земјата’ е поместено

во позадина и само секундарно обновено преку деривати од именката *посед*.

II. Деривати со коренска морфема *sed-

Именката *седло* (од псл. *sedъlo) и нејзините деривати, како *седла/седли* ‘става седло (на коњ)’, *седлар* ‘тој кој прави седла’, се единствените лексеми кои на македонска почва денеска директно го потврдуваат присуството на коренската морфема *sed-*. Сепак, нејзиното примарно присуство го реконструираме и во богатото лексичко семејство со коренот *сел-* како во именката *село* или глаголот *сели* и нивните деривати. Имено, етимолозите претпоставуваат дека на словенскиот југ и исток – како резултат на упростувањето на консонантската група *-dl-* во *-l-* дошло до идентификација на стариот дериват **sedlo-* ‘пребивалиште, населба’ со *selo ‘обработлива земја’ и тие две значења ги поврзуваме денеска со коренот *сел-*.

Од *село*, покрај секундарни номинални деривати како *селанец, селица, селце* и др., доаѓа и деноминалниот транзитивен глагол *сели ipf 1*. (некој) преместува (некого) да живее на друго место; **2. сели се** – оди да живее на друго место. Тој се перфективизира (и семантички модификува) со додавање на префикси.

Речниците не го регистрираат глаголот *всели (се)*, но постои придавка *вселен* ‘(за стан, куќа...) ...во кој се живее’; тука спаѓа и *вселена* – поименчена глаголска придавка од женски род, која – слично како и српската *васиона*, претставува калка од грчката именка со значење ‘свет, населена земја; луѓе на планетата земја’. Натаму сп.:

- *досели pf/доселува ipf 1*. премести (некого) да живее на друго место; **2. досели се** – смени место на живеење; сп. и *доселеник* ‘доселено лице, имигрант’.

- *засели (се) pf/заселува (се) ipf* пресели (се);

- *исели pf/иселува pf 1*. предизвика/присили (некого) да смени место на живеење; **2. исели се** – смени место на живеење; сп. и *иселеник* ‘емигрант’;

- *насели pf/населува ipf I. 1a*. снабди со население, колонизира, **б.** донесе (некого) да живее некаде; **2.** населува, жител е некаде; **II. насели се** – дојде да живее некаде; стане жител на некое место; колонизира: *Холанѓаните се населиле во Јужна Африка*; сп. ги и номиналните деривати како: *население, населеност, населба...*

- *пресели (се) pf/преселува (се) ipf* смени или предизвика некого да смени место на живеење; *исели* некого или се *исели* од едно место на друго. Сп.и *преселба, преселеник...*

- *усели (се) pf/уселува (се) ipf* всели или се всели.

Тука завршува прегледот на поважните, регистрирани денеска во македонскиот стандарден јазик, деривати во кои констатираме и/или претпоставуваме присуство на коренската морфема **sed-*.

III. Деривати со коренската морфема **sad-*

Нашиот преглед почнува со транзитивниот имперфективен глагол *сади* < псл. *saditi:

- *сади ipf* става семе, главица или садница, во земја со цел да пушти корени и расте. – Поважните номинални деривати се *сад 1*. овоштарник; нов лозов насад, но и **2**. шуплив предмет, особено за течност која таму „седи и не бега“, оттука не само *садови* во кујната, но и *крвен сад*; сп. и *садно* ‘рана на грбот на животно предизвикана од седло’, т.е. пак врска со сериите **sěd-* и **sed-*.

Сади обично се перфективизира (и значенски се модифицира) со додавање на префикси; сп.:

- *всади pf/всадува ipf I*. прави (идеја и сл.) полека да проникне во нечија свест; вреже: *на своите деца им всади чувство за одговорност уште кога беа мали*;

II. *всади се* (за идеја, навика...) стане всаден. – Како што се гледа, во семантичката структура немаме денеска трага од старото конкретно значење; се разви ново, метафорично, карактеристично за „менталниот простор“.

- *досади₁ pf/досадува ipf 1*. насади уште малку; **2**. престане да сади.

- *досади₂ pf/досаѓа //досадува I. impers*: *ми, ти.. досади 1*. ми, ти...здодеа; **2**. здодевен е; **II**. *досади се* здодевно му е, му здодеа. – гледаме овде а) на формален план – интересен архаизам: итератив/дуратив *досаѓа* деривиран со суфиксот *-ја-*; б) на семантички план – интересна деривациска линија – пренесување во менталниот простор; етимолозите претпоставуваат дека појдовната точка за таквиот развикот беше монотонија на долго седење на едно место.

- *засади pf/засадува ipf 1*. стави (расад, дрво, семе...) во земја за да расте; насади, посади: *засади со жито...*; **2**. почне да сади.

- *насади pf/насадува ipf I*. стави (расад) во земја за да расте: *насади дрво, насади домати...*; **II**. *насади се* - заземе положба, застане (особено пред некого). – Сп. го и номиналниот дериват *насад 1*. најчесто: заграден простор насаден со овошки: *насад со лимони; насад со цреши...*; **2**. расад.

- *опсади₁ pf/опсадува ipf* посади околу или наоколу.

- *опсади₂ pf /опсадува ipf* спроведе/спроведува *опсада* ‘опколување со воени или полициски сили’ – нова линија семантичка деривација која води во општествен простор.

- *посади pf/посадува ipf* насади; тука и *arch. посада, посатка* ‘сад’, и *посада₂* **1.** екипаж; гарнизон, т.е. пак група луѓе врзана со одредено место, и **2.** хотел или ан.

- *пресади pf/пресадува ipf* **1.** сади (растение) на друго место; **2.** трансплантира (орган): *пресади веитачко срце на пациент...*; сп. и *пресад* **1.** пресадено дрво, **2.** младо дрво за пресадување; расад.

Како и претходните и оваа серија деривати упатува на поврзаноста на анализираното лексичко семејство со МЕСТО како централна семантичка компонента, тргнувајќи од место сфатено како простор за живеење на човекот и животните (така кај деривати со коренските морфемии **sěd-*, **sed-*), па кај **sad-* и место како земја за обработување, и – натаму – продукти на таа обработка на земјата; тука е и стариот дериват *саџа* < *sadja ‘талог што се создава при горење’. – Сето тоа се појави, процеси, активности кои се случуваат во природниот простор; имаме и неколку изолирани, делумно стари примери на семантичка деривација која води во ментално-општествениот простор.

Преглед на поважните полски деривати

I. Деривати со коренска основа **sěd-*

Полски континуант на прасловенскиот глагол **sěsti, sędo* е перфективниот глагол *siaść, siąde* ‘седне’, со назалниот инфикс секундарно од презентската основа внесен и во инфинитивот. Претеритната основа, согласно со очекувањата, гласи *siad-/sied-*. Имперфективен парник на *siaść, siąde* е траен/повторлив глагол *siadać, siadam* ‘седнува’. Имаме, значи, основен пар:

- *siaść, siąde pf/siadać, siadam ipf* **1.** заземе седечка позиција (за човек, соодветно и животни, птици, инсекти); **2.** спушти се слегне; **3.** (за алатки, машини) се уништи, се потроши, попадне; **4.** (за авион) атерира; **5.** *arch* зафати некаде место, се всели.

Парот *siaść/siadać* значенски се модификува прифаќајќи соодветни префикси, сп.

- *dosiać pf/dosiadać ipf* се качи (на коњ, камила...), сп. *dosiać konia...*

- *dosiać się pf/dosiadać się ipf* седне до некого, се приклучи некому (на пр. во ресторан, во кафана), сп. *Janek dosiadł się do naszego stolika...*

- *nasiać pf/nasiadać ipf* **1.** (за кокошка) изведе пилиња; **2.** *pej, coll* нападне некого во дискусија, во разговор – интересна паралела со македонското *насади се*.

- *osiać pf/osiadać ipf* **1.** се настани, се населува, се смести; **2.** се наталожи, падне, се спушти.

- *podsiąść (kogo) pf/podsiadać ipf pej coll* со измама заведе нечие место.
- *posiąść pf/posiadać ipf* **1.** стекне, стане сопственик на...; **2.** совлада (на пр. јазик); сп. *stan posiadania* ‘имотна состојба’.
- *posiąść się pf* се помести, направи место за друг (на пр. на клупа) – само во перфективна варијанта; сп. го и идиоматскиот обрат *nie posiada się (ze szczęścia, z radości)* ‘надвор од себе е, не знае што би (од среќа, од радост)...’ – тој па постои само во имперфективната варијанта.
- *przebrać się pf/przysiąść się ipf* **1.** менува седиште (нп. во театар, кино); **2.** менува сообраќајно средство.
- *przysiąść pf/przysiądać ipf* **1.** седне на момент, приседне; **2.** чучне; **3.** седне врз нешто (на пр. облека).
- *przysiąść się pf/przysiądać się ipf* – исто што и *dosiąść się*.
- *usiąść pf (perfectivum tantum)* **1.** седне; **2.** *coll* се спушти, атерира (за авион).
- *wsiąść pf/wsiadać ipf* влезе, се качи (во превозно средство).
- *wysiąść pf/wysiadać ipf* **1.** излезе, се симне (од возило); **2.** *żarg* цркне, откаже.
- *zasiąść pf/zasiadać ipf* **1.** седне, заземе место; **2.** (само *ipf*) држи седница, заседава (за комисија, совет и сл.).
- *zsiąść pf/zsiadać ipf* се симне од коњ, од велосипед....
- *zsiąść się pf/zsiadać się ipf* се стегне, се стврдне (за течност), сп. *mleko się zsiadło* млекото се скисели; *zsiadłe mleko* кисело млеко.

Тука завршува прегледот на полската серија *siąść/siadać*. Се гледа дека доминантната семантичка компонента на соодветните активности е седечката позиција на човекот и човекот како главен актант. Семантичката деривација најчесто води кон паралелните процеси што ги засегнуваат неодушевени материјални предмети. Многу ретки се метафорите кои водат во општествениот или ментален простор.

Дуративен/траен пандан на серијата *siąść/siadać* е глаголот *siedzieć* (< *sěděti) седи. Тој има поширока лепеза на значења, а се перфективизира исклучиво со додавање на префиксите. Сп.

- *siedzieć ipf* **1.** седи (за човек); **2.** седи (за соодветната позиција на животните); **3.** престојува некаде, е присутен; **4.** стално живее некаде; **5.** зазема некоја општествена позиција, е на некое (обично високо рангирано) работно место; **6.** зазема место, е сместен некаде; **7.** *siedzi (w więzieniu)* лежи (в затвор). Сп. ги и фразеологизмите како *siedzi na pieniądzach*, буквално: ‘седи врз пари’, со двојна импликација: богат е и скржав, или (за кокошка: *siedzi na jajkach* ‘лежи на јајца’... – Меѓу бројните номинални деривати наоѓаме *siedziba* ‘седиште (на влада, на некоја организација и

сл.)', *siedzenie* 'седиште (во театар, во кино, и сл.)'; *miejsce siedzące* 'место за седење (во превозно средство)'...

А еве ги префиксираните деривати од *siedzieć*, како што ќе видиме, дел од нив имаат дури секундарни имперфективни парници деривирани со суфиксите *-uw-a/-uj-e-*:

- *dosiedzieć, dosiedzę pf/dosiadywać, dosiaduję ipf* доседи (до крај, до пауза...);
- *nasiedzieć się, nasiedzę się pf* се изнаседи;
- *odsiedzieć, odsiedzę pf/odsiadywać, odsiaduję ipf* **1.** поседи извесно време, поседи до крај; **2.** отседи затворска казна;
- *posiedzieć pf* **1.** поседи малку; **2.** престојува извесно време; сп. го и дериватот *posiedzenie* 'седница', 'заседание';
- *przesiedzieć, przesiedzę pf/przesiadywać, przesiaduję ipf* седи (некаде) извесно време, помина извесно време седејќи;
- *usiedzieć, usiedzę pf* – глагол кој денеска се употребува само со надградена негација, а со значење: 'не може, не издржува да седи подолго на едно место', сп. *nie może usiedzieć na miejscu, nie usiedzi ani chwili...*, и сл.;
- *wysiedzieć, wysiedzę pf/wysiadywać, wysiaduję ipf* **1.** поседи извесно време, доседи до крај; **2.** доби/постигна со стрпливо седење; **3.** (за птица) изведе пилиња;
- *zasiedzieć się, zasiedzę się pf/zasiadywać się, zasiaduję się ipf* **1.** остане (пре)долго некаде; **2.** се укочи од седење.

Како што се гледа од нашиот преглед, кај полските деривати со коренската морфема **sęd-* доминира семантичка компонента поврзана со определена, седечка позиција во конкретен простор, а тој, кој седи, е најчесто човекот. Примерите на поинаку упатена семантичка деривација се ретки.

II. Деривати со коренска морфема **sed-*

Коренската морфема **sed-*, редовно проширена со елементот *-l-*, ја наоѓаме како во *siodło* 'самар' и дериватите: *siodłać (konja)* 'седли/седла (коњ)', *siodlarz* 'самарџија' и др., така и во лексичкото семејство изведено од прасловенскиот глагол **sedliti*, односно од прасловенскиот назив на село: **sedlo*. Нејасна е само интерпретацијата на полското *siolo* 'село, населба', чија фонетика сугерира заемка од источнословенските јазици.

Значењето на прасловенското **sedliti*, Бориш (Bogus 2006) го реконструира како 'сместува за траен престој во некое село, населба'. Во денешниот полски стандарден јазик непрефиксираниот глагол не постои; постои серија префиксирани глаголи – видски парници со *-i-* во основата на перфективот и *-a-* кај имперфективот, сп.:

- *dosiedlić, dosiedlę pf/dosiedlać, dosiedlam ipf* дополнително насели;

- *osiedlić, osiedleć pf/osiedlać, osiedlam ipf* насели, настани; сп. и *osiedle* ‘населба’;
- *osiedlić się/osiedlać się* **1.** се насели, се настани; **2.** се смести;
- *przesiedlić, przesiedleć pf/przesiedlać, przesiedlam ipf* пресели (некого); сп. *przesiedlenie* ‘преселен човек, преселеник’;
- *przesiedlić się/przesiedlać się* се пресели;
- *rozsiedlić, rozsiedleć pf/rozsiedlać, rozsiedleć ipf* расели, принуди (некого) да живее на друго место, пресели (некого) на друго место;
- *rozsiedlić się/rozsiedlać się* се расели;
- *wysiedlić, wysiedleć pf/wysiedlać, wysiedlam ipf* исели (некого од некаде); сп. *wysiedlenie* ‘иселеник’;
- *wysiedlić się/wysiedlać się* се исели;
- *zasiedlić pf/zasiedlać ipf* насели некоја територија, населба, зграда.

Како што се гледа, целата горна серија глаголи – предикати се однесува на сместување, преместување итн. на (нови/стари) жители на некоја територија, на некое МЕСТО, со други зборови: се работи за врските меѓу човекот и местото. Отсуствуваат примери на семантичка деривација од конкретен во ментален простор.

Можеме да заклучиме дека на полската почва проширената основа *-sed-l-* е монотематска.

III. Деривати со коренската морфема **sad-*

Како што веќе споменавме, претставувајќи ја македонската ситуација, се работи за деривати на прасловенскиот глагол *saditi, кој од своја страна е дериват на *sěsti. Полски континуант на *saditi е глаголот *sadzić*:

- *sadzić, sadzę ipf* **1.** сади; **2. coll.** трча, брза; тука е и:
- *sadzić się (na co)* настојува, се труди (нешто да постигне).

Секундарен дериват од *saditi е и итеративот *sadzać* (< *sad-ja-ti):

- *sadzać, sadzam ipf* седнува, сместува (некого/нешто некаде) сп. *sadza kureę na jajkach* ‘мести кокошка на јајца’, *sadza gości za stołem* ‘седнува гости на маса’, *sadza dziecko na nocniku* ‘седнува дете на нокшир’ – тука, како што гледаме, се појавува и мотивот на седечката позиција на човекот.

Поважни номинални деривати на двата глагола се: *sad* ‘сад, овошна градина’, *sadzawka* ‘мал рибник каде што се „ставаат“/сместуваат риби’; има и стари деривати поврзани со семантика на таложење – собирање на талог, сп. *sadza* ‘саѓа, т.е. талог од прашина создадена при согорување на нешто’, *sadło* ‘сало, т.е. талог од маст, мрснотија во жив организам’. – Како што ќе видиме, тука почнува една нова линија на семантичка деривација. – Од поновите деривати сп. *sadzonka* ‘младо растение наменето за садење’.

Sadzić нема директен перфективен парник; тоа се перфективизира и паралелно доживува семантичка модификација со додавање на префикси. Од друга страна *sadzać* и префиксирано останува несвршено и функционира како несвршен парник на префиксираните деривати на *sadzić*, сп.:

- *dosadzić, dosadzę pf/dosadzać, dosadzam ipf* **1.** досади, дополнително насади; **2.** доврши садење; **3.** дополнително седнува некогo (на маса, на каучот) – и тука е присутен мотивот на седечката позиција; привлекува внимание дериватот *dosadny, -a, -e* **1.** уверлив, изразит; **2.** груб, сочен (за јазик, израз, начин на зборување...);

- *nasadzić, nasadzę pf/nasadzać, nasadzam ipf* **1.** насади, набие; **2.** насади (многу растенија); **3.** седне/смести (многу луѓе на маса и сл.). – Сп. и *nasadka* ‘птица која седи/лежи на јајца’;

- *odsadzić, odsadzę pf/odsadzać, odsadzam ipf* оддалечи, отклони, сп. на пр. *odsadzać dziecko od piersi*;

- *odsadzić się/odsadzać się arch.* се оддалечи;

- *osadzić, osadzę pf/osadzać, osadzam ipf* **1.** насели, настани, смести; **2.** нанесе, наталожи; **3.** намести, насади; **4.** нагло запре, застава, сп. на пр. *osadził konia*. – Сп. го и стариот номинален дериват *osada* ‘населба’;

- *posadzić, posadzę pf* – има само перфективна форма, односно: не постои **posadzać*, што импликува дека *posadzić* е директен перфективен парник на *sadzić* без дополнителна семантичка модификација; а значењата се: **1.** седне (некого), смести; **2.** засади, посади (растенија) – привлекува внимание хиерархијата на тие значења; сп. го и дериватот *posada* ‘работно место, служба’, порано и ‘темел, основа’, денеска останато во идиоми како на пр. *trzęsie się w posadach* ‘се тресе од темели’; сп. и *posadzka* ‘паркет, под’;

- *przesadzić, przesadzę pf/przsadzać, przesadzam ipf* **1.** пресади, премести; **2.** прескочи (на пр. ограда); **3.** претера – сп. *przesada* ‘претерување’, *przesadny* ‘претеран; склон да претерува’;

- *usadzić, usadzę pf/usadzać, usadzam ipf* смести, седне (некого);

- *wsadzić, wsadzę pf/wsadzać, wsadzam ipf* **1.** стави, вметне (во нешто); **2.** смести;

- *wysadzić, wysadzę pf/wysadzać, wysadzam ipf* **1.** истовари, исфрли; **2.** дигне во воздух; **3.** засади, расади; **4.** седне (обично дете) на нокшир;

- *wysadzić się/wysadzać się* **1.** се дигне себеси во воздух, **2.** направи нешто за да се докаже;

- *zasadzić, zasadzę pf/zasadzać, zasadzam ipf* засади, посади; тука и некои номинални деривати кои покажуваат интересна нова линија на семантичка деривација, сп. *zasada* ‘правило, принцип’, во хемија исто и ‘база’;

zasadniczy, -a, -e ‘основен, главен’, ‘принципиелен’, сп. и застарено *zasadny* ‘оправдан, мотивиран’ и оттука *uzasadniać* ‘образложува’, *uzasadnienie* ‘мотивација, образложение’;

- *zasadzić się/zasadzać się (na kogo)* постави заседа (некому); сп. и *zasadzka* ‘заседа’.

Имаме и еден секундарен глаголски дериват од *sad* формиран со суфиксот -ov-:

sadowić ipf седнува некого; *sadowić się* се сместува убаво, седнува; како свршен парник функционира префиксираниот глагол:

- *usadowić; usadowić się pf* седна/смести некого; седна, се смести; секундарен несвршен повторлив глагол деривиран по пат на морфонолошка алтернација – *usadowiać*.

Нашиот преглед покажува дека на полската почва, коренската морфема во обликот -*sad-*, покрај појдовната, сврзана со обработката на земјата, и релативно старата, сврзана со процесите на таложење, отвори и неколку понови линии на семантичка деривација, поврзани со човекот и општествениот простор на живеење, сп. ги дериватите како *sadowić, osada, zasada...*

Нејасна е позицијата на полската лексема *sedno* ‘суштина на работа’; таа нема јасна етимологија (Boryś 2006), во старополските текстови среќаваме *sadno* – еквивалент на мак. *sadno* ‘рана од седло’ – сп. погоре; познат беше и идиоматскиот израз *w sadno dotknąć* ‘погоди, навреди’, што асоцира на денешното значење на *sedno*.

Главни линии на семантичката деривација

Приказната почнува уште на прасловенската почва кога со појавувањето на трите глаголски коренски варијанти: примарното **sěsti*, па **sěd-ě-ti*, **sed-l-i-ti*, **sad-i-ti*, се појавуваат и првите деривати денеска присутни низ целата словенска јазична територија, сп. на пр. **so-sěd-ъ*, **sed-ъл-о*, **sad-j-a*, **sad-l-o...*

Сите три варијанти како заедничка, сеприсутна семантичка компонента ја имаат

ВРСКАТА СО МЕСТО

или МЕСТО за живеење (т.е. за трајно седење), како кај варијантата **-sěd-*, или ново/старо МЕСТО соодветно за живеење, доселување и/или иселување (сместување, преместување), како кај варијантата **-sed-l-*, или, пак, МЕСТО со обработлива земја на која човекот седи и која го издржува, како кај варијантата **-sad-...*

Раното издвојување на трите варијанти допринесе за разликите во нивниот натамошен развиток во разните делови од словенската јазична територија, меѓу другото и за разликите меѓу денешните македонски и полски состојби.

Кај варијантата **-sěd-*, тргнувајќи од асоцијациите од типот: седење > мирување > одморање (на нозете...), релативно рано се отвори нова линија на семантичка деривација поврзана со

СЕДЕЧКАТА ПОЗИЦИЈА НА ЧОВЕКТОТ

а понатаму – по аналогија – и соодветната позиција на животните, или дури место во кое се наоѓаат неодушевени материјални предмети, сп. на пр. *клуч седи во врата*, и сл. – Нареден чекор води од *седи* ‘се наоѓа на определено место во природниот простор’ кон *седи* ‘се наоѓа на определено место во општествен простор’, сп. ги дериватите како мак. *седиште, седница, седнички...*, пол. *siedzenie, posiedzenie, siedziba...* – Ширењето на таа, основната, варијанта на разгледуваното лексичко семејство не покажува поголеми разлики меѓу македонската и полската ситуација. Се чини дека соодветните полски деривати имаат релативно повисока фреквенција во текстовите, но таквата констатација бара верификација врз поголем корпус текстови кој за сега за македонскиот јазик не ми е достапен.

Кај варијантата **sed-l-* основната разлика меѓу македонските и полските состојби ја прави високата позиција на именката *село* во македонскиот вокабулар, *село* како општествена заедница, трајно, организирано место за живеење на една група луѓе: *селани*. – Полски семантички еквивалент на мак. *село* е *wieś*, *селани* се *chłopi*, евентуално, во поетски јазик, *wieśniacy* – називи без етимолошка врска со стариот корен **sěd-*. Полскиот збор *siolo*, како што споменавме погоре, претставува веројатно источнословенска заемка. Од *siolo* имаме и една серија чисто полски деривати кои отвораат нова линија на семантичка деривација преку – типичната за полската литература од 17-от век – асоцијација на село и селскиот живот со идила, оттука *sielski* ‘идилчен’, и *sielanka* ‘идила’. – Следствено на полската почва базата *-sed-l-* семантички е поврзана практично исклучиво со населување (на луѓе или територии)/преселување (на луѓе)/иселување (на луѓе), спонтани или присилни селидби; единствената врска со базата *-sed-*, а со тоа и со СЕДЕЧКАТА ПОЗИЦИЈА претставува *siodło* и неговите секундарни деривати. – Од друга страна, на македонската почва имаме *село* како основен опонент на *град* и поврзана со тоа голема фреквенција на деривати со коренот *сел-* во текстови од различни стилски регистри. – Да повториме уште еднаш дека МОТИВОТ НА СЕЛИДБА е најтесно поврзан со МЕСТОТО.

Со коренската варијанта *-sad- низ целата словенска територија се врзува примарното значење на

ОБРАБОТКА НА ЗЕМЈАТА

и

ОДГЛЕДУВАЊЕ РАСТИТЕЛНИ КУЛТУРИ

што значи поврзаност со земјата ВО МЕСТОТО НА ЖИВЕЕЊЕ. Сепак рано – уште на прасловенската почва – се појавува мотивот на

ОПАГАЊЕ / ТАЛОЖЕЊЕ

што наоѓа израз во старите деривати како мак. *saġa*, пол. *sadza*, мак. *сало*, пол. *sadło*, но и во низа други понови деривати на полска страна кои не наоѓаат еквиваленти на македонска страна, сп. *osad, osadzać się...*, и сл.

Од садењето/сместување на растенија главната линија на семантичката деривација води кон

СМЕСТУВАЊЕ НА ЛУЃЕТО

На полска страна зачуван е итеративниот глагол *sadjati што дозволува рано да се појави и мотивот на

СЕДЕЧКА ПОЗИЦИЈА.

За сместувањето на луѓето покрај глаголските информираат и номиналните деривати. На македонската почва тие се „поконкретни“, сп. *osada* или *posada*; на полската почва имаме тука *osada* и *posada*.

Најпосле стигнуваме и до најапстрактните линии на деривација кои имаат врска со

СМЕСТУВАЊЕ ВО МЕНТАЛНИОТ ПРОСТОР

за што сведочи мак. *dosada*, односно пол. *zasada* и *przesada*.

Тука завршува прегледот на семантичката деривација на коренската морфема **sĕd-/sed-/sad-* во македонскиот и во полскиот јазик. Ако ја споредиме со деривацијата од коренот **sta-/sto-*, ќе видиме дека поимот на ‘вертикална позиција’ се покажа подобра основа за метафори кои водат од природниот во општествениот и менталниот простор отколку поимот ‘место’.

*leg-/*log-

Овде ќе ја прикажеме формалната и семантичката деривација на прасловенските глаголски основи **leg-/*log-* во македонскиот и полскиот јазик, при што ќе се обидеме да верификуваме неколку теоретски поставки од кои преку македонскиот и полскиот јазичен материјал би можеле да се извлечат универзални типолошки заклучоци. Анализата на глаголските основи **leg-/*log-* се надврзува на претходните две (**sta-/ *sto-*; **sēd-/*sed- /*sad-*), и имајќи предвид дека се работи за една од трите основни човекови состојби (*стои, седи, лежи*), ќе се обидеме да ги согледаме деривативните процеси и на формален и на семантички план.

1. Етимолошка анализа:

Глаголските основи **leg- *log-* се прасловенски основи со паралели во повеќето индоевропски јазици. Глаголската основа **leg-* се однесува на сесловенскиот и прасловенски глагол *lego, leg-ti*, (лежи, легне) и сите негови изведенки (со превој, вдолжување и други морфонолошки механизми...). Од основата **leg-* се гради каузативот *log-* (со превој *e>o*) (ложи). Индоевропската основа **legh-* се среќава во скоро сите индоевропски јазици со основна семантичка компонента „лежење, хоризонтална положба“ (Skok 1971).

Јазици:

Словенска група:	<i>*ležātī, *ležjō, *legtī, *lēgō, *ložītī; *logъ, *ložje</i>
Балтичка група:	<i>*lag=</i> (литв. <i>pa-legis</i> ‘слегнува’)
Германска група:	<i>*lig-ja-, *lagj-a-, *lag-a- n., *lēg-ō(n-), *lēg-ia- n</i>
Германски:	<i>liegen – legen</i>
Англиски:	<i>lie – lay</i> (каузатив)
<i>lie <</i>	прото-герм. <i>*leg-</i> ‘е во хоризонтална положба’
<i>lay <</i>	прото-герм. <i>*lag-</i> ‘да се постави во хор. положба’
Келтски:	<i>*leg-, *leghjō-m, *lekso-</i>
Галски:	<i>legasit, logan</i> ‘гроб’
Староирски:	<i>lige</i> ‘кревет, гроб’ Средноирски: <i>laigid</i> ‘лежи’
Старобретонски:	<i>lech</i> ‘место’
Латински:	<i>lectus</i> ‘кревет’
Старогрчки:	<i>λέχος</i> ‘кревет, брак, гнездо’; <i>λέχομαι</i> ‘лежам’
Албански:	<i>lagje</i> ‘мало во град’

Во однос на прасловенскиот каузатив **log-* (ложи), рано се јавува поопшта семантичка компонента ‘става, поставува’ што се огледа и во други јазици: англосаксонски *lōgian* (става, поставува) е еднакво на лат. *disponere* < ‘ponere’ (става, поставува). Иако и рускиот и полскиот јазик ги имаат дериватите на **log-*, тоа семантичко поле го презел глаголот со општа семантичка компонента ‘става’: пол. *kłaść*, рус. *класть*.

Доколку ги погледнеме можностите за деривација на латинскиот глагол *ponere* (става долу, поставува, наместува...) од типот *exponere*, *supponere*, *interponere*, *superponere*, *positus*, *ponens*, *adponere*, *anteponere*, *circumponere*, *proponere*, *transponere*, *reponere*, *praepone*, *postpone*, *disponere*, *componere*, *conponere*, *contra**ponere*, *deponere*, *imponere*, *inponere*, *apponere*, *opponere*, *posita*, *positor*... можеме да видиме дека во јазичната еволуција постоеле и други семантички импулси кои ја поттикнале честата замена на глаголските изведенки од основата **log-* со поопшта глаголска форма со значење ‘става, поставува’.

2. Формална деривација на глаголските основи:

Основите *-leg-*, *-log-* спаѓаат во оние стари глаголски основи кај кои всушност вокалниот превој (е>о) често служел за изведување на итеративи и каузативи од типот на: **nesti-*nositi**, **vesti-*voziti**; **lekti-*ložiti**, **tekti-*točiti** (Sławski 1974: 56). Дури во подоцнежниот развој на прасловенскиот почнала да се наметнува потребата за поеднозначна видска диференцијација на глаголите при што покрај старите вокални и консонантски алтернации, на сцена стапиле и афиксите, префиксите и суфиксите како видски модификатори. Секако дека во тој општословенски процес бил вклучен и македонскиот јазик. Но, наоѓајќи се во мултијазична и мултикултурна средина, тој имал поголема потреба постојано да се адаптира и отишол во правец старите морфонолошки разликувачки (пред сè видски) експоненти да ги замени со потранспарентни показатели. Како што е спомнато во воведните текстови, најчесто се наложуваат 3 главни показатели за перфективизација и имперфективизација: а) префиксите како основни видски модификатори за свршеност; б) суфиксот **-н-** како наследен носител на најсилната перфективна информација (моментност) овозможува образување ‘општа’ перфективна основа; в) суфиксот **-(y)в-а** станува универзален видски модификатор за имперфективност (која често се реализира и како информација за итеративност). Тој секогаш има моќ да се наложи врз **-н-** основата (како семантички најопшта – моментност) и да создава нови двојни јадра на страна од наследените видски парови/серији.

Врз основа на горенаведеното, може да забележиме дека имперфективната основа **lež-* не создава продуктивно глаголско јадро, туку таа функција ја презема перфективната глаголска основа **leg-* надградена со суфиксот за перфективност *-н-*. Од таа основа потоа се изведуваат и свршени и несвршени глаголски форми со што се оформува видската опозиција карактеристична за македонскиот јазик каде што најчесто таа се гради врз една глаголска основа:

	продуктивно јадро <i>*leg-</i>
свршен	> несвршен
<i>легне</i>	<i>легнува</i>
<i>од-лег-н-е</i>	<i>од-лег-н-ува</i>
<i>из-лег-н-е</i>	<i>из-лег-н-ува</i>
<i>за-лег-н-е</i>	<i>за-лег-н-ува</i>
<i>по-лег-н-е</i>	<i>по-лег-н-ува</i>
<i>при-лег-н-е</i>	<i>при-лег-н-ува</i>

2.1. Преглед на поважните македонски деривати

Подолу го претставуваме прегледот на македонските деривати од прасловенските глаголски основи **lež-* **leg-*; **log-* **lag-* .

а) **lež-*

Како што спомнавме, од основата **lež-* се јавуваат само неколку глаголски деривати: *лежи* (само несвршен), *полежи/полежува*, *залежи/залежува*, *одлежи/одлежува*, *прележи/прележува*.

Од именските и придавските деривати изведени од прасловенската глаголска основа **lež-*, во македонскиот јазик се јавуваат следниве: *лежало*, *лежарина*, *лежалка*, *лежиште*, *лежерност*, *надлежност*, *надлежен*, *ненадлежен*, *одлежан*, *прележан*...

б) **leg-*

Прасловенската глаголска основа **leg-* претставува побогато зборообразувачко јадро за глаголските деривати при што и двата погоре наведени начина, перфективниот суфикс *-н-* и суфиксот за имперфективизација *-ува* овозможуваат поеднозначно формирање на видски парови: *легне/легнува*, *излегне/излегнува*, *залегне/залегнува*, *налегне/налегнува*,

облегне/облегнува, одлегне/одлегнува, полегне/полегнува, прилегне/прилегнува, слегне/слегнува.

Од оваа глаголска основа се јавуваат само два именски деривати, а тоа се: *легло* и *легало*.

в) *log-

Прасловенската основа *log-, којашто го претставува прасловенскиот каузатив, во македонскиот јазик дала бројни деривати и во глаголскиот и во именскиот систем. Вторичното вдолжување о>а овозможило образување на несвршени глаголи од типот: *изложи-излага, заложил-залага, наложил-налага, одложи-одлага*... Но, и во овој случај, повторно се наметнува свршената (каузативна) основа како продуктивно јадро за образување видски парови со помош на суфиксот за имперфективизација –**ува**: *изложи/изложува, заложил/зложува, наложил/наложува, обложи/обложува, одложи/одложува, образложи/образложува, положи/положува, приложи/приложува, расположи/расположува, сложи/сложува, предложи/предложува, вложи/вложува*...

Иако сè уште во одредени контексти може да се чува итеративното значење на суфиксот –**ува**, сè почесто, посебно во разговорниот јазик, кај овие глаголски деривати доминира несвршеното значење.

Оваа глаголска основа е богато зборобразувачко јадро и за формирање именски и придавски деривати како што се: *облог, залог, излог, налог, полог, прелог, влог, талог, прилог, предлог, слог, вложувач, заложба, заложница, изложба, изложувач, положба, образложение, расположение, предлагач, изложен, изложбен, обложен, наложен, положен, образложен, расположен, сложен, предложен, одложен, наталожен*...

2.2. Преглед на поважните полски деривати

а) *leż- *leg-; *log- *lag-

Има низа формации кои – според актуелната реконструкција – директно ги континуираат прасловенските деривати. Тоа се:

lec, legnę / legnąć, legnę (<*legti, *lego, inchoativ)

leżeć, leże (<*leżati, leżo <*leg-ě-ti, *legjo, stativ од *legti)

łożyć,łożyć (<łożyć, causativ од *legti)

łoże (*log-je) ...

Lec денеска има стилски маркиран, свечен, архаичен карактер и значи ‘загине во војна, во оружена битка’; негов неутрален синоним е

polec, polegnę; poległy значи ‘загинат, паднат борец’, сп. *apel poległych* ‘апел на загинатите’, на пр. за време на војничка парада. За *przylec, wylec, zalec* сп. подолу. Од коренот *-leg-* имаме и стар номинален дериват *legowisko* ‘дувло, легло, брлог’. – Не постои несвршен парник од *lec*, т.е. **legać*, но има серија префиксирани деривати од него:

- *dolegać, dolega (coś komuś)* – се употребува само во 3 лице еднина со значење ‘нешто некому пречи, боли, некој боледува од нешто’, но секогаш со име на болеста/пречката во позиција на субјект, сп. на пр. *Powiedz, co ci dolega...*, и сл.; сп. и *dolegliwość* ‘болка, мака’;

- *nalegać, nalegam (na coś, na kogoś)* ‘инсистира, врши притисок’;

- *polegać, polegam (na czymś, na kimś)* **1.** ‘има доверба во нешто, во некого; смета со нешто, со некого’; **2.** само во 3 лице еднина: ‘нешто се состои во нешто’;

- *przylec, przylegnę pf* ‘легне, се испружи на кратко’; *przylegać, przylega (do czegoś)* – само во 3 лице за материјални предмети: ‘допира до нешто, е во тесен контакт со нешто’;

- *wylec pf/wylegać ipf* ‘масовно излезе/излегува’, сп. на пр. *Ludzie wylegli na ulice...*, и сл.; сп. и вербален дериват *wylegiwać się* ‘се излежува, лежи место да работи’;

- *zalec pf* само во 3 лице еднина во идиоматизирани изрази како *zaległa cisza* ‘настана тишина’, и сл., сп. и *zaległy dług, zaległość* ‘неисплатен долг’; *zalegać, zalegam ipf* **1.** ‘покрива’, на пр. снег на поле, на планина; сп. и *Książki zalegają na półkach*, т.е. никој не ги чита; **2.** ‘доцни со плаќање’.

Како што покажува нашиот преглед, целото зборообразувачко гнездо поврзано со *lec* е во многу погледи дефективно, што само по себе укажува на неговиот архаичен карактер.

leżeć, leżę ipf ‘лежи’ со многу значенски контекстуални варијанти главно во идиоматизирани изрази, како на пр. *to mi leży na sercu* ‘ова е важно за мене’, *projekt leży na calego* ‘проектор пропадна’, и др.; секундарни деривати постојат само од свршени префиксирани глаголи, а тие се:

- *doleżeć, doleżę pf* ‘лежи до извесно време’;

- *należeć, należę (do kogoś, czegoś) pf* **1.** ‘припаѓа некому’; **2.** ‘претставува дел од нешто’; тука е и модалниот неменлив предикат *należy* ‘треба, ред е да...’; сп. и *należyty* ‘каков што треба, соодветен’; *należność* ‘сума што треба некому да се исплати’;

- *odleżeć, odleżę pf* ‘помине извесно време лежејќи’, сп. и секундарно: *odleżał swoje*, т.е. поминал казна во затвор; номинален дериват *odleżyny* ‘рани од долго лежење’;

- *poleżeć, poleżę pf* ‘полежи’; *polegiwać* ‘легнува од време на време’;

- *przeleżeć, przeleżę pf* ‘помине извесно време лежејќи’;
- *wyleżeć się, wyleżę się pf* ‘помине подолго време лежејќи, се одмори лежејќи’;
- *zależać, zależę (od kogoś, czegoś) pf 1.* ‘зависи од некого, од нешто’; *zależność* ‘однос на зависност’; **2.** само во 3 лице еднина: *zależy (komuś na czymś)* ‘некому стало до нешто’.

И овде, како и во случај на дериватите од *lec*, зборообразувачкото гнездо *leżeć* крие денеска многу дефективни парадигми, што еднозначно укажува на неговата долга и бурна историја.

Во групата деривати со превојот $e > o$ централно место зазема глаголот *łożyć, lożę ipf* ‘дава, инвестира пари во/за нешто/некого’; тука е и стариот, уште прасловенски дериват *loże* ‘голем, широк, брачен кревет’; сп. и арх. *nalożnica* ‘љубовница’. – Префиксираните глаголки деривати се *ex definitione* свршени, а – што е редок и интересен случај во полскиот вербален систем – нивните видски несвршени парници се деривираат од коренот *-klad-* (сп. подолу преглед деривати од коренот *-klad-*). Оваа интересна комплементарна дистрибуција на корени датира од 16 век. Сп.

- *dolożyć, dolożę pf 1.* *dolożyć coś do czegoś* ‘додаде, дофрли’; **2.** *dolożyć komuś* ‘претепа некого’; несвршениот парник *dokładać* (сп. подолу) актуелен само за првото, постаро значење;

- *nałożyć, nałożę pf 1.* ‘натовари (некого со нешто, на пр. данок)’; ‘наментне некому нешто’; **2.** ‘облече (нешто)’; стар номинален дериват *nalóg* ‘навика (најчесто штетна)’; несвршениот парник *nakładać* (сп. подолу);

- *obłożyć, obłożę pf* ‘превитка, покрие, постави’; несвршениот парник *obkładać* – сп. подолу;

- *odłożyć, odłożę pf 1.* ‘стави на страна’; **2.** ‘остави/пренесе за подоцна на пр. седница’; стар номинален дериват *odlóg* ‘обработлива земја оставена извесно време без да се обработува’, сп. *pole leży odlogiem* ‘полето не се обработува’; несвршениот парник *odkładać* – сп. подолу;

- *położyć, położę pf 1.* ‘стави, смести (нешто некаде)’; **2.** *coll.* ‘уништи (нешто)’, сп. *On położył ten projekt.* ‘Тој го уништи проектот’; стар номинален дериват *pológ* ‘леунство, пораѓање’; *położna* ‘бабица, акушерка’; несвршениот парник *kłaść* (сп. подолу);

- *przyłożyć, przyłożę pf 1.* ‘допре, наслони’; **2.** ‘придаде, додаде’; **3.** ‘удри, претепа’; несвршениот парник (само во првото и второто значење) *przykładać* (сп. подолу); сп. и *przyłożyć się* ‘прилегне’; *przyłożyć się (do czegoś)* ‘вложи труд, напор (во реализација на нешто)’; во несвршен вид: *przykładać się (do czegoś)*;

- *rozłożyć, rozłożę pf* ‘распростре; распореди; разглоби, растави’; несвршениот парник *rozkładać* (сп. подолу);

- *wyłożyć, wyłożę pf* **1.** ‘извади, стави на видело’; **2.** ‘објасни, прокоментира’;
- 3.** ‘потроши, инвестира’; стар номинален дериват *wyłóg* ‘поставен дел од јаката’; несвршениот парник *wykladać* (сп. подолу); *wyłożyć się* ‘падне (за човек)’;
- *złożyć, złożę pf* **1.** ‘основа, создаде’; **2.** ‘облече’; *złożyć się* ‘се кладе’; несвршениот парник *zkladać (się)* (сп. подолу);
- *złożyć, złożę pf* **1.** ‘превитка’; **2.** ‘состави’; несвршениот парник *składać* (сп. подолу).

Како и кај претходните две глаголски серии, така и овде јасно се издвојува постариот слој на деривати, пред сè оние со коренската варијанта *-log-*.

б) **klad-*

Глаголот *kłaść* (<**klad-ti*), *klade ipf* ‘мести, сместува, става (нешто во нешто)’ спаѓа во стариот, наследен слој на прасловенската лексика; во старополскиот јазик, тој е посведочен во многу значења, меѓу другото ‘дава’, ‘составува’, ‘основува, создава’, ‘пречи’, ‘прави’... Неговиот итеративен дериват **kladać* во непрефиксирана форма не постои во современиот полски јазик; постои стариот номинален дериват *kladka* ‘попечна греда за минување преку поток’; повратниот глагол *kłaść się, klade się ipf* значи ‘легнува’.

Постои како реликт една серија свршени префиксирани глаголи од коренот **klad-*, сп. *nakłaść, nakładę pf* ‘стави многу (од нешто некаде)’, или *pokłaść się pf*, како на пр. во *Pokładli się* ‘полегнале’, или *żyto się pokładło* ‘ржта полегна’, и сл.

Инаку денеска во полскиот стандарден јазик обврзува комплементарната распределба на глаголските форми од корените **leg-/*lož-* *pf* и **klad-* *ipf*, која датира од 16 век; соодветните форми се синонимни по своето т.н. „лексичко значење“, се разликуваат само по видот. – Подолу ќе ги наредиме несвршените глаголи од соодветната серија:

- *dokładać, dokładam ipf* ‘додава, става повеќе (од нешто во нешто), сп. *dokładka* ‘репете’;
- *nakładać, nakładam ipf* ‘става (нешто во нешто)’, сп. *nakład* ‘влог’, ‘тираж’;
- *obkładać, obkładam ipf* ‘прекрива, превиткува’;
- *odkładać, odkładam ipf* ‘става на страна’, ‘преместува за подоцна’;
- *okładać, okładam ipf* **1.** ‘покрива’; **2.** ‘тепа, удира’; сп. ги и номиналните деривати: *okład* ‘облог’, *okładka* ‘корица (на книга и сл.)’;
- *przekładać, przekładam ipf* **1.** ‘преместува, преноси (нешто некаде)’; **2.** ‘преведува (од јазик во јазик)’, сп. *przekład* ‘превод’;

- *przykładać, przykładam ipf* **1.** ‘допира, става; додава (нешто до нешто)’; **2.** ‘придава значење (на нешто)’, сп. *przykład* ‘пример’;
- *rozkladać, rozkladam ipf* **1.** ‘шири, распространува’; **2.** ‘расклопува, демонттира’; **3.** ‘уништува, дезинтегрира’; сп. и *rozkład* **1.** ‘ред, распоред’, на пр. *rozkład jazdy* ‘возен ред’; **2.** ‘распад, дезинтеграција’;
- *składać, składam ipf* **1.** ‘дипли, здиплува’; **2.** ‘составува’, сп. *skład* **1.** ‘состав’, **2.** ‘поредок’; ‘аранжман’; *składka* ‘прилог’, *składka członkowska* ‘членарина’;
- *wykladać, wykladam ipf* **1.** ‘вади (нешто од нешто)’; **2.** ‘држи предавање’, сп. *wyklad* ‘предавање’; *wykladowca* ‘предавач’;
- *zakładać, zakładam ipf* **1.** ‘основува, создава’; **2.** ‘подвива’, сп. *zakład* **1.** ‘завод, претпријатие’, **2.** ‘облог, обложување’, **3.** ‘набор (во ткаенина)’.

3. Семантичка деривација на глаголските основи

Како што спомнавме претходно, во овој дел ќе се обидеме да ги верификуваме поставките дека низ процесите на семантичка деривација може да се набљудуваат асоцијативните низи кои често водат потекло од основните човечки дејства, состојби и движења. Тие асоцијативни низи ги задржуваат основните семантички компоненти пренесувајќи се од човекот, просторот, времето, што го претставуваат реалниот свет, па сè до мисловното, апстрактното, метајазичното, претставувајќи го менталниот свет. Преку анализата на процесите на семантичка деривација на овие глаголски основи ќе се обидеме да ја следиме одликувачката семантичка компонента (прототипно поврзана со една од основните човекови состојби) преку хронолошката низа поврзана со јазичната еволуција како одраз на човековата концептуализација на светот. Па така, претпоставената хронолошка низа на јазичната еволуција би изгледала вака: човек – простор – животински и растителен свет – општествено-цивилизациски свет (концептуализација на реалниот свет), пропратена со паралелен развој на мисловното, апстрактното (концептуализација на менталниот свет). Треба да се напомене дека таа хронолошка низа е пропратена со постојани надворешни семантички импулси (културни, општествени, политички...), кои преку семантичката мотивација наоѓаат свое место на дендритот управуван од семантичката компонента вградена во прасловенската основа.

3.1. Семантичка деривација на *leg-, *lež-

Поаѓајќи од погорекажаното, при анализата на семантичката деривација во центарот на разгледувањето е човекот и неговиот однос кон просторот. Вршејќи ја анализата од таа перспектива, можеме да кажеме дека во прасловенските глаголски основи *leg-, *lež-, одликувачката вградена семантичка компонента е **хоризонтална положба**, прототипно поврзана со **човекот**, а потоа пренесена низ целата низа сè до менталниот свет. Од оваа семантичка компонента прототипно поврзана со човекот, мотивирани се и компонентите: **мирување (во простор и време)** и **траење (долготрајност во времето)**.

Таа семантичка компонента во најголема мера се огледа во дериватите со основа *леж-*, *лег-* при што, како што е спомнато погоре, македонскиот јазик имал тенденција за воведување на потранспарентни видски показатели и образување видски парови од едно јадро (најчесто перфективно).

а) Имајќи предвид дека во основата *леж-* е вградена семантичката компонента 'човек' се наоѓа во *хоризонтална положба/мирува*, би можеле да ги наведеме следниве примери:

1. *Постојано лежи на креветот. Цел месец лежи во болница.*
2. *Лежи во затвор. Тука лежи незнајниот јунак.*
3. *Кокошката лежи јајца. Книгата лежи на полицата. Под Водно лежи Скопје.*
4. *Точката лежи на кружницата. Во средината на тешкотијата, лежи можноста.*

Од основата *lež- има само неколку глаголски деривати во коишто исто така е вградена основната семантичка компонента. Следниве примери го потврдуваат тоа:

полежи – ува: *Бебето првин си полежува, а потоа ја крева главата...*

залежи – ува: *Детето се залежа во кревет.*

одлежи – ува: *Го одлежа грипот. Ја одлежа казната. Виното одлежа една година.*

прележи – ува: *Прележа сипаници. Нивата се остава да прележи преку зимата.*

Таа семантичка компонента (хоризонталната положба) се протега и на именските и придавските деривати, од кои би ги навеле следниве:

лежало, лежалка, лежиште, лежарина, надлежност, надлежен, ненадлежен, одлежан, прележан...

Во дел од дериватите како што се *надлежност, надлежен...*, семантичката компонента **хоризонтална положба** е вградена во основата, а преносот во менталниот свет овозможува формирање значења коишто се однесуваат на човековата хиерархија во тој ментален свет.

б) Анализирајќи ја основата ***leg-**, а имајќи ја предвид и нејзината видска функција, би можеле (покрај основната семантичка компонента), при анализата на глаголската деривација да ја потенцираме семантичката компонентата **измена во хоризонтална положба - во мирување**:

1. *Легна на кревет. Легна под дрвото. Ги легна децата пред вечерата.*
2. *Розите легнале од снегот.*

Во менталниот свет:

3. *Ќе легне работата. Ни легна разговорот.*

Како што веќе е споменато, основата ***leg-** го претставува продуктивното јадро за глаголска деривација во македонскиот јазик при што со имперфективниот модификатор (**-ува**) се образуваат видски парови: *залегне –ува, налегне –ува, облегне –ува, подлегне- ува, полегне –ува, прилегне –ува, слегне –ува*. Сите овие деривати во себе ја имаат вградено семантичката компонента **измена во хоризонтална положба – во мирување**.

Примери:

1. *Залегна зад дрвото. Функционерот залегна во фотелјата.*
2. *Му ја налегна ногата. Протезата целосно налегнува. Староста го налегна.*
3. *Тој го облегна креветот.*
4. *Им подлегна на повредите. Не подлегнува под притисок.*
5. *Сите полегнаа да спијат. Житото полегна од дождот.*
6. *По вечерата отиде да прилегне.*
7. *Слегна со рамената. Правта слегна.*

За разлика од продуктивноста на глаголските деривати, во именскиот систем има само два од оваа основа за кои можеме да сметаме дека се од стариот слој на развојот на прасловенската основа ***leg-**, а тоа се *легло* и *легало*.

И во двете лексички единици е вградена прототипната семантичка компонента (хоризонтална положба) и се однесува на местото/предметот врз којшто се остварува таа човекова положба. Имајќи ја предвид етимолошката анализа и развојот на индоевропскиот глаголски корен **legh-* и изведената именска форма **léghes-* ‘место за лежење, кревет’, како и значењата ‘гроб’ (галски, ст. ирски), ‘кревет’ (лат.), ‘кревет, гнездо, брак’ (старогрчки), би можеле да ја потврдиме староста и во словенските јазици. Миклошич (1886) покрај *leglo*, *legalo*, го наведува и *lože* како еден од постарите деривати (со значење ‘кревет’). Преку овие две лексички форми можеме и да го видиме преносот на семантичките компоненти од ‘човекот’ кон животинскиот и растителниот свет: *Студентите добија легла во домовите. Нема слободни легла. Планинарите нашле легло на волци. Достапни се нови легла на шарпланинци. Канцелариските кујни се легло на зараза.*

Од анализата на процесите на семантичката деривација на основите *леж-* и *лег-* може да се согледа дека семантичката компонента **хоризонтална положба** е вградена во сите деривирани форми од овие основи. Кај дериватите изведени од основата *леж-* таа компонента се поврзува и со **мирување (во простор и време)** и **траење (долготрајност во времето)**. Кај формите изведен од основата *лег-* застапени се истите семантички компоненти со разлика што тука се работи за измена во хоризонтална положба/мирување. Токму основната семантичка компонента (хоризонтална положба), прототипно поврзана со човекот, и која во најголема мера се однесува на реалниот свет, потешко овозможува префрлање во менталниот свет.

в) Прасловенската основа **log-* во македонскиот јазик дала бројни деривати и во глаголскиот и во именскиот систем. Како што спомнавме погоре, превојот *e>o* претставувал механизам за изведување каузативи, па така во оваа основа е вградена и таа компонента: **прави некој/нешто да се најде во (хоризонтална) положба**, која во текот на јазичната еволуција кај одредени деривати се преплетува со општата семантичка компонента **става, поставува** при што семантичката компонента **хоризонтална положба** не е секогаш видлива во поширокиот контекст.

Основната стара изведена глаголска форма од оваа основа е несвршената глаголска форма **лож**и која претставува продуктивно јадро во рамките на глаголската деривација како и видската диференцијација.

Примери:

1. *Го ложеше детето со ладни облоги.*
2. *Цела ноќ ложеше оган.*
3. *Лож*и дрва во печката.

Од ова јадро се формира, со префиксација и суфиксација, цела низа видски парови од кои кај повеќето поттранспарентно може да се набљудува развојот на семантичката компонента **прави некој/нешто да е во (хоризонтална) положба**. Кај одреден дел глаголски форми, посебно оние кои навлегуваат во менталниот свет, почесто се наложува општата семантичка компонента **става, поставува**. Ќе ги наведеме видските парови: *влож*и/вложува, *излож*и/изложува, *залож*и/заложува, *налож*и/наложува, *облож*и/обложува, *одлож*и/одложува, *образлож*и/образложува, *полож*и/положува, *предлож*и/предложува, *прилож*и/приложува, *располож*и/расположува, *слож*и/сложува, *талож*и/сталожува/сталожува...

Како што може да се забележи, овде се наведени видските парови изведени со суфиксот *-ува* како најтранспарентен маркер за видска модификација. Доколку се следи општословенскиот развој на оваа глаголска основа (***log-**), може да се забележи дека видската опозиција се образува со вокалско вдолжување *o>a*: *одлож*и/одлага, *полож*и/полага, *налож*и/налага, *предлож*и/предлага...

Имајќи ја предвид горенаведената тенденција за реструктурирање на видските показатели и подигање на нивото на транспарентноста од морфонолошко на морфолошко ниво, би можеле да кажеме дека серијата примери со *-ува* сè повеќе се наметнува во македонскиот јазик. Имено, некои изведени форми со вокално вдолжување *o>a* веќе се вон употреба во современиот македонски јазик (*влага, слага, облага, прилага...*), а некои пак сè уште се употребуваат полека отстапувајќи им го местото на изведенките со *-ува*. За таа „тројност“ во видскиот систем помага и тоа што во рамките на граматичките информации, пренесувани преку суфиксот *-ува*, несвршеноста често се реализира и како информација за повторливост на дејството.

Примери:

1. Тој положи венец пред споменикот.
2. Тој полага венец пред споменикот.
3. Тој положува венец пред споменикот.

* * *

4. Ги изложи сликите.
5. Денес ги излага сликите.
6. Денес ги изложува сликите.

Во менталниот свет:

1. Денес го положи испитот.
2. Денес го полага испитот.
3. Секогаш ги положува испитите. (итеративност)

Во продолжение ќе наведеме примери преку кои може да се види одликувачката семантичка компоненти **прави некој/нешто да е во (хоризонтална) положба** (во реалниот свет) и нејзиниот трансфер во општата семантичка компонента **става, поставува** (во менталниот свет). Тоа можеме да го забележиме преку примерот *Тој положи цвеќе пред споменикот*, каде што доминантна е вградената семантичка компонента **прави некој/нешто да е во (хоризонтална) положба**. Доколку го анализираме хипотетичкиот пример **Тој положи цвеќе во вазната*, можеме да забележиме дека скоро е невозможен бидејќи во тој случај *цвеќето* нема да се најде во хоризонтална положба поради формата на вазната. Тоа само ни потврдува дека таа семантичка компонента цврсто е вградена во дериватите од основата **log-*, и пред сè е поврзана со ‘човекот’ и реалниот свет. Како што спомнавме, во менталниот свет семантичката компонента **прави некој/нешто да е во (хоризонтална) положба** се поместува во поопшта семантичка компонента **става, поставува**. Токму затоа, при прегледот на поважните полски деривати, беа наведени и дериватите од прасловенската основа **klad-*, којашто во полскиот доста рано станала синонимна со основата **log-*. И во македонскиот јазик може да се сретнат извесен број деривати од прасловенската основа **klad-*, при што глаголскиот пар *клава/кладе* е во дијалектна употреба. Доколку ги анализираме од овој аспект формите: *се клади*, *кладење*, *кладба*, и во македонскиот јазик можеме да ја забележиме синонимноста со: *се обложува*, *обложување*, *облог*.

Преку следниве примери можеме да ги следиме тие семантички компоненти во реалниот и во менталниот свет:

Реален свет:	Ментален свет:
<i>Ги вложи парите во банка.</i>	<i>Секогаш вложува жалба.</i>
<i>Ги изложи сликите во галерија.</i>	<i>Го изложи својот план.</i>
<i>Го заложил станот.</i>	<i>Се изложува на ризик.</i>
<i>Го наложил огнот.</i>	<i>Се заложува за студентот.</i>
<i>Ја обложи масата со хартија.</i>	<i>Се залага за правда.</i>
<i>Го одложи мантилот.</i>	<i>Го наложува својот став.</i>
<i>Го положија на кревет.</i>	<i>Се налага заклучокот...</i>
<i>Вчера ги приложи документите.</i>	<i>Се обложи со другарите за пари.</i>
<i>Ги расположи чаршафите.</i>	<i>Го одложи состанокот.</i>
<i>Ги сложи дрвата на куп.</i>	<i>Често го одложува испитот.</i>
<i>Виното долго се таложил.</i>	<i>Полага голема надеж во него.</i>
	<i>Ќе приложи силни докази.</i>
	<i>Музиката ме расположува.</i>
	<i>Се сложува со сè.</i>
	<i>Сталожил се и одговори.</i>

Како што веќе наведовме, во примерите каде што глаголската форма се пренесува во менталниот свет, семантичката компонента **прави некој/нешто да е во (хоризонтална) положба** често избледува и останува само општата компонента на **ставање, поставување** (во менталниот свет), при што префиксите имаат поголема моќ за семантичка модификација.

Истите семантички компоненти се огледуваат и во именските и во придавските деривати од типот на: *ложач, вложувач, изложба, изложувач, заложба, заложник, положба, расположение, сталожен; влог, излог, залог, налог, облог, облога, полог, прелог, предлог, прилог, талог; предлагач...*

Следејќи ја хронолошки низата на семантичката деривација од човек – простор – животински/растителен/општествен свет, во македонскиот јазик може да се сретнат некои доста стари деривати кои во себе ја сочувале основната семантичка компонента. Така, стариот дериват **прелог** означува *'нива која што е оставена неизорана за да прележи'*, додека дериватот **полог** има две основни значења: 1. *јајце оставено во гнездо за го несе кокошката*; 2. *дел од ракатки жито што се положуваат на нивата и се собираат во сноп*. И во двата стари деривати јасно се огледа

основната семантичка компонента **прави некој/нешто да е во (хоризонтална) положба**.

Од анализата на овие глаголски основи може да се види како преносот на информации од семантичкиот континуум се одвивал во два правци. Едниот ја континуирал одликувачката семантичка компонента вградена во прасловенските основи **lež-* **leg-*; **log-* **lag-*. Таа семантичка компонента во рамките на процесите на семантичка деривација се движела од семантички посполнета, (*хоризонтална положба – измена во хоризонтална положба*), прототипно поврзана со човекот, па сè до семантички поопшта, (*става, поставува*) поврзана со менталниот свет, пред сè поради тоа што во тој домен *хоризонталната положба* не е толку релевантна.

Другиот правец води во процеси кои претставуваат дисконтинуитет на наследените прасловенски ‘типови на дејство’ и образување на видски парови преку вокални и консонантски алтернации. Македонскиот јазик, наоѓајќи се во мултијазична и мултикултурна средина имал поголема потреба од другите словенски јазици за префрлање на показателите од морфонолошко ниво со цел за постигнување поголема транспарентност во рамките на видската опозиција. Тоа овозможило глаголската основа да не ја носи видската информација и најчесто од свршената основа да се создаде продуктивно јадро кое преку горе-објаснетите процеси на префиксација и суфиксација создавало нови видски парови. Сепак, низ целата анализа може да се забележи дека основните семантички компоненти во себе ги носат трагите од тие стари прасловенски поделби на глаголскиот систем. Така, во семантичките компоненти се вградени концептите *трајност/мирување, измена, каузативност...* што овозможува при процесите и на формална и на семантичка деривација овие концепти да влијаат врз нивната распределба во семантичкиот дендрит.

*ved- / *vod-

Овде ја прикажуваме формалната и семантичката деривација на две превојни глаголски основи (*ved-, *vod-) на прасловенскиот глагол *vesti, *voditi врз фонот на македонскиот и полскиот јазик. Семантичката деривација на овие глаголски основи ни дава слика на системскиот карактер и на континуитетот на јазичната еволуција, при што прототипните семантички компоненти претставуваат нераскинлива врска во текот на формалниот развој на лексичкиот фонд.

1. Етимолошка анализа:

Имено, се работи за два превојни степенa (*e-o*) на прасловенскиот глагол *vesti, *voditi, со балтословенски паралели (лит. *vèsti*, лет. *vesti*) и со потекло од индоевропскиот корен *yedh- (Skok 1971: 579).

Старогрчките наспоредници се: ἄγω 'lead' и φέρω 'bear, carry'. Латинската паралела е *ducere* 'to lead; to lead or draw; to lead, carry; lead, command; think', којашто потекнува од праиндоевропскиот глаголски корен *deuk-. Дериватите во латинскиот и (преку него) во другите индоевропски јазици се бројни: *deducere, abducere, inducere, subducere, ductor, ductus, dux, ducens, adducere, circumducere, introducere, perducere, producere, subterducere, superducere, transducere, reducere, praeducere, obducere, conducere, diducere, praeterducere, educere...* Токму поради влијанието на латинскиот, преку процесите на семантичка мотивација (културните, општествените и цивилизациските влијанија), и во македонскиот јазик се јавува паралелно зборобразувачко јадро од индоевропскиот корен *deuk-. Ги наведуваме само примерите од типот: *продукт, продукција, продуцира*, коишто, всушност, се синонимни со дериватите изведени од прасловенските глаголски основи *ved-, *vod-: *производ, производство, произведува...* Тоа само ни покажува колку се испреплетени меѓу себе процесите на семантичка мотивација и семантичка деривација, при што во дендритот воден од иста семантичка компонента можат да се јават двојни продуктивни јадра. Како и претходно обработуваните прасловенски глаголски основи, така и основите *-ved-, -vod-* спаѓаат во оние стари глаголски основи кај кои, всушност, вокалниот превој (e>o) често служел за изведување на итеративи и каузативи од кои подоцна се оформила видската диференцијација на глаголите којашто почнала да се образува со повеќе видови видски модификатори.

2. Формална деривација

Наследените видски секвенци се раздвојувале и се формирале нови видско-опозициски системи создадени од ново јадро. Токму двете разгледувани глаголски основи (**ved-* и **vod-*) создале различни јадра при што основата **-вод-** станала продуктивна во деривација на именски форми: *води-* *вод*, *водство*, *водач*, *водител*, *превод*, *повод*, *развод*, *извод*... додека јадрото создадено од основата **-вед-** станало продуктивно во глаголската деривација и основно јадро за видска диференцијација: *веде*, *доведе/доведува*, *изведе/изведува*, *поведе/поведува*, *преведе/преведува*, *наведе/наведува*. Според Скок, основата **vad-* претставува вдолжување (o>a) на основата **vod-* и не е продуктивна во сите словенски јазици.

2.1. Преглед на поважните македонски деривати

Подолу го претставуваме прегледот на македонските деривати од прасловенските глаголски основи **ved-* и **vod-*

а) **vod-*

Во македонскиот јазик, глаголската основа **vod-* не станала продуктивна како во другите словенски јазици. На пример, во српскиот јазик се образува цела низа несвршени глаголи од типот: *водити*, *доводити*, *наводити*, *изводити*, *преводити*, *заводити*, *одводити*... Сепак, тука носителот на информацијата за имперфективност ја носи стариот вокален превој *o*, додека во македонскиот како што објаснивме погоре во текстот, таа функција ја презеле морфолошките показатели кои се наслојувале врз (најчесто) свршената глаголска основа. Затоа, во македонскиот се јавува само основната глаголска форма *води*, додека префиксираниите форми влегуваат во низата образувана од основата *ved. Во рамки на именските и придавски деривати, старата глаголска основа **vod-* е доста продуктивна. Така, ќе ги наведеме дериватите: *вод*, *водство*, *водач*, *водич*, *водител*, *раководител*, *поводник*, *водило*, *водилка*, *водник*, *разводник*, *предводник*, *сводник*, *спроводник*, *вожд*, *војвода*, *војсководец*; *увод*, *довод*, *завод*, *заводник*, *извод*, *навод*, *одвод*, *повод*, *превод*, *производ*, *развод*, *свод*, *спровод*, *водовод*, *далновод*...

б) *ved-

За разлика од основата *vod-, којашто во македонскиот станала непродуктивна во рамките на глаголската деривација, старата основа *ved- станала продуктивна особено во глаголската деривација каде што повторно суфиксот за имперфективизација **-ува** ја презел улогата на видски модификатор. Тоа всушност повторно ја докажува посебноста на македонскиот јазик при што видската поделба се подига на по-транспарентно и појасно ниво токму поради специфичниот развој на македонскиот јазик во мултијазична и мултикултурна средина. Од глаголските деривати ќе ги наведеме видските парови: *воведe/воведува, доведe/доведува, заведe/заведува, изведe/изведува, наведe/наведува, одведe/одведува, поведe/поведува, подведe/подведува, преведe/преведува, приведe/приведува, произведe/произведува, разведe/разведува, сведe/сведува, спроведe/спроведува...*

Од именските деривати, во македонскиот јазик од оваа основа се јавуваат само неколку: *вовед, воведувач, изведувач, подведувач, преведувач, произведувач, спроведувач, поведение...*

2.2. Споредба на формалните деривати со полскиот јазик

Што се однесува до полскиот јазик, тој ги задржал сите три превојни основи, односно основите *ved-/vod- и основата vad-, којашто претставува вторично должување на основата vod-. Токму тие два превојни степени e – o, кои во себе ја имаат вградено и старата видска диференцијација, овозможуваат од основата ved- да се образуваат свршени глаголи, а од основата vod- несвршени. Така, основните глаголски деривати се формите *wieść* (свршен) и *wodzić* (несвршен). Од нив со помош на префиксите се изведува цела низа глаголски деривати при што опозицијата свршеност – несвршеност е вградена во самата глаголска основа.

Следнава табела ни ја покажува таа опозиција во споредба со полскиот:

ПОЛСКИ		МАКЕДОНСКИ	
-ved-	-vod-	-ved-	
dowieść	dowodzić	доведe	доведува
wywieść	wywdzić	воведe	воведува
wywieść się	wywdzić się	заведe	заведува
odwieść	odwdzić	изведe	изведува
przywieść	przywdzić	наведe	наведува

zwieść	zwodzić	одведе	одведува
zawieść	zawodzić	подведе	подведува
uwieść	uwodzić	преведе	преведува

ПОЛСКИ
-vad-

prowadzić
doprowadzać/doprowadzić
naprowadzać/naprowadzić
oprowadzać/oprowadzić
przeprowadzać/przeprowadzić
przyrowadzać/przyrowadzić
wprowadzać/wprowadzić
wyprowadzać/wyprowadzić
zaprowadzać/zaprowadzić

Како што може да се види, во полскиот јазик се чуваат старите вокални и консонантски алтернации како видски модификатори, а префиксите овде воопшто не вршат видска модификација, туку таа улога ја имаат вокалните превои, со што полскиот ја континуира прасловенската тенденција. Од именските деривати, во полскиот јазик се јавуваат следниве: *wódz, wodza, powód, przewód dowód, wywód, wojewoda,...*

Дериватите настанати од коренот **vad-* (со вдолжување о>а) останале продуктивни во полскиот (*prowadzić się, doprowadzać, wyprowadzać...*), а во македонскиот останале само неколку реликти.

Примери:

вада

1. Мал јаз, бразда што служи за доведување вода за наводнување.
2. Канал што служи за одвод на вода.

вади/навади/навадува – ‘наводнува, полева со вода’

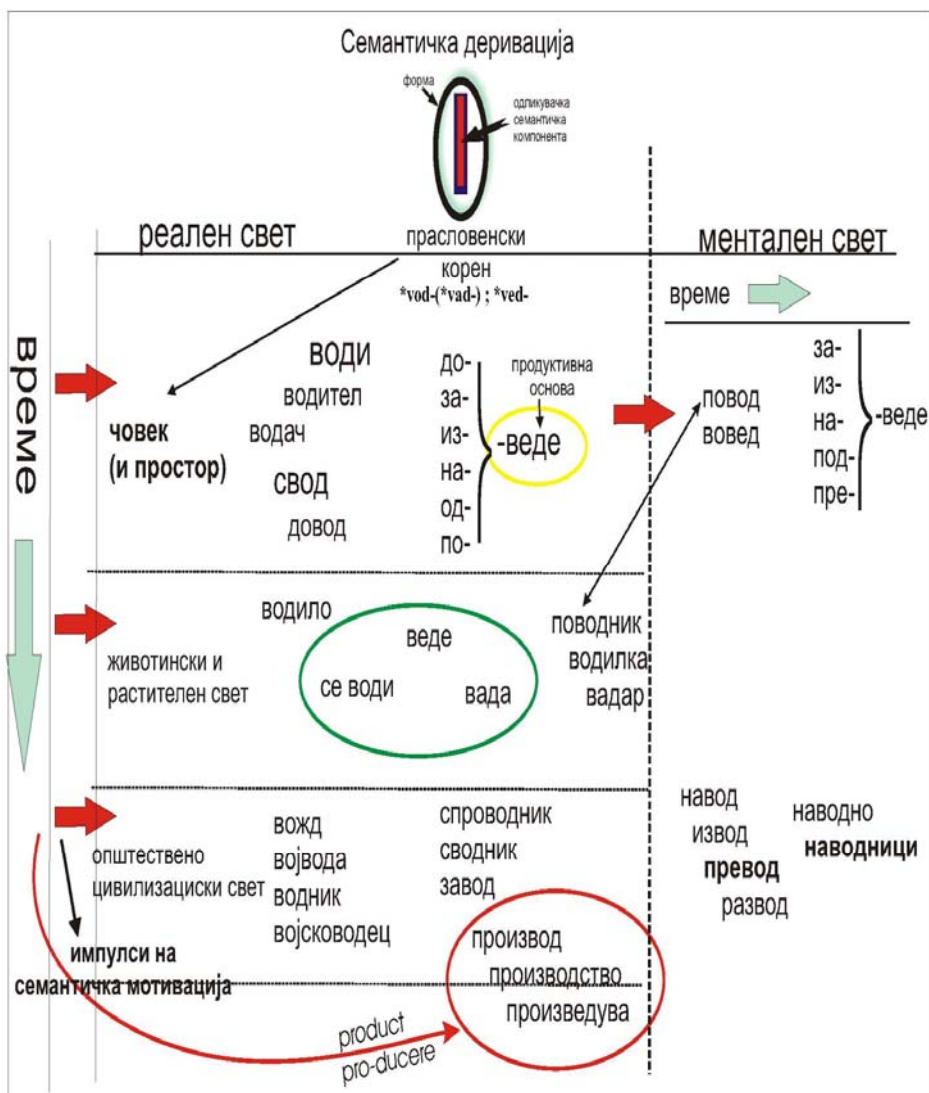
1. Селаните ги вадеа своите ниви.
2. Тој ги навади цвеќињата.

вадар – ‘тој што вади, што полева цвеќиња, растенија и сл.’

3. Семантичка деривација на глаголските основи *ved-, *vod-:

Како и во претходно разгледуваните прасловенски глаголски основи, така и во основите *ved-, *vod- одликувачката вградена семантичка компонента прототипно е поврзана со човекот и се однесува на **движење на човек напред**. Од оваа семантичка компонента се мотивирани и семантичките компоненти **прв се движи (и води друг 'човек')**, како и **општо усмерено дејство/реализација/остварување**. Следењето на овие семантички компоненти ни овозможува да ги набљудуваме асоцијативните низи почнувајќи од основните човековите дејства, состојби и движења, како и нивното пренесување во животинскиот и растителниот свет, потоа материјалниот (општествено-цивилизациски) свет, па сè до најапстрактниот – менталниот свет.

Следнава табела ни ја прикажува таа асоцијативна низа на вградените семантички компоненти во прасловенските глаголски основи *ved-, *vod-:

Во понатамошниот дел од текстот преку примери ќе се обидеме да ги следиме наведените семантички компоненти низ процесите на семантичка деривација на прасловенските глаголски основи *ved-, *vod-, во македонскиот и во полскиот јазик:

Примери¹:

а) Реален свет

[семантички компоненти – *движење на ‘човек’ напред; прв се движи (и води друг ‘човек’)*]

1. *Сестра ти го води орото.*
2. *Бандата ја водел некој јаничар.*
3. *Тој ќе ја води делегацијата во странство.*
4. *Го позна сокакот што водеше за дома.*
5. *Улицата води кон градот.*
6. *Крвавата трага ги водеше ловците кон честарот.*
7. *На табелата води „Вардар“.*

***

8. *Го водат в затвор.*
9. *Го водеше детето за рака.*
10. *Гостин ти водам.*
11. *Ги води коњите на пасење.*
12. *Ти одеше спокојно зашто друг те водеше.*
13. *Нему му требаше искусна рака што ќе го води.*

б) Ментален свет

[семантички компоненти – *општо усмерено дејство, реализација, остварување*]

1. *Тоа води кон пропаст.*
2. *Го водеше хотелот неколку години.*
3. *Седницата ја водеше заменикот на претседателот.*
4. *Изборната кампања ја водат искусни лица.*
5. *Тој може да води и востание.*

---

¹ Македонските примери се преземени од Дигиталниот речник на македонскиот јазик (<http://www.makedonski.info/>), додека полските примери се преземени од интернет изданието на *Słownik języka polskiego PWN*, Lidia Drabik, Elżbieta Sobol, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.

6. *Тој води своја евиденција.*
7. *Тие не знаат да водат политика.*
8. *Таа води детска емисија.*
9. *Води спокоен живот.*
10. *Води љубов.*

Истите семантички компоненти можат да се согледаат и во полскиот:

wodzić

1. «ідаć prowadzić kogoś w różne miejsca, być czymś przewodnikiem»

Wodziła gości po całym mieście.

Wszędzie wodziła ze sobą dziecko.

2. «o samicach ptaków (zagniazdownikach): opiekować się świeżo wyklutymi piskletami do osiągnięcia przez nie dojrzałości, samodzielności»

Kwoka wodzi kurczęta.

3. «przesuwać coś po czymś»

Wodzić piórem, ołówkiem, pędzlem po papierze.

Czytał wodząc palcem po wyrazach.

Skrzypek delikatnie wodził smyczkiem po strunach.

wodzić się

1. pot. «chodzić z kimś wolnym krokiem w różne miejsca, spacerować długo, zwykle prowadząc jeden drugiego»

Wodziła się z mężem po sklepach.

Wodzili się z sobą całymi wieczorami.

Од друга страна, пак, во македонскиот јазик рефлексивната форма *се води* во себе го има вградено значењето ‘*се оплодува, се пари*’ и се однесува на животинскиот свет: *Кравата се водеше неколку пати, но ниеднаш не остана стелна*. Слично на ова, единствената непрефиксирана глаголска форма од основата **ved-*, во македонскиот јазик, којашто се реализира како *веде*, го има истото вградено значење ‘*квачи, расплодува*’ и се однесува на таа активност кај птиците:

1. *Квачката ги веде пилците.*
2. *Таму ќе свие гнездо змија што лета, ќе несе јајца, ќе веде малечки...*
3. *Во тој камењар змии се ведат.*

За разлика од македонскиот, во полскиот јазик глаголската форма *wieść* изведена од прасловенската основа **ved-*, во себе ги има вградено истите семантички компоненти како и македонската глаголска форма *води*, којашто е изведена од прасловенската основа **vod-*:

Полски: **wieść**

1. «*idąc razem z kimś, pokazywać drogę i pomagać iść*»
2. «*iść na czele i dowodzić*»
3. «*prowadzić w jakimś kierunku*»
4. «*przesuwać czymś po jakiejś powierzchni*»
5. «*o rozmowach, sporach itp.: prowadzić, toczyć*»
6. «*o uczuciach, stanach psychicznych: powodować czyjeś działanie*»
7. «*o czymś postępowaniu: powodować jakieś skutki*»

Како што споменавме погоре, во македонскиот јазик, основата **ved-* станала продуктивно јадро за изведување префиксирани глаголски форми, коишто потоа вторично се имперфективизираат со помош на суфиксот *-ува*: *воведете/воведува*, *доведете/доведува*, *заведете/заведува*, *изведете/изведува*, *наведете/наведува*, *одведете/одведува*, *поведете/поведува*, *подведете/подведува*, *преведете/преведува*, *приведете/приведува*, *произведете/произведува*, *разведете/разведува*, *сведете/сведува*, *спроведете/спроведува*... Во сите овие деривати се вградени основните семантички компоненти, а префиксите, кои исто така вршат одредена семантичка модификација, не ги нарушуваат основните вградени семантички компоненти. Исто така, тие компоненти, слично како и кај примерите со *води*, лесно се пренесуваат во менталниот свет.

Примери:

Реален свет:

1. *Ги преведете децата преку улица.*
2. *Го воведоа во една сала.*
3. *Ќе доведам луѓе да те извлечат...*
4. *Го фати за рака и го заведе дома.*
5. *Полицајците приведоа двајца...*
6. *Сведи ме долу крај село.*
7. *Го спроведоа низ селото.*

Ментален свет:

1. *Ја превел песната на руски јазик.*
2. *Го воведете во работата.*
3. *Тие зборови го доведоа до лудило...*
4. *Сакаше да ја заведе девојката.*
5. *Адвокатот приведе нови докази.*
6. *Одделението се сведете на петмина.*
7. *Го спроведете својот план.*

Од приведените примери може да се заклучи дека и покрај тоа што македонскиот зборобразувачки модел се темели на свршената глаголска основа (**ved-*) и од неа се развива богато глаголско деривациско јадро, семантичките компоненти и во македонскиот и во полскиот ги сочувале старите (наследени) сличности. Следниве примери од именската деривација го потврдуваат тоа. Имено, се работи за стари деривати кои сведочат не само за заедничкото потекло на двата јазика, туку и за хронолошкиот развој на семантичките компоненти кои прототипно се поврзани со човекот и потоа се пренесуваат на животинскиот и на растителниот свет, па сè до општествениот/цивилизациониот свет.

Примери:

водач

1. Лице што придружува, што покажува пат по кој треба да се оди.
Водачот добро го познаваше патот. Тргнавме кон градот без водач.
2. Лице што е на чело на нешто, предводник, раководител, командант.
Водач на делегација. Народен водач.

wódz

1. «ten, kto przewodzi innym w walce, działaniu itp.»
2. «przywódcą plemienia, szczepu itp.»

водило

Јаже на оглав, огламаник со кое се води добиток.
Ја фати јуницата за водило. Му го затегна водилото на коњот.

wodza

1. *daw.* «pas rzemienny połączony z wędzidłem, którym jeździec lub woźnica kieruje koniem»
2. *daw.* «dowództwo, przewodnictwo»

повод

1. Тоа што е поттик или околност да се преземе нешто за кое има друга причина.
2. Јаже со кое се води добиток.

powód

1. przyczyna;
2. linka mocowana przy uździe, służąca do prowadzenia konia.

Од формалната анализа на прасловенските глаголски основи **ved-*, **vod-* повторно произлегува специфичноста на македонскиот јазик во рамките на образувањето на видските парови. Како и кај основите **log-*, **leg-*, и овде видските показатели се префрлиле на морфолошко ниво, при што продуктивно јадро станала основата **ved-* од која се образувала цела низа видски парови од типот: *вовед*/*воведува*, *довед*/*доведува*, *завед*/*заведува*, *извед*/*изведува*, *навед*/*наведува*, *одвед*/*одведува*, *развед*/*разведува*... Како што спомнавме погоре, тој модел е непознат за другите словенски јазици, што впрочем го докажува и полскиот, каде што видската диференцијација се огледа во самите глаголски основи.

Во рамките на анализата на семантичката деривација, од прикажаната анализа и од примерите можеме да потврдиме дека и кај прасловенските глаголски основи **ved-*, **vod-* одликувачката вградена семантичка компонента прототипно е поврзана со човекот и неговите активности во однос на просторот. Главната семантичка компонента вградена во овие основи е *движење на човек напред*, а од неа се мотивирани и семантичките компоненти *прв се движи (и води друг 'човек')*, како и *општо усмерено дејство/реализација/остварување*. Сите деривати изведени од овие глаголски основи се поврзани во дендритот со наведените семантички компоненти што ни овозможува да ја следиме хронолошката низа на асоцијативните мрежи (човек – простор – животински/растителен – општествено-цивилизациски свет). Како и во претходно анализираните глаголски основи, така и кај глаголските основи **ved-*, **vod-* во македонскиот и во полскиот јазик можат да се сретнат некои доста стари деривати кои во себе ги сочувале основните семантички компоненти. Исто како и кај глаголските, и кај именските деривати хронолошката асоцијативна низа се движи по истиот пат. Тоа го потврдуваат дериватите од типот: *водач*, *вожд*, *водило*, *поводник*, *одвод* – *wódz*, *wojewoda*, *wodza*, *rowód*... во реалниот свет, како и дериватите од типот: *вовед*, *наводно*, *наводници*, *развод*, *повод*, *превод*... во менталниот свет. Сето ова повторно ја потврдува антропоцентрично-спацијалната теорија, при што човекот и неговиот однос кон просторот се длабоко вградени во комплексно адаптивниот систем што го претставува јазикот.

*slěd-

Овде ја прикажуваме формалната и семантичката деривација на прасловенската глаголска основа **slěd-*, повторно преку анализа на дериватите во македонскиот и во полскиот јазик. Тука повторно се работи за глаголска основа чие прототипно значење е поврзано со човекот и неговите основни позиции, движења и дејства. Глаголската основа **slěd-* се надоврзува на глаголската основа **vod-/ved-*, каде што основната семантичка компонента е **‘прв се движи (и води друг ‘човек’)**. Кај прасловенската глаголска основа **slěd-* основната семантичка компонента е поврзана со **‘човек се движи по оној што води’**.

1. Етимолошка анализа:

Глаголската основа **slěd-* е прасловенска основа којашто има свои деривати во сите словенски јазици и соодветни паралели во балтичките јазици. Уште од прасловенскиот период постои именскиот дериват **slěd* со значење ‘трага’. Според Скок (1971: 284), оваа прасловенска основа потекнува од индоевропскиот корен **sleidh-*, а според значењето се надоврзува на индоевропскиот корен **sek^w-* со истото значење – ‘следи’ (Mallory and Adams 2006: 291). Овој корен станал продуктивен во индоевропските јазици и дал бројни деривати. Според Мелори и Адамс (2006 : 402), во келтскиот се јавува *sechithir*, старонордиските *seggr*, во латинскиот *sequor/sequi*, во балтичките *sekù*, во санскрит *sácate*... Во санскрит се јавуваат и сложените форми *páścāt ~ paścā* составени од **po* ‘зад’ и **sek^w-* ‘следи’ со значење *‘одзади, западно’*. Второто значење, ‘западно’, се однесува на тоа што ‘западот доаѓа зад грб кога некој се ориентира кон изгрејсонцето’. Интересно е дека оваа индоевропска глаголска основа е поврзана и со значењето ‘гледа’ во однос на тоа дека ‘следењето’ не се врши само преку движење, туку и преку ‘следење со очите’. Оттаму, од истата глаголска основа во албанскиот се развил глаголот *shoh* со значење ‘гледа’, а во балтичките јазици *sekù* покрај значењето ‘следи’, го има и значењето ‘гледа, држи некого на око’, а во анатолискиот хититски се јавува формата *sākuwa* со значење ‘око’ (Mallory and Adams 2006 : 326). Како што споменавме, од индоевропската глаголска основа **sek^w-* во индоевропските јазици (особено преку латинскиот) се јавиле бројни деривати од кои голем број станале интернационализми и

потоа преку импулсите на семантичка мотивација се вградиле во дендритот на семантичката деривација од прасловенскиот глаголски корен **slěd-*. Тука би наброиле неколку коишто се јавуваат и во македонскиот јазик: *консеквенција, консекутивен, секвенца, свита, секта, секунда, егзекуција...*

2. Формална деривација на глаголската основа **slěd-*:

а) Прасловенската глаголска основа **slěd-* во македонскиот јазик дала бројни деривати. Од неа се развила основната несвршена глаголска форма *следи*. Други глаголски деривати се: *следува, наследу/наследува, проследи/проследува, последи/последува, преследи/преследува, иследи/иследува...* Во рамките на именската и на придавската деривација, во македонскиот јазик се јавуваат дериватите: *следа, следување, следен, доследен, последен, наследен, наследник, престолонаследник, наследство, иследник, следствено, редослед, редоследен, последица...*

б) И во полскиот јазик од оваа прасловенска глаголска основа се јавуваат извесен број деривати. На полска почва како извор за натамошна деривација се јавува директно наследениот глагол *śledzić* ‘истражува; набљудува; следи’, како и стариот именски дериват со карактеристичен лехитски преглас *ě > a* пред дентална согласка: *ślad* ‘трага’. Глаголски деривати од *śledzić* се *wyśledzić* ‘иследи’ и *prześledzić* ‘истражи, испита’; поважни именски деривати се *śledztwo* ‘истрага’ и *śledczy* ‘истражен; истражен судија’. Од основата со преглас (*ślad*) се јавуваат, меѓу другите, дериватите: *naśladować (kogoś, coś)* ‘имитира’, *naśladowca* ‘имитатор’ и *prześladować (kogoś)* ‘прогонува; мачи’ и соодветно *prześladowca*.

Привлекува внимание серијата стари именски деривати со префиксот *po-*: старополско *poślad* ‘зрно од пониска вредност’ од *poslědъ ‘она што е на крај’, спор. мак. *последен*; во современиот полски тука спаѓа придавката *pośledni* ‘од полоша сорта’ и именката *pośladek* ‘задник’.

3. Семантичка деривација на глаголската основа **slěd-*:

Како и во другите анализирани прасловенски глаголски основи, така и во глаголската основа **slěd-* одликувачката вградена семантичка компонента прототипно е поврзана со човекот и во овој случај се однесува на *движење на човек зад друг човек*. Оваа основна семантичка компонента

потоа се пренела во животинскиот и во растителниот свет, потоа во материјалниот (општествено-цивилизациски) свет и, секако, со паралелен развој во апстрактниот – ментален свет. Така, од основното *човеково следење* се развива и компонентата *се движи/се наоѓа зад нешто*. Преку основното просторно значење, овие компоненти се пренесуваат и во сферата на временското и каузалното ‘следење’. Како што споменавме погоре, многу рано, покрај ‘физичкото’ следење, со метафоризација се развила и семантичката компонента *следи со очи/набљудува* од која, пак, во менталниот свет се развива компонентата ‘*следи со умот*’.

Во понатамошниот дел од текстот преку примери ќе се обидеме да ги следиме наведените семантички компоненти низ процесите на семантичката деривација на прасловенската глаголска основа **slěd-*:

Примери¹:

а.) Реален свет

[семантичка компонента – *движење на ‘човек’ зад друг ‘човек’*]

1. *Ја следеше сè до мостот.*
2. *Тој ја следи насекаде.*
3. *Гостилничарот го следел гостинот до собата.*
4. *Песот го следел крадецот.*
5. *Сè до бродот некој постојано ќе ве следи во чекор.*
6. *Ловците ја следеле трагата на волкот додека не го убиле.*

б) Ментален свет

[семантичка компонента – *следи со очи/набљудува*]

1. *Го следи со поглед.*
2. *Бебето го следи движењето на мајката.*
3. *Тој ден го следеше движењето на едно јато риби.*
4. *Често ги следи вестите на телевизија.*

[семантичка компонента - *следи со ‘умот’*]

1. *Не ги следи најновите достигнуања на науката.*
2. *Го следи печатот.*

¹ Македонските примери се преземени од Дигиталниот речник на македонскиот јазик (<http://www.makedonski.info/>).

3. *Поетот го следи примерот на народната песна.*
4. *Во однесувањето на децата тој го следеше својот учител.*
5. *Лекарот ја следи болеста веќе една година.*
6. *Тој го следеше осамостојувањето на својот син.*

Во оваа група би ги вброиле и примерите со глаголскиот дериват *проследи*:

1. *Учениците ја проследија претставата внимателно од почетокот до крајот.*
2. *Новинарите го проследија излагањето на претседателот.*
3. *Уште еднаш го проследиhme доказниот материјал.*
4. *Тој го проследи настанот со дополнителни објаснувања.*
5. *Книгата е проследена со богата библиографија.*

[семантичка компонента - *се движи/доаѓа/се наоѓа по нешто*]

1. *По овој настан следеше изненадување.*
2. *По завршувањето на основното образование следи средното.*
3. *По ридот следуваше рамнина.*
4. *Од тоа следува дека треба да работиш уште повеќе.*
5. *Моето следување ми беше малку, па побарав уште.*
6. *Тој наследи голем имот.*

И при анализата на придавските деривати, исто така може да се проследат погоренаведените семантички компоненти:

1. *Ќе се видиме следната недела*
2. *Следниот пат ќе донесам колачи.*
3. *Следните натпревари ќе бидат одлучувачки за Вардар.*
4. *Од следната табела се гледа растот на параметрите.*

Во следниве примери, префиксот *по-*, покрај компонентата *се движи/доаѓа/се наоѓа по нешто*, ја внесува и информацијата дека по тоа не следува ништо друго.

1. *Тоа беа последните посетители на изложбава за овој ден.*
2. *Тој ја отвори последната соба.*
3. *Повеќето патници дојдоа со последниот воз.*
4. *Беше тоа еден од последните денови на јуни.*
5. *Тој патуваше во последната класа.*

6. Тој во него ја полагаше последната надеж.
7. Тој, навистина, ми е последниот адут.
8. Ова ти е последна можност да се вратиш на факултетот.
9. Тој го кажа последниот збор.

Имајќи предвид дека процесите на семантичка деривација постојано се пропратени со надворешни (културно и цивилизациско-општествени) импулси, во следниве примери може да се забележи дека тие деривати во македонскиот јазик се семантички мотивирани од истите компоненти вградени во индоевропската глаголска основа **sek^w*. Такви примери во македонскиот се: *консеквенција, консеквентно, консеквентен, консекутивен, сукцесија, сукцесивен, сукцесивно, сукцесивност...*

И покрај тоа што овие деривати се изведени од друга глаголска основа и претставуваат интернационализми, тие во себе ја носат истата основна семантичка компонента и по пат на семантичка мотивација се вградуваат во соодветниот дендрит. Секако во тој дендрит под влијание на тие семантички импулси се формирани и нивните (делумно) соодветни деривати изведени од прасловенската глаголска основа **slěd-*: *следствено, доследен, наследник, следбеник, последователно, редослед, редоследен, последица...*

Од спроведената анализа на семантичката деривација на прасловенскиот глаголски корен **slěd-* може да се заклучи дека и овој глаголски корен претставува продуктивно јадро, не само за формалната деривација на глаголски и именски форми, туку и ја потврдува тезата дека одликувачката вградена семантичка компонента прототипно поврзана со човекот и неговите активности во однос на просторот најлесно се пренесува во материјалниот и во менталниот свет. Прототипната семантичка компонента вградена во оваа прасловенска глаголска основа е **движење на човек зад друг човек**. Од оваа семантичка компонента се развила и семантичката компонента *следи со очи/набљудува* која, пак, во менталниот свет ја дополнува компонентата *следи со умот*. Основната семантичка компонента потоа се пренела во животинскиот и во растителниот свет, потоа во материјалниот (општествено-цивилизациски) свет, при што од основното *човеково следење* се развива и компонентата **се движи/се наоѓа зад нешто**. Во менталниот свет, оваа компонента преку просторната, се префрла и на временската и на каузалната оска. Делумната споредба со дериватите од индоевропската основа **sek^w*-, ни ја потврдува тезата дека исти или слични одликувачки семантички компоненти се вградени во различни основни глаголски корени, при што анализата на семантичката

деривација ни дава увид во хронолошката низа којашто почнува од **движење на човек зад друг човек** и потоа се пренесува во материјалниот и менталниот свет. Токму тоа ставање на човекот и неговиот однос кон просторот во центарот на јазичната еволуција, ни овозможува полесно и поверно со помош на јазикот да ја артикулираме постојано променливата концептуализација на светот што нè опкружува.

*step- / *stop-

Во следниов текст се анализира формалната и семантичката деривација на глаголските основи **step-/*stop-* на прасловенскиот глагол **stopiti* врз фонот на македонскиот и полскиот јазик. Оваа анализа се надоврзува на останатите разгледувани глаголски основи, токму поради тоа што се однесува на основните човекови позиции, движења и активности. Формалната и семантичката деривација ќе ни овозможат да видиме во колкава мера овие глаголски основи развиле богато деривациско јадро, притоа задржувајќи ги основните семантички компоненти прототипно поврзани со човекот.

1. Етимолошка анализа

Според Скок (Skok 1971: 354) се работи за прасловенски и сесловенски глаголски корен **stop-* без паралели во балтичката група на јазици. Бориш (Boryś 2006: 577) значењето на прасловенскиот глагол **stopiti* го реконструира како ‘стави нога/направи чекор/зачекори/згази’ и претпоставува дека се работи за *causativum* од незачуваниот глагол **stepti, stepę* од праиндоевропскиот корен **ste(m)p-*. Покрај **stopiti*, прасловенски корени има и **stepiti*, соодветно ‘става нога, чекори, гази’. – Во натамошниот семантички развој на централниот глагол и неговите деривати на словенското тло, редовно се појавуваат компонентите ‘движење’ и ‘акција, активност’. Како и во однос на останатата наследена прасловенска лексика, најстарите деривати, како оние што ги прифаќаме како прасловенски, така и оние прво никнати во системите на одделните словенски дијалектни комплекси, релативно се блискозначни, понекогаш и речиси синонимни, а со време – и по форма и по значење – сукцесивно се оддалечуваат.

2. Преглед на поважните македонски деривати

Појдовна точка претставува глаголот *стану pf* – неговите две основни значења ја покажуваат познатата линија на семантичка деривација од конкретниот, реален свет на човекот кој совладува природни препреки до социјалниот и – натаму – менталниот свет. Така имаме *стану 1*. ‘стави нога (на земја); влезе во некој простор’ – старо, наследено, конкретно значење,

и 2. ‘се вклучи во нешто, во некој круг од социјалниот живот, во некоја организација; воспостави некоја врска’, и најпосле, чисто метафорично 3. ‘стане важен, моќен’ како во идиоматското *стапи на сила*, и сл.

Меѓу старите именски деривати од *стапи* спаѓа *стапало* 1. ‘оној дел од живиот организам, со кој се стапнува’, или – како што кажуваат речниците ‘делот од ногата под глуждот’, исто така 2. ‘соодветниот дел од чорапа’, најпосле и 3. ‘скалило’. Тука спаѓа и *стапалка* ‘отпечаток оставен од нога или обувка’.

Несвршените партнери на глаголот *стапи* се *стапува* и – маргинално денеска – *стапина*, првото деривирано со суфиксот *-ув-*, второто со пренесениот *per analogiam* суфикс *-ин-*. Како што се гледа, старата морфонолошка алтернација на видските основи е заменета со морфолошка алтернација.

Основата *-стап-* се појавува и во низа префиксирани глаголски деривати. Тие се – по азбучен ред –

застапи pf/застапува ipf 1. ‘(овластен е да) се јави/јавува место некој друг’; 2. ‘поддржи/поддржува некоја кауза’; тука е и *се застапи/застапува (за нешто)* ‘се заложил/залага (за нешто)’; номинални деривати: *застапен* ‘претставен, вклучен, присутен’; *застапник*, *застапница*, *застапништво...*;

истапи pf/истапува ipf 1. ‘исчекори/исчекорува напред’; 2. ‘прекине/прекинува учество/членство..., се откажа/откажува од...’;

настапи pf/настапува pf 1. ‘(за човек) се појави/појавува, земе/зема учество (во нешто)’; 2. ‘згазне/згазнува’, паралелно со ова значење и *настапне/настапнува*; 3. ‘(за период, состојба) дојде/доаѓа, почне/почнува’; номинален дериват: *настап* ‘учество, појавување пред јавност’;

отстапи pf/отстапува ipf 1. ‘се тргне/тргнува настрана, направи место за...’; 2. ‘се повлече/повлекува, се предаде/предава’; 3. ‘се откаже/откажува (од нешто)’; 4. ‘скршне/скршнува (од курсот/од правецот/од нормата...)’ – се чини дека ова последно значење е најблизу до појдовното, кое означуваше конкретно движење во реален простор. Основни номинални деривати: *отстапка* ‘компромис, попуштање; попуст, концесија’; *отстапник* (со квалификатор *obs.*) ‘отпадник’;

постапи pf/постапува ipf 1. ‘се однесе/се однесува некако’; 2. ‘спроведе/спроведува, реализира нешто некако/според...’; номинални деривати: *постапка* ‘дело, чин’; – дериватите како *постапен* ‘постепен’, *постапалка* (во речник со квалификатор *hist.*) ‘погача, понекогаш во облик на чевел, што се раздава кога детето ќе прооди’ се надоврзуваат на старото, веќе загубено значење ‘почне/почнува да оди’;

престани pf/престанува ipf 1. ‘направи/прави *престан*’; 2. ‘стапне /стапнува (на или врз нешто) – и двете значења сугерираат стара деривација: првото – невообичаено во ова зборообразувачко семејство – се дефинира преку стар **номинален** дериват; второто директно се надоврзува на старото појдовно значење на коренот;

пристани pf/пристанува ipf 1. ‘пријде (некому)/приоѓа’; 2. ‘се вклучи/вклучува, стане/станува член на...’; 3. ‘почне/почнува со дејство, постапка...’; номинални деривати: *пристан*, *пристанница* ‘молба или изјава за пристапување’.

На старото значење се надоврзуваат дериватите од незачуваниот глагол **достани* – сп. *достан* ‘лесен пристап’, *достанен*...

Привлекува внимание широката семантичка диференцијација на современите деривати од коренот **stap-*, разбирлива со оглед на појдовното значење, податливо на метафоризација. Интересна е и релативно високата, во денешниот лексички систем, позиција на серијата *nomina acti*, деривирани од префиксираната основа со суфиксот *-ъ*.

Од постарата варијанта на основата, **step-*, го имаме македонското *степен* ‘мера на некој параметар: особина, акција, постигнувања...’; оттука и глаголкиот дериват: *степенува ipf* ‘менува: намалува/зголемува мера на нешто’.

3. Преглед на поважните полски деривати

На полската почва разгледуваниот корен се појавува во три фонолошки варијанти: две понови, со назална компонента, соодветно *-stap-/step-*, и постарата, со превој *e > o*, *-stop-*.

Стариот непрефиксиран глагол *stapić pf* ‘зачекори, стапи’ – формална паралела на мак. *сmani*, денеска се појавува само во некои идиоматизирани изрази и се чувствува архаичен, сп. на пр. *gdzie kto nogą stapi* ‘насекаде’, или *nie móc kroku stapić* ‘не може да мрдне од место’, и сл. Во старополските текстови наоѓаме форма *stępić* со значење ‘се подигна; се вклучи’; ‘стапи во борба’, подоцна и ‘се случи по нешто друго; почна, никна’; ‘згази, нагази (нешто)’. *Iterativum stapać ipf* (старополско *stępać*) значи ‘чекори, оди (со бавно темпо, по определен пат/патека)’. Сп. и именка *step* (за коњ) ‘бавен чекор’, денеска главно во обратот *iść stepa/stepem* ‘оди со бавен чекор’.

Постои богата серија префиксирани глаголи со коренската морфема во форма *-stap-* во перфективен вид и *-step-* во имперфективен, при што *perfectiva* остануваат во *-i-* класа и се деривираат само со префикс, додека

кај *imperfectiva* основата е проширена со суфиксот *-ov-* и припаѓа на класата *-e-*. Сп. на пр. *postąpić inf, postąpi 3 sg; postępować inf, postępuje 3 sg*, итн. Имаме, значи:

dostać pf/dostępować ipf 1. ‘дојде/доаѓа, се доближи/добижува, пристапи/пристапува; 2. ‘достигне/достигнува, заслужи/заслужува, стекне/стекнува (нешто)’, на пр. *dostać zaszczytu* ‘заслужи почест’, и сл. Сп. ги и номиналните деривати: *dostęp* ‘пристап’, *dostępny* ‘пристапен’;

nastać pf/następować ipf 1. ‘нагази/нагазува’, ‘стапи/стапува (врз нешто)’; 2. ‘дојде/доаѓа’, ‘настане/настанува’, ‘се случи/се случува’; сп. ги и значењата денеска оценувани како застарени: ‘нападне/напаѓа, ‘посегне/посегнува’; номинални деривати: *następ* техн. ‘педал’; *następca* ‘наследник’, *następczyni* ‘наследничка’, *następny* ‘нареден’, *następnie* ‘подоцна, потоа’, *następstwo* 1. ‘последница’; 2. ‘последователност’, *następujący* ‘кој следи’... – се гледа како значењата еволуираат од секвенција во простор до секвенција во време.

odstać pf/odstępować ipf 1. ‘отстапи/отстапува, се оддалечи/оддалечува’; 2. ‘се откаже/откажува (од нешто)’; 3. ‘предаде/предава, позајми/позајмува (некому нешто)’; поважни номинални деривати: *odstęp* ‘растојание’, *odstępca* ‘ренегат, издајник’.

postąpić pf/postępować ipf 1. ‘зачекори/зачекорува, стапи/стапува’; 2. ‘се подобри/подобрува (во некоја активност, струка)’, ‘се унапреди/унапредува’; 3. ‘се однесе/се однесува’, ‘постапи/постапува (некако)’; номинални деривати: *postęp* ‘напредок’, *postępowy* ‘напреден’, *postępowiec* ‘напреден човек’, *postępek* ‘постапка’.

przestąpić (coś) pf/przestępować (coś) ipf 1. ‘пречекори/пречекорува (нечиј/некој) праг’; 2. ‘скрши/крши закон/правило’. Номинални деривати: *przestępca* ‘престапник’, *przestępstwo* ‘престап, прекршок, злочин’; *przestępczość* ‘криминал, криминалитет’; *przestępczy* ‘криминален’; сп. и *rok przestępny* ‘престапна година’. Првото значење, постаро, се однесува на движење во природниот свет, второто, поново, се однесува на социјалниот свет.

przystąpić (do czegoś) pf/przystępować (do czegoś) ipf 1. ‘дојде/доаѓа, се доближи/добижува (кон нешто)’; 2. ‘почне/почнува (проект, акција и сл.)’, ‘се вклучи/вклучува (во некое здружение, партија, и сл.)’. Номинални деривати: *przystęp* ‘пристап’; *przystępny* ‘пристапен’.

rozstać się pf/rozstępować się ipf ‘се раздвои/раздвојува, пукне/пукнува’; стар номинален дериват: *rozstęp* ‘пукнатина, расцеп’.

wstać (gdzieś) pf/wstępować (gdzieś) ipf 1. ‘намине/наминува, наврати/навраќа (некаде)’; 2. ‘се вклучи/вклучува, се запиша/запишува (во некоја

организација)'; номинални деривати: *wstęp* 'влез, пристап'; 'почетна фаза'; 'вовед, предговор'.

zastąpić (coś, kogoś) pf/zastępować (coś, kogoś) ipf 'замени/ заменува'; сп. и *zastąpić komuś drogę* 'препречи некому пат', и сл.; номинални деривати: *zastępca* 'заменик', *zastępstwo* 'замена', *zastępczy* 'кој заменува'; *zastęp* 1. 'десетина скаути/извидници'; 2. 'група, круг'; *zastępowy* 'командант на извидувачка десетина'.

Како што се гледа, глаголите со коренската морфема *-stap-/-step-* претставуваат богата, формално регуларна, а семантички прилично разновидна серија, при што редовно се забележува линија на семантичка еволуција од активности во природниот свет, просторна и/или временска сукцесија, кон тие во социјалниот, поретко и во менталниот свет. – Како што може да се очекува, постарите значења – и кај вербалните и кај номиналните деривати – покажуваат многу сличности и паралели меѓу македонската и полската ситуација, додека во поново време јазиците сè повеќе се разотидуваат.

Ни останува да го претставиме старото гнездо полски деривати со коренската морфема *-stop-*, никната по пат на превој од пс. **step-*. Самиот појдовен глагол, како што веќе споменаваме, не е зачуван на словенска почва. Најстариот полски номинален дериват е *stopa* 1. 'стапало'; 2. 'мера на должина'; 3. 'мера на ритам во класична поезија'; во текот на времето се разви и богата метафорика, сп. на пр. *żyć na wysokiej stopie* 'не штеди пари, живее луксузно'; *być z kimś na dobrej stopie* 'е во добри односи со некој', итн. Стар дериват е и *stopień* 1. 'степен, мера на интензитетот на некоја особина'; 2. 'скавило', оттука и глагол *stopniować ipf* 'градира, постепено одмерува количина/интензитет...', и придавката *stopniowy* 'постепен, сукцесивен'.

4. Семантичка деривација на глаголските основи **step-* / **stap-* :

И во овој случај, одликувачката семантичка компонента е поврзана со прототипната релација 'човек ~ простор', т.е. со првите искуства на човекот на планетата Земја – совладување на просторот. Така, основната семантичка компонента се однесува на 'правење чекор во просторот/газење со нозете' што предизвикува 'движење на човекот во одреден правец'. Таа семантичка компонента, која е карактеристична за коренот, се пренесува скоро редовно кај сите деривати и се однесува на 'преместувањето, менување правец на движење, правец на активност, карактер на односот кон другите' и сл. Меѓу дериватите, карактеристични за материјалниот свет,

наоѓаме тука и такви кои означуваат делови од човечкото тело, како мак. *стапало* или неговиот полски синоним *stopa*. Тука спаѓаат и мак. *степен* и неговиот полски синоним *stopień*, полската адвербијална определба за бавниот чекор на коњот: *stepa*; *koń idzie stepa*, значи: ‘коњот се движи со бавен чекор’, и сл. – За социјалниот свет репрезентативни се дериватите како мак. *престан*, *престанник*, пол. *przestępstwo*, *przestępca*, сп. и мак. *стапица*; тука спаѓаат и глаголите како *отстапу*, *одстапиć* т.е. ‘се откаже од некоја активност, од некој контакт...’, сп. и *отстапник* ‘рenegат’, сп. и обратно: *пристапу*, *przystąpić* ‘се вклучи во некоја активност, во некое друштво...’ Токму овие деривати ни го покажуваат преминот од реалниот кон менталниот свет, т.е. од ‘човекот прави чекор во одреден правец’ до ‘активност којашто се остварува во одреден правец’. Примерите од типот: *До куќата имаше лесен пристап... Отстапете за да помине човекот...* (во реалниот свет) и *Поднесете барање за пристап до информации... Тој отстапи од своите начела...* (во менталниот свет) го потврдуваат тоа. Врската со менталниот свет ја претставуваат и обратите како мак. *се застапува за некоја идеја...*, пол. *Występuje w obronie jakiejś idei...*, и сл. Најпосле, тука можеме да го посочиме и полскиот идиом *być z kimś na dobrej stopie* ‘е во блиски односи со некој’ и слично.

Како и претходните, така и ова зборообразувачко гнездо го документира богатството на старите паралели и растечки, со време, разлики во патиштата на формалната и семантичка деривација, карактеристична соодветно за македонскиот и за полскиот јазик. Општо земено, патот на семантичката деривација е оној вообичаен за човековата sukcesивна концептуализација на светот: од совладување на природниот свет до поставување на социјалната организација, па до внатрешните, ментални доживувања.

*pad-

Во следниов текст вршиме анализа на формалната и на семантичката деривација на прасловенската глаголска основа **pad-* врз фонот на македонскиот и на полскиот јазик. И оваа основа се надоврзува на претходните поради нејзината поврзаност со основните човекови состојби, движења и активности, кои претставуваат едно од најважните мотивациони јадра за формална и семантичка деривација, токму поради антропонцентричната поставеност на јазикот.

1. Етимолошка анализа:

Глаголската основа **pad-* е прасловенска основа којашто има свои деривати во сите словенски јазици и од која се развила основната глаголска форма *pasti/padnŕti* и соодветните деривати. Според Скок (1971: 615), оваа основа нема паралели во балтичките јазици. Основното значење е содржано во коренот и му соодветствува на латинското *cadere*. Инаку, оваа основа потекнува од индоевропскиот корен **ped-*, од којшто во грчкиот, латинскиот и други индоевропски јазици се развил поимот за ‘нога’ (Mallory and Adams 2006 : 400). Спореди: грчки *πους*, ген. *ποδός*; латински *pes, pedis*. Во санскрит се јавува формата *pádyate* со значење ‘оди /паѓа’, при што можеме да претпоставиме дека ‘паѓањето’ се јавува како резултат на ‘одењето’. Интересно е дека од индоевропскиот корен **ped-* (од кои некои се интернационализми) одредени форми се јавуваат и во македонскиот јазик. Спореди: *пешак, пешки, пешачки, пешадија...*; *педал, велосипед, мопед, пиедестал, педигре, педометар...* Инаку, во повеќето индоевропски јазици побогато деривациско јадро поврзано со семантичката компонента ‘паѓање (*при одење на човек*)’ создава индоевропскиот корен **kad-* (лат. *cado/cadere*) од којшто повторно се развиле одреден број интернационализми: *каденца, декаденција, каскада, оксидент, кадавер...*

2. Формална деривација на глаголската основа **pad-*:

а) Прасловенската глаголска основа **pad-* во македонскиот јазик дала бројни деривати. Од неа се развила основната несвршена глаголска форма *паѓа*, а со помош на суфиксот *-не* се образува и соодветната свршена форма *падне*. Други глаголски деривати се: *допаѓа/допадне, запаѓа/западне, испаѓа/испадне, напаѓа/нападне, опаѓа/опадне, отпаѓа/отпадне, пропаѓа/*

пропадне, потпаѓа/потпадне, припаѓа/припадне, распаѓа/распадне, спаѓа/спадне, упаѓа/упадне... Тука треба да се спомене дека тенденцијата во македонскиот јазик за образување на вторични несвршени глаголи од свршена основа може да се забележи и при формалната деривација од оваа глаголска основа. Така, особено во современиот разговорен македонски јазик, може да се сретнат и вторично изведените глаголски форми: *западнава, опаднава, отпаднава, пропаднава, потпаднава, распаднава, спаднава, упаднава...*

Именските деривати изведени од глаголската основа **pad-* во македонскиот јазик се следниве: *пад, падина, запад, напад, напаѓач, распад, испад, препад, отпад, отпадок, падавица; напаст, напасник, пропаст...* Тука можеме да ја вброиме и формата *падеж*, којашто се вклучила во дендритот на основата **pad-* под влијание на надворешни семантички импулси, во случајов од латинското *casus*.

б) И во полскиот јазик од оваа прасловенска глаголска основа се јавуваат одреден број деривати. Коренот **pad-* на полска територија посведочен е од XIV век. Појдовна точка на деривација е глаголот *ipf padać/pf paść* ‘се превртува/се преврти, паѓа/падна (од горе кон долу), гине/загина во борба’. Овој примарен глагол денеска има ниска фреквенција во текстови, го среќаваме главно во идиоматизирани изрази, на пр. *pada* ‘врне’, но од него потекнува цела серија префиксирани глаголи:

- *dopadać/dopaść* (*kogoś, czegoś*) ‘стига, фаќа’; *dopadać/dopaść się* ‘се допаѓа (некој, нешто некому)’;
- *napadać/napaść* (*ktoś, coś kogoś, coś*) ‘напаѓа, атакува’, оттука *napad, napaść* ‘напад, атака’, *napastnik* ‘напаѓач’;
- *odpadać/odpaść* ‘отпаѓа’, *odpad* ‘отпад, смет’;
- *przepadać/przepaść* 1. ‘се губи, исчезнува’; 2. ... (*za czymś*) ‘многу сака нешто, некој’; именка *przepaść* ‘провалија’;
- *przypadać* (*coś komuś*) ‘припаѓа (нешто некому)’; *przypadek* 1. ‘случај’, 2. ‘падеж’; *przypadłość* ‘маана, болест’;
- *rozpadać/rozpaść się* ‘се распаѓа, се дели на делови’; *rozpad* ‘распаѓање’;
- *spadać/spaść* ‘паѓа од горе на долу; се намалува (на пр. цена)’; *spadek* ‘наследство’; *spadkobiorca* ‘наследник’;
- *upadać/upaść* ‘паѓа, се превртува’, *upadek* ‘паѓање’, *upadłość* ‘банкротирање’;
- *wypadać/wupaść* ‘испаѓа’, *wypadek* 1. ‘случај’; 2. ‘сообраќајка’; употребено безлично: *wypada* ‘ред е да...’, на пр. *wypada go przeprosić* ‘ред е да му се извиниме’;

- *zapadać/zapaść* употребувано главно во идиоми: *klamka zapadla* ‘се случи, нема враќање’, и сл., *zapaść* ‘колапе’.

Како што се гледа, се работи за стари слоеви на деривација и стари деривати, употребувани денеска често само во идиоматизирани обрати.

3. Семантичка деривација на глаголската основа **pad-* :

Како и кај другите прасловенски глаголски основи кои беа анализирани претходно, така и во глаголската основа **pad-*, одликувачката вградена семантичка компонента прототипно е поврзана со човекот и неговите основни движења. Во овој случај семантичката компонента прототипно се однесува на *резултат од движење на човек (од горе кон долу)*. Како и другите семантички компоненти коишто се поврзани со основните човекови состојби, движења и активности, така и оваа лесно се пренесува по хронолошката развојна низа на јазикот во материјалниот и во апстрактниот (ментален) свет. Така, од основната семантичка компонента се развива и компонентата *општо движење од горе кон долу*. Во менталниот свет, оваа компонента се сведува на *резултатот* од тоа движење при што се губи просторната компонента (од горе кон долу) и дериватите во себе го носат само резултатот од таа активност, а префиксите ја внесуваат внатрешната семантичка модификација.

Во понатамошниот дел од текстот преку примери ќе се обидеме да ги следиме наведените семантички компоненти низ процесите на семантичка деривација на прасловенската глаголска основа **pad-*:

Примери¹:

а) Реален свет

[семантичка компонента – *движење на ‘човек’ (од горе кон долу)*]

1. *Како што трчаше, детето одеднаш падна.*
2. *Тој паднал в стапица.*
3. *Бомбите паднале в поле.*
4. *Беше паднал голем снег.*
5. *Паднал малтерот од ѕидот.*

¹ Македонските примери се преземени од Дигиталниот речник на македонскиот јазик (<http://www.makedonski.info/>).

6. Целата работа паднала врз него.
7. Паднала цената на струјата.

(други глаголки деривати)

1. Одеднаш стана од постелата и припадна на подот.
2. Детето испадна од возот.
3. Од силниот удар сите испаднаа.
4. Кога ја затресов гранката, нападнаа многу јаболка.
5. Лисјето опадна од силниот ветар.
6. Од дрвјата отпадна и последниот лист.
7. Стапна и ногата му пропадна до глуждот во кал.
8. Молекулот ќе се распадне на атоми.
9. Му спадна веќе отокот.

б) Ментален свет

[семантичка компонента – **резултат од движење (од горе кон долу) > резултат од општа активност**]

1. Погледот му падна на книгата.
2. Наскоро ќе падне мрак.
3. Тие паднаа бранејќи ја татковината.
4. Сега ќе падне еден говор.
5. На состанокот падна интересен предлог.
6. Лани празникот падна во среда.

(други глаголки деривати)

1. Девојката многу му се допадна.
2. Нашиот ракометен клуб испадна од лигата.
3. Ништо не испадна од таа работа.
4. Најдобриот артист отпадна од претставата.
5. Тој беше млад и потпадна под туѓото влијание.
6. Победата му припадна на гостинскиот тим.
7. Пропадна конкурсот за нов директор.
8. На крајот двата резултати се совпаднаа.
9. Му упадна во зборот.

Губењето на просторната компонента во менталниот свет овозможува формирање голем број идиоматизирани изрази каде што единствената семантичка компонентата се однесува на *резултатот* од некаква активност и затоа во одредени случаи можат да се заменат дури и со

деривати од глаголски основи чија прототипна семантичка компонента поврзана со човекот е **придвижување од долу кон горе**. Така, во такви идиоматизирани изрази, основните глаголски деривати од основите **sta-/ *sto-*, а и дериватите од основата **pad-* го добиваат истото значење, иако во реалниот свет имаат сосема спротивни значења (*тој стана од земја/ тој падна на земја*).

Примери:

1. *Му падна жал.*   *Му стана жал.*
2. *Му падна тешко.*   *Му стана тешко.*

Кај именските деривати коишто се однесуваат на реалниот свет, како што се: *пад, падина, водопад, листопад, запад, отпад, пропаст*¹..., се чува компонентата на **насочено движење од горе кон долу**, додека кај оние деривати коишто се однесуваат на менталниот свет, на прв план избива резултатот од тоа движење *распад, испад, напад, препад, упад, пропаст*²... Сепак, и тука е вградена прототипната семантичка компонента поврзана со човекот во однос на тоа дека ‘паѓањето на човекот’ е резултат на активност којашто е непосакувана/непожелна. Оттаму, дериватите *нападне, напад* во себе ја имаат и компонентата на ‘нанесување пораз/ уништување’.

Од анализата на прасловенскиот глаголски корен **pad-* јасно се гледа дека основните семантички компоненти прототипно поврзани со човекот даваат најшироки можности за формална и семантичка деривација како во реалниот, така и во менталниот свет. Споредбата со некои од дериватите на индоевропскиот корен **ped-* ни покажува дека поврзаноста на оваа основа со основните човекови движења е вградена уште од најстарите времиња и ги дала основните називи за ‘нога’ во индоевропските јазици. Од друга страна, индоевропскиот корен **kad-* станал едно од основните јадра за формална и семантичка деривација во индоевропските јазици што влијаело преку процесите на семантичка мотивација, дел од тие импулси да се вградат во лексичката база на македонскиот јазик.

Прасловенскиот глаголски корен **pad-* во македонскиот јазик дал поголем број деривати отколку во полскиот и има поголема фреквенција. Основните семантички компоненти се поклопуваат во двата јазика, при што одликувачката семантичка компонента се однесува на **резултат од движење на човек (од горе кон долу)**. Од неа, преку процесите на семантичка деривација во материјалниот и во менталниот свет се развива

и компонентата *општо движење од горе кон долу*. Но, како и во случаите со другите прасловенски глаголски основи поврзани со човековите состојби, движења и активности, во менталниот свет често се губи просторната компонента и во овој случај таа се сведува на *резултатот* од тоа движење/активност. Во дел од дериватите е вградена прототипната семантичка компонента поврзана со човекот во однос на тоа дека ‘паѓањето на човекот’ е нешто што се поврзува со губење на поволната позиција (во реалниот, општествено-цивилизацискиот и менталниот свет).

(j)ε-/(j)ьт-

Коренот **(j)ε-/*(j)ьт-*, за којшто етимолозите реконструираат појдовно индоевропско значење ‘земе/зеде’, направи огромна кариера на словенската јазична територија, не само како I. самостоен полнозначен предикат, но и како II. модален предикат и III. т.н. помошен предикат (auxiliary). Подолу, ќе се потрудиме да го претставиме накратко неговото значење во трите функции, основните деривати и правилата на нивната употреба во современиот македонски и полски јазик.

Како што покажува неговата етимолошка реконструкција, анализираниот корен се појавува во две варијанти. Патот на нивната семантичка деривација ни открива дека во семантичката структура на првата варијанта е вградена информацијата ‘инхоатив’, а во структурата на втората варијанта – информацијата ‘состојба’, што значи дека меѓу вербалните деривати со првата варијанта на коренот можеме да очекуваме како *imperfectiva* така и *perfectiva*, додека вербалните деривати со втората варијанта на коренот по дефиниција се *imperfectiva tantum*. Како што ќе видиме во понатамошниот тек на нашата анализа, оваа семантичка разлика ги определува границите на функционалното поле на деривати од анализираниот корен.

Еден од првите чекори на семантичката деривација од нашиот корен донесе максимално за него, репрезентативни предикати, мак. ‘има’ и пол. ‘mieć’, и двата носители на неговата семантичка константа: ‘сопственост, поседување и стекнување имот, како во материјална така и во апстрактна смисла’. Следствено, од тие два предикати ќе ја почнеме нашата анализа.

1. Преглед на македонските деривати

За почеток, ќе цитираме како македонските толковни речници го толкуваат значењето на глаголот *има*.

Во *Речникот на македонскиот јазик со српско-хрватски толкувања* под редакција на Блаже Конески читаме:

„**има** *impf I*. *imati I*. (притежава, располага со нешто, опфатен е од нешто) *има убава уста* *ima lepa usta*; *има многу пари* *ima mnogo novaca*; *имаме време* *imato vremena*; *имам работа* *imam posla*; *имам треска* *imam groznicu*; *имам страв* *bojim se*; *му има страв* *boji se od njega*; *има волја* *ima volje*; *имав случај* *imao sam priliku*; *има заслуга* *ima zasluga*; *имам предвид*

imam u vidu; *има и од пиле млеко има и птичјег млека; кој нема во главата, им во нозете* (posl.) *ко нема у глави има у погата.* **2.** (со предлогот за и глаголска именка) *имам за јадење imam šta da jedem; имам за носење imam šta da obučem; имав за пишување imao sam da pišem; имам уште за земање од тебе ti si mi još dužan; (fraz.) ќе имаш за земање! obriši usta! piši propalo!* **3.** (treba) *има да донесеш ima da doneseš; тој има да умре on ima da umre;* **4.** *impers. има ли уште нешто? ima li još šta?; има време ima vremena; овде има многу луѓе овде ima mnogo ljudi; (fraz.) што има што нема? kako si? što ima novo kod тебе?; II. smatrati, držati; јас те имав за човек, а ти си бил звер ja sam te smatrao за човека, а сад видим да си звер. III. (kako pomošen glagol) има дојдено doшао је; имаше дојдено bio је doшао.“*

Во Толковниот речник на македонскиот современ јазик од З. Мургоски читаме:

„**има 1** *ipf.* 1. држи во владение како лична сопственост или располага со; снабден е со, поседува: *има автомобил; има пари.* 2. содржи или вклучува како составен дел или особина: *зградата има 20 ката; има сини очи.* 3. во определен однос е (со): *има пријател.* 4. доживува, страда, изложен е на: *има главоболка.* 5. учествува во определена активност: *имаше караница со шефот.* 6. држи (состанок, приредба итн.). 7. покажува или чувствува (жал, тага, милост) кон некого: *имај милост!* 8. јаде или пие: *јас имав две пива.* 9. роди: *има син.* 10. обврзан или оптоварен е со: *имам многу за работа.* 11. добие: *имам земја од Елена.* 12. заработи, заслужи или добие: *имам девет петки и една четворка.* 13. постои, се наоѓа: *во фрижидерот има млеко.* 14. води или држи: *има дуќан.* 15. доживува сексуален однос: *ја имаше на подот.*

има 2 *I. ipf. mod.* за искажување наредба од страна на говорникот; мора: *има да дојдеш*

II. ipf. aux. со глаголска придавка на *-н* или *-т* образува глаголски изрази што искажуваат резултати од дејство во даден момент: *го има добиено; до понеделник ќе има завршено.“* – Тука наоѓаме и упатство до одредницата **нема**.

Во Толковниот речник на македонскиот јазик, изд. ИМЈ, читаме:

„**има 1. а)** Поседува нешто во материјална смисла [...], **б)** разг. *Е имашлив, богат* [...]¹, **2.а)** Поседува нешто како дел од себе или носи на себе, со себе. *Има нозе.* [...] *Палтото има џебови.* [...], **б)** Располага со нешто, е во некакви околности. *Има власт.* [...] *Има гости.* [...]. **в)** Се одликува со нешто, со некоја особина. *има смелост. има волја.* [...]. **г)** Е во некаква состојба. *има главоболка.* [...] *има грижи.* **3.а)** Е во роднинска врска. *Има*

---

¹ Записот [...] сигнализира испуштање на дел од примерите.

брат. [...]. **б)** Е во близок однос или во некаква врска со некого или со нешто. *Има пријател*. [...] *Имаме ново училиште*. [...] **4.** Редовно или повремено прима нешто. *Има плата*. *Има пензија*. [...] *Има пошта секоја недела*. **5.** Е изразен во определена мера. *Има пет литри*. *Има седум метри*. *Има девет години*. **6.а)** Во состав со предлог *за* и глаголска именка. *Имам за учење* [...]. б) безл. Е на располагање, суштествува. *Има време*. [...] *Има бог*. [...] **в)** во одделни изрази со *да* конструкција означува постоење или можност за извршување на дејството. *Има што да работи*. [...] *Има со кого да се врати*. **7.** За изразување строга заповед или цврста решеност. *Има да одиш и да нејќеш*. *Има да го купам па и сите пари да ги дадам*. **8.** Како помошен глагол во сложени форми од типот: *има купено*, *имаше купено*, *имал купено* итн. ги означува временските и начинските категории на дејството означено со глаголската придавка. [...] **9.** преод. Сака некого, почитува, го чувствува близок. *Го има како татко*. + **се** ~ кон зн. 9: Се сакаат, се почитуваат: *Се имаме како сестри*.“
Следуваат неколку фразеолошки примери.

Во *Интенцијално-синтаксичкиот речник на македонските глаголи*, под редакција на Б. Корубин, во фокус на интерес е глаголската рекција, па така се испитуваат формалните модели на конструкции составени од конститутивниот глагол и врзаните, за него, именски синтагми и прв пат се појавува проблемот на транзитивноста на глаголот *има*; во соодветната одредница е спроведена следната семантичка класификација на споменатите модели: **I.** поседува нешто во материјална смисла, е сопственик на нешто, при што поседуваниот може да биде 1. човек или материјален предмет, 2. настан, факт, особина, 3. човек или животно; **II.** е со 1. за дел од телото, или за некоја особина, својство; 2. е на определена возраст; 3. носи на/со себе; 4. е со определено образование, место, позиција; 5. е со определени симптоми на болест; 6. институција, организација; **III.** третира, смета; **IV.** може, е во можност, сака нешто да прави; **V.** имперсонално: 1. постои, 2. присутен е.

Анализата на горечитираниот материјал ни кажува дека имаме работа со:

1. *има* полнозначен имперфективен двоаргументен предикат со значење ‘поседува, е сопственик на..., е во блиска врска со...’ со (а) сопственик на поседуваниот објект како референт на првиот аргумент и (б) поседуваниот објект како референт на вториот аргумент; овој објект може да биде материјален дел на светот, особина, состојба, дури човек со кој „сопственикот“ останува во семејна, службена или пријателска врска;
2. *има* имперсонален/безличен предикат со значење ‘постои’;

3. *има* како модален предикат со ‘внатрешна и/или надворешна обврска’ како референт на вториот аргумент;

и најпосле

4. *има* како помошен предикат во спој со глаголска придавка на конститутивниот предикат во форма на среден род еднина (sg neutrius) со перфективно значење, т.е. информација за во минато извршената активност, чии резултати се релевантни во моментот на зборувањето (speech event). Оваа перифрастична конструкција разви со време полна евиденцијална и темпорална парадигма.

Патем, да кажеме дека ваквиот статус на коренот **(j)ε- / (j)ьт-* во современиот македонски јазик најрационално го прикажува *Речникот* на Мургоски.

Номиналните деривати со коренот *-им-* се *имот, имотен, имотник; имање; имател; имашлив, имаштија; имовит...*

Вербалните деривати се: *заима (се)* – оттука и денеска оценуван како архаичен *заим, занима, занимава (се), поима* и *поим, поимен*, архаично *прима (се)*, денеска заменето со *приема (се)*...

Во перфективна форма анализираниот прасловенски корен: **jε-* на македонска почва зема форма *-ем-*, чиј репрезентативен претставник е глаголот *зема/зеде (*jьз-јьм-)*, инхоатив со значење ‘почнува да има; фаќа нешто за да го има’; спор. и: *се зема со...* ‘стапува во брак со...’.²

Со векови потиснувани со експанзија на лексеми со коренот *-им-*, дериватите со коренот *-ем-*, сепак, се сè уште мошне богато застапени во современиот македонски стандард, а уште пошироко во дијалектите. Во стандардниот јазик имаме стари деривати како *заема (се)* и *заем, наема (се)* и *наем, наемник, наемател*, натаму *подем, приема (се)* (покрај архаично *прима (се)*, оттука и *прием, приемлив, приемчив...*; имаме и серија глаголски деривати од *зема*, како *дозема, зазема, одзема, подзема, презема...*, тука се и старите номинални деривати како *емство* или *саем...*

Сумирајќи, ред е да се каже дека коренот **jьм-/*jε-* на македонска почва направи огромна кариера и во резултат како во речникот, така и во текстовите се појавува со поголема фреквенција отколку во другите словенски јазици.

---

² За инхоативноста во македонскиот и во полскиот јазик сп. М. Миркуловска 2000.

2. Преглед на полските деривати

За да одбегнеме непотребни повторувања, решивме да ја претставиме полската ситуација во непосредна конфронтација со македонската, т.е. обрнувајќи внимание пред сè на разликите меѓу двата јазика. Во корист на таквата одлука зборува и фактот дека паралелите значително ги надминуваат разликите.

При анализата на полската ситуација се служиме и со богатиот материјал собран во соодветните одредници на *Słownik języka polskiego* под редакција на В. Дорошевски објавен кон крајот на минатиот век (натаму *CJП*). Токму од *CJП* преземаме дел од илустративните примери.

Основен континуант на прасловенскиот корен **(j)ę-/*(j)ьт-* во полскиот јазик е имперфективниот глагол *mieć*. Неговото функционално поле *mutatis mutandis* одговара на функционалното поле на македонското *има*:

1. *mieć* како полнозначен самостоен имперфективен предикат има значење ‘е сопственик на...; се карактеризира со...; е во (блиска) врска со...’; слично како мак. *има* тој е транзитивен предикат со два аргументи, при што референт на првиот е сопственик на објектот/носител на особината/состојбата/врската именувана во вториот аргумент. Спор. *Piotr ma wygodne mieszkanie*. ‘Петар има комотен стан.’; *Anna ma kłopoty z dziećmi*. ‘Ана има проблеми со децата.’; *Mój kolega ma syna studenta*. ‘Мојот колега има син којшто е студент.’; *Wiele dzieci w tym osiedlu ma grypę*. ‘Многу деца во таа населба имаат грип.’ итн.; спор. и со изменета хиерархија на аргументи: *Mam w nim przyjaciela*. ‘Тој ми е пријател.’...

2. *mieć* како модален глагол а) со значење на внатрешна или надворешна обврска: *Jutro tam zdawać matematykę*. ‘Утре имам да полагам математика.’; *Mam im to przygotować na jutro*. ‘Имам да им го подготвам за утре.’...; б) со сомнеж во вистинитоста на пренесуваната информација: *Jan miał odrzucić ich propozycję*. ‘Јане боже го одбил нивниот предлог.’ – имаме тука прва евидентна разлика на линија полски ~ македонски; имено, полскиот јазик нема морфолошки показатели за евиденцијалната семантичка категорија, т.е. за информацијата дека говорителот не одговара за вистинитоста на пренесуваната информација; за таа цел служи конструкцијата: финитна форма од *mieć* + инфинитив на конститутивниот предикат; в) со изразување недоверба во добиената информација: *I on ma być lekarzem?!* ‘Тој да бил лекар?!’, и сл.

3. *mieć* не стекна функција на помошен глагол; во конструкциите од типот: *Mam napisany referat*. ‘Имам напишан реферат’, или *Mam obiecany*

awans. ‘Ветен ми е аванс.’, именските синтагми *napisany referat* или *obiecany awans* именуваат референти на вториот аргумент на *mieć*.

Во перфективна форма, прасловенскиот корен **je-* на полска почва го континуира инхоативот *jać*, кој денеска има стилски маркиран книшки карактер и се појавува исклучиво во форми на инфинитив, на минато време (*jał, jęli...*) и на пасивен партицип *jęty*, спор. *Wiatr jał ucichać*. ‘Ветерот почна да се стишува’, и сл. – Релативно почесто го среќаваме употребен со повратна замена, во смисла ‘се фати за...’, спор. *Jał się pracy*. ‘Се фати за работа’, *Jał się uczyć*. ‘Почна да учи.’, и сл.

Кариера прават префиксираните деривати од *jać*, пред сè *wziąć* ‘зеде’ – глаголот кој денеска претставува перфективен пар на *brać* (спор. подолу во овој текст, во главата посветена на псл. **bьr-/*ber-*).

Покрај *wziąć* имаме денеска богата серија префиксирани глаголи со коренот *-jm-*, како:

najać (się) pf ~ *najmować, najmuje (się)* ipf ‘најми, најмува (се)’, оттука и *najem* ‘наем’;

odjać pf ~ *odejmować, odejmuje* ipf ‘одземе’

podjać pf ~ *podejmować* ipf ‘преземе’

pojać pf ~ *pojmować, pojmuje* ipf ‘сфати, сфаќа’; *pojęcie* ‘поим’

przejać pf ~ *przejmować* ipf ‘преземе’; *przejać/przejmować się* ‘се трогне, се возбуди’

ująć pf ~ *ujmować* ipf (1) ‘одземе’; (2) ‘интерпретира, формулира’; (3) ‘придобие (некого)’

wyjać pf ~ *wyjmować* ipf ‘извади’

zajać (się) pf ~ *zajmować (się)* ‘се зафати, заинтересира’; *zajęcie* ‘работа’

zdjać pf ~ *zdejmować* ‘симне; соблече; собуе’; *zdjęcie* ‘фотографија’

Заклучок:

Погоре констатиравме дека пропозицијата конституирана од предикатите *ima/mieć* именува состојба, т.е. релација која има почеток и крај, но не и внатрешна динамика: 1. моментот кога *x* почнува да има, 2. периодот (можеби исто само момент) кога има и 3. моментот кога престанува да има.

Објектот на поседување (*possessum*) може да биде материјален предмет, меѓу другото, и дел на самиот сопственик, во однос на живи сопственици, исто и нивните физиолошки и психолошки состојби, бихе-

виорални навик и сл., а во однос на неживи предмети – нивните структурни карактеристики, сп. *Јане има куќа.*, *Јане има темна коса.*, *Јане има грип.*, *Јане има желба да...*, *Јане има траума од...*, и сл.; *Оваа маса има мазна површина.*, *Овој тепих има настелни бои.* и сл. Значи: метафоризацијата на *possessum* оди од материјалните добра, од деловите на сопствениците, дури до нивните состојби и карактеристики од најразличен вид.

Мошне е интересен механизмот на синтаксичката деривација, т.е. на номинализацијата на пропозиции конституирани од предикатите *има* и *mieć*; имено номинализацијата зема форма на генитивна синтагма: *Петар има куќа* > *куќата на Петар*; *Piotr ma dom* > *dom Piotra*, и сл., со што се потврдува карактерот на генитивот како адноминален (а не адвербален) падеж. Именките како *имање*, *mienie* се однесуваат на *possessum*, а не на фактот на поседување.

Претставената слика ни докажува дека коренот **(j)ę-/*(j)ьт-* има особена, висока позиција во словенскиот вербален систем. Се работи за основната дијатетичка варијанта на односот: *possessor* ~ *possessum*, чија секундарна дијатетичка варијанта ја репрезентираат конструкциите мак. *x му припаѓа на y*, односно пол. *x należy do y*.

*bъr-/*ber-

Анализата на прасловенскиот корен **bъr-/*ber-* се надоврзува на онаа на коренот **(j)ę-/*(j)ьт-*, поради фактот дека во полскиот јазик неговиот имперфективен континуант: *brać, biorę* претставува функционален еквивалент на мак. *зема*. – Етимолозите во **bъr-/*ber-* гледаат континуант на праиндоевропскиот корен со значење ‘носи’.

За да ги согледаме подобро семантичките врски меѓу **(j)ę-/*(j)ьт-* и **bъr-/*ber-* во натамошниот текст накратко ќе ги претставиме континуантите на **bъr-/*ber-* на македонската и на полската почва.

1. Преглед на поважните македонски деривати

Според македонските толковни речници, на македонска почва *бере* се појавува со значења ‘собира’, ‘зема’, сп. *Ана бере јаготки.*, *Оваа торба бере пет кила компири....*, но во некои идиоматски изрази, како *бере гајле*, *бере грижа...* ‘зема/прифаќа обврска да се грижи...’ и сл. – На прво место насекаде го наоѓаме значењето ‘собира плодови, трева, цвеќе’, кое и во текстови најчесто се појавува и – се чини – спаѓа во постар слој на идиоматиката; подоцна се појавуваат обрати како *бере данок*, *бере пензија*, и сл. Целото функционално поле на *бере* го прави блискозначно со *зема*; коренската варијанта *-бир-* без префикс, како во *бира*, е реткост, како и варијантата *-бр-*.

Многу повисока фреквенција од *бере* имаат во македонските текстови неговите префиксирани деривати како *добира/добере*, *збира/збере*, *избира/избере*, *набира/набере*, *одбира/одбере*, *пребира/пребере*, *прибира/прибере*, *побира/побере*, *разбира/разбере*, *собере/собира*, при што дистрибуцијата на коренските варијанти *-бир-*, *-бр-*, *-бер-* се во функција на категориите ‘време’, ‘начин’ и/или ‘вид’.

Од именските деривати би ги издвоиле: *берба*, *берач*, *бирач*, *избирач*, *биралшите*, *збир*, *збирка*, *збор*, *избор*, *набор*, *одбор*, *прибор*, *собор...*

2. Преглед на поважните полски деривати

Полското *brać, biore* во текстови има висока фреквенција, при што доминира значењето ‘зема, фаќа, добива, собира’, а во идиоматизирани обрати и ‘прифаќа задача/обврска’, ‘употребува како лек’ и др.

Високо фреквентни се и префиксираните глаголски деривати; само со префикс се појавува итеративната/дуративна варијанта *-bierać*; тука имаме *dobierać/dobrać* ‘призема, зема дополнително’, номинален дериват *dobór* ‘подбор’; *nabierać/nabrać* ‘набира, црпе’, *nabór* ‘регрутирање’; *obierać/obrać* ‘лупи, чисти; избира’; *obierki* ‘луспи’; *pobierać/pobrać* ‘добива (на пр. пензија), *pobór* ‘регрутирање за војска’; *przebierać/przebrać* ‘бира, избира, пребира’; *przebierać/przebrać się* ‘се преоблекува’; *rozcierać/rozebrać się* ‘се соблекува’, *rozbiór się* ‘анализа; делење’, но и – веројатно од постариот семантички слој – во неформален идиоматизиран обрат: *nie umiem/nie mogę się w tym rozebrać* ‘не можам во ова да се снајдам, не го разбирам!’; *ubierać/ubrać* ‘облекува/украсува нешто/некого’, *ubierać/ubrać się* ‘се облекува’; *wybierać/wybrać* ‘бира, избира’, *wybierać/wybrać się (w drogę, do lekarza...)* ‘планира да оди (на пат, на лекар...)’; *zabierać/zabrać (coś komuś)* ‘одзема (нешто некому)’; *zbierać/zebrać* ‘собира’, *zbiór* ‘збирка; множество’.

Секундарно се појавуваат сложени предикативни конструкции од типот *brać udział* ‘зема учество, учествува’, *brać miarę* ‘мери, зема мера’ итн.

Заклучок:

Во светлината на приведените примери се чини дека можеме, како појдовно старословенско значење, да го прифатиме ‘почнува да има нешто’ – се работи за двоаргументен предикат кој именува процес, т.е. измена на состојба. На македонската почва инхоативната семантичка компонента со текот на времето ослабнува, во некои типови на употреба се губи, а се појавуваат сложени предикативни конструкции од типот *бере гажле, бере грижа* во смисла ‘чувствува емпатија кон..., се грижи за...’ и сл., каде што *бере* игра улога на тип помошен глагол. – На полската почва инхоативната компонента исто така рано почна да слабее. Мошне е интересно што и тука се појавуваат сложени конструкции со „помошно“ *bierze*.

*da-/*da-r-

За разлика од претходните два анализирани прасловенски корени, коренот **da-/*da-r-* конституира троаргументен предикат: *x* на *y* му дава *z*; со други зборови: референти на два аргумента се *possessor* од кои еден престанува да има, а вториот почнува да го има *possessum*. Така, значењето на словенскиот корен **da-* може да се опише како ‘пренесува (дел од) права на сопствеништво и/или контрола над определен објект од еден субјект на друг’, при што (а) карактерот на тие субјекти варира од луѓе, институции, компании... до животни или растенија, до индустриски и други производи, итн., сп. *Јане на Ана ѝ даде убав прстен.*, *Компанијата на својот нов член му даде партнерски права.*, *Кравата ни дава млеко.*, *Дрвата даваат длабока сенка.*, *Климата ни дава можност да ја прилагодиме температурата кон нашите потреби.*, итн., додека (б) карактерот на предаваниот објект варира од материјалните добра, институции, територии... сè до членови на семејство, делови на сопствен организам, споделувани чувства, итн., а може и да се сведе на симболичниот акт на врачување награда, диплома, разни форми на ментална помош или услуга, и сл., сп. *Ја дадоа ќерката за старец.*, *Го даде животот за татковината.*, *Синот го даде чирак кај еден налбатин.*, *За таа цел радо дадоа крв.*, *Оркестарот даде концерт.*, *На оркестарот не му дале дозвола да настапи.*, *Шефот му даде инструкции на Јане.*, итн.

Во проширениот корен **da-r-* (дериват од именката **da-r-ъ* со суфиксот **-r-ъ* добиена од **da-*) се појавува дополнителна семантичка компонента: желбата на субјектот *x* да му ја покаже својата симпатија, љубов, почит... на субјектот *y*.

1. Преглед на поважните македонски деривати

Основни континуанти на коренот **da-* се глаголите: *дава ipf* и *даде pf*. Нивните најважни номинални деривати се: *давател*, *давач*, *данок*, *дар*, *дарба*... Бројни глаголски префиксирани деривати покриваат важно и пространо семантичко поле; тука се: *додава*, *додаде* и *додаток*; *задава*, *зададе* и *задача*; *издава*, *издаде* и *издајник*; *издавач*, *издание*; *изданок*; *надава*, *нададе*; *наддава*, *наддаде*; *одава*, *одаде*; *оддава*, *оддаде*; *подава*, *подаде* и *поданик*; *податок*; *поддава*, *поддаде*; *предава*, *предаде* и *предавална*, *предавач*, *предавање*; *предавател*; *предавник*, *предавство*; *продава*, *продаде* и *продавач*, *продавница*, *продажба*; *раздава*, *раздаде*;

создаде, создаде и создавач, создател; удава се, удаде се; сп. и удаде се ‘успее’ – денеска познато само во дијалектите, но овде е интересно за нас поради полското *udać się, udawać się* (сп. подолу).

Коренот **da-* се појавува и во проширената зборообразувачка база *дари pf, дарува ipf/pf* со значење ‘дава подарок’.

Како што се гледа, сите можни форми на „давање-земање“, кои го проникнуваат нашиот социјален и ментален живот, водат потекло од **da-*.

2. Преглед на поважните полски деривати

И тука главни континуанти на коренот **da-* се глаголите; непрефиксираниите се *dawać, daje ipf* ‘дава’ и *dać, dam pf* ‘даде’; нивните поважни номинални деривати се *dawca* ‘давател’, *dawka* ‘доза’, *danina* ‘данок’, *dane* ‘податоци (само во множина)’, *datek* ‘доброволен прилог’, *data* ‘датум’... – Префиксираниите глаголи се: *dodawać/dodać* ‘додава, дополнува’, тука и *dodatek* ‘додаток’; *nadawać / nadać* ‘дава многу нешто’; ‘праќа’, *nadawca* ‘испраќач’; *nadawać/nadać się (do czegoś)* ‘е погоден/соодветен за нешто’; *oddawać/oddać* ‘враќа, отстапува (некому нешто)’; *podawać/podać* ‘подава, врачува’; ‘дава на знаење, објавува’, *podatek* ‘данок’; *rozdawać/rozdać* ‘раздава’; *sprzedawać/sprzedać* ‘продава’, *sprzedawca* ‘продавач’, *sprzedaż* ‘продаја’; *udawać/udać (kogoś, coś)* ‘имитира, се преправа’, *udawać /udać (się)* ‘се упатува, тргнува за...; успева во нешто’; *wydawać/wydać* ‘издава (книга)’; ‘издава (некого)’; *wydawca* ‘издавател’, *wydawnictwo* ‘издавачка куќа’; *zdawać/zdać* ‘предава, оддава’, *zdawać/zdać się* ‘се чини; се потпира (на некого, на нешто)’.

Зборообразувачката база **da-r-* ја континуира глаголот *darować, дарује ipf*; свршениот парник му е *podarować, подарује*, значење ‘дава/даде поклон’.

Заклучок:

Од сето прикажано, јасно се гледа (а) ширината на семантичкото поле, посветено на проблематиката на преземање „од раце в раце“ на секакви добра, материјални и апстрактни, интелектуални и емоционални, и (б) паралелизмот на повеќето македонски и полски решенија. Се разбира, покрај дериватите од коренот **da-*, тука учествуваат и деривати од други прасловенски корени, како на пр. **mĕn-* или **kup-*, но сепак семантичката константа на **da-* е најуниверзална, а неговата експанзија ги опфаќа сите форми на „давање ~ земање“.

*dbrž-

Прасловенскиот глагол **drъžati* се јавува во повеќето словенски јазици и потекнува од индоевропскиот корен **dher-* со прототипно значење ‘зема во рака, извлекува нешто, стиска/поседува’. Токму овој предикат може да се вброи во онаа основна група на глаголски корени коишто ги означуваат основните човекови состојби/положби и движења. Како и кај неколкуте претходно разгледувани корени, и овде се работи за една од основните активности на човекот (со рака). Многу рано, според Скок (Skok 1971: 448), уште во старословенскиот период, се јавува и именскиот дериват **држава** со значење на ‘имот, оној дел од просторот што го поседува човекот’. Од тоа значење ‘имот/посед’ подоцна се развива значењето на ‘држава како општествена заедница’. Тоа значење делумно останало во западнорсловенските јазици, додека во јужнорсловенските јазици се генерализирало денешното значење – „политички организирана заедница управувана од една влада; земја“ (Мургоски 2011: 285). Токму преку овој именски дериват може да се види правецот на семантичките компоненти од ‘држи во рака’ > ‘поседува’ > ‘чува’ до најопштата компонента > ‘има’. Според Скок (Skok 1971: 449) формите **drъžati* и **drъžava* се сесловенски и прасловенски и немаат паралели во балтичките јазици. Индоевропскиот корен **dher-* од којшто се развил прасловенскиот корен **dbrž-* има свои наспоредници во авеститскиот *dārayat*, во санскрит *dhārāyati* и во грчкиот *δράσσομαι* со истото прототипно значење, коешто се однесува на ‘има/стиска во рака’ (Malloy and Adams 2006: 271).

1. Преглед на поважните македонски деривати

Во рамките на формалната деривација, ќе го прикажеме прегледот на поважните македонски деривати изведени од прасловенската глаголска основа **dbrž-*. Што се однесува до глаголските деривати изведени од овој прасловенски корен, нивната формална деривација ни го покажува специфичниот пат на развојот на македонскиот глаголски систем, пред сè во однос на категоријата вид. Имено, во текот на развојот на македонскиот јазик, како основно јадро за видска модификација најчесто се јавува свршената глаголска основа врз која се наслојуваат видските показатели. Така, слично како и кај глаголските основи (*вод-/вед-*; *нос-/нес*) каде што свршената основа (*вед-*; *нес-*) претставува продуктивно јадро за понатамошна

видска модификација, така и кај основата *држ-*, основни видски модификатори се префиксите (за перфективизација) и суфиксот *-ува* (за имперфективизација). Така, покрај основната глаголска форма *држи*, ги добиваме паровите: *додржи – додржува, издржи – издржува, задржи – задржува, одржи – одржува, подржи – подржува, поддржи – поддржува, придржи – придржува, воздржи – воздржува...*

Покрај стариот именски дериват *држава*, којшто беше спомнат погоре, во македонскиот јазик се среќаваат следниве именски и придавски деривати: *дришка, држалка, држалје, држач, содржина, воздришка задришка, издришка, поддришка, издржлив, одржлив, издржлив...*

2. Преглед на поважните полски деривати

На полската почва до денеска го имаме живиот стар дериват *dzierzawa* ‘заем’, оттука и *dzierzawić* ‘зема под заем’, *dzierzawca* ‘тој кој зема нешто под заем’; *dzierzawczy* ‘посесивен, посвоен’ и *dzierzawczość* ‘посесивност, посвојност’ се граматички термини; тука е и стариот дериват *dzierzak* (*dial.*) ‘оној дел од чукалка за жито што се држи в рака’; старополски глагол *dzierżyć* ‘држи’ е – од денешна гледна точка – архаизам и е заменет со *trzymać* (сп.); можеме да го сретнеме во идиоматизирани изрази како *dzierży prym* ‘зазема прво место, предводи, има главен глас’, или *lit. dzierży władzę* ‘владее, управува’; тука и *dzierzymorda* ‘простак, тиранин’; исто и старополските префиксирани свршени глаголи *zdzierżyć, wydzierżyć, zadzierżyć...* се заменети со соодветните деривати од *trzymać*, сп. на пр. *arch. ja tego nie zdzierzę!*, денеска *nie wytrzymm tego!* ‘нема да го издржам тоа!’ и сл.

3. Семантичка деривација на глаголската основа **drž-*

Што се однесува до поимот опфатен со глаголот ‘држи’, преку анализа на семантичката деривација може да се види дека основната (одликувачка) семантичка компонента би можеле да ја опишеме како – **‘човек со раката истргнува/извлекува/зграбува/зема нешто и тоа нешто станува негова сопственост’**.

Овој концепт ни овозможува да следиме како таа прототипна семантичка компонента во текот на човековиот (и јазичниот) развој ги шири своите семантички полиња и тоа, токму по предвидениот пат: човек – простор – животински/растителен свет – општествен свет – ментален свет.

Следниве примери ја илустрираат ‘човековата’ нишка: *човек ‘поседува’ нешто правејќи/достигнувајќи го тоа со помош на рацете*

1. *Детето во раката држи лижавче.*
2. *Го држеше да не падне.*
3. *Се држеа за раце.*

Ширењето на семантичките компоненти во однос на тоа дека ‘она што човекот го зел/зграбил/има во рака’, почнува да го поседува/да го чува/да управува со него, може да се огледа во следниве примери:

1. *Тој држеше дваесет крави.*
2. *Тој држи само млад комтир и кромид.*
3. *Тој држеше кафеана две години.*
4. *Го држи кучето во кафез.*
5. *Ја држеше пушката под перница.*
6. *Столбовите ја држат зградата.*
7. *Масата едвај се држи.*
8. *Капутот држи топло.*

Широчината на семантичките полиња ‘има/поседува со помош на раката’ и ‘поседува/управува/чува во определена позиција/состојба’ овозможува лесен пренос во менталниот свет:

1. *Тој го држи во заблуда.*
2. *Тој ја држи катедрата по книжевност.*
3. *Вчера држеше предавање.*
4. *Љубовта го држеше со години.*
5. *Марко држи до своите ставови.*
6. *Секогаш ја држи другата страна.*
7. *Многу држи до себе.*

Во сите овие глаголски деривати е вграден прототипниот семантички концепт ‘зема во рака, извлекува нешто, стиска/поседува’, кој преку пат на метафоризација се шири и се пренесува и во менталниот свет. Во дел од именските деривати лесно е видлив прототипниот семантички концепт во однос на **предметот** кој ‘човекот го држи правејќи/достигнувајќи го тоа со помош на рацете’:

дршка¹

1. Дел од предмет што се држи со раката.
Примери: дршката на ножот; дршки за мотики
2. Тенкиот дел од плодот, листот или цветот со кој се држат на стеблото.
Примери: Лисната дршка е средно долга.

држалка

1. Дел од алатка што се држи со рацете.
Примери: Држалката на секирата.
2. Предмет или дел од предмет што служи за држење или чување на нешто.
Примери: Држалка за алишта.
Извади ноже во коскена држалка.

држач

- Тоа што држи, што потпира, на кое се става нешто.
Примери: Метален држач./Држачи за крпи.

Ширењето на семантичките компоненти во рамките на општествениот и менталниот свет може да се согледа во следниве именски деривати:

содржина

1. Она што се наоѓа, што се содржи некаде; она од што се состои нешто.
Примери: Ја разгледа содржината на раницата.
Тоа е содржината на неговиот работен ден.
2. Тоа што се излага некаде, тема, основа; список на наслови во книга, списание...
Примери:
Содржината на разговорот
Содржината е дадена на крајот од книгата.
3. Смисла, суштина на нешто; во филозофијата – основа на појава или процес што ја определува нивната суштина.
Примери:
Не можеше да најде содржина на животот.
4. Постоење на некоја супстанца во нешто.
Содржината на злато во рудата.
Содржина на радиоактивни елементи во воздухот.

---

¹ Примерите за именските деривати се преземени од Дигиталниот речник на македонскиот јазик (<http://www.makedonski.info/>)

издршка

1. Осигурување на средства за живот.

Примери:

Тој си ја обезбеди издршката преку стипендија.

Семејната издршка ја презеде тој.

2. Сума пари што се потребни за живот на некого, особено на лице што самото не заработува.

Примери:

Му плаќаа издршка додека студираше.

* * *

Семантичката деривација на прасловенската глаголска основа **drǣž-* и анализата на семантичките компоненти вградени во соодветните деривати, ни овозможува да ги следиме сличните семантички компоненти и во други индоевропски јазици. Во случајов, индоевропската основа **dher-* не развила богато деривациско јадро во другите индоевропски јазици, но следејќи ги семантичките компоненти, можеме да забележиме дека тие се вградени во деривациските јадра на други индоевропски корени, при што во тие деривати е вградена истата семантичка мотивација. Како најподатен за анализа, ќе го земеме индоевропскиот глаголски корен **ten-* и неговите деривати во латинскиот (и преку него и во англискиот) јазик. Од овој индоевропски корен (со првобитно значење ‘влече, тегне’) се развиле бројни деривати од кои денес голем дел се вградени во пошироката меѓународна лексика. Така од латинското *teneo, tenere, tenui, tentum*, со значење ‘држи, чува, поседува...’, денес во меѓународната лексика (со примери од англискиот) ги имаме следниве деривати: *tenant, tenement, tenet, tenor, tenure, tenacious, tenacity, tenaculum, tenaille, contain, container, continent, abstain, abstinence, appertain, contain, content, continent, continue, detain, detention, detinue, entertain, impertinent, maintain, obtain, pertain, pertinacious, pertinent, retain, retention, retentive, sustain, sustentation...* (Klein 1971 : 751).

Доколку се погледнат значењата на овие деривати во соодветните речници, може да се забележи дека во повеќето од нив е присутен скоро истиот семантички концепт како кај дериватите од индоевропскиот глаголски корен **dher-*, а се однесува на прототипната семантичка компонента којашто се развива од ‘човек со раката *истргнува/извлекува/зграбува/зема* нешто и тоа нешто станува негова сопственост’, па преку

‘потпира/чува во определена позиција/состојба’ до ‘поседува, управува со нешто’, што нè доведува до најопштата компонента ‘има’, којашто лесно се пренесува и во менталниот свет.

Од анализата на семантичката деривација и на семантичката мотивација на предикатот ‘држи’, формално претставен преку прасловенската глаголска основа **drъž-* и нејзините деривати, произлегуваат повеќе семантички компоненти коишто со текот на времето (по пат на асоцијативни поврзувања) ги ширеле своите семантички полиња во однос на еволуирачката концептуализација на светот, пренесена преку јазикот. Така, почнувајќи од основната (прототипна) семантичка компонента ‘држи во рака’ > ‘поседува’ > ‘чува’, па сè до најопштата компонента > ‘има’...

Низ анализата на семантичките компоненти, вградени во дериватите од оваа прасловенска глаголска форма, може да се согледа дека преку процесите на семантичката деривација, македонскиот јазик покажува две универзални тенденции: континуирање на прасловенските семантички компоненти зачувувајќи некои архаични форми, и една поопшта тенденција која ја верификува антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот, а тоа е дека прототипните човекови состојби, дејства и движења се основата за преносот на семантичките компоненти од материјалниот, човеков реален свет, па сè до најапстрактниот – менталниот свет. Во однос на семантичката мотивација, анализата го отсликува универзалниот карактер на асоцијативните врски, при што може да се заклучи дека иако формалната деривација на одредени индоевропски глаголски корени оди по различни патишта, во однос на семантичката мотивација секогаш се појавуваат универзални семантички компоненти кои ја потврдуваат централната поставеност на човекот во однос на јазичната еволуција.

*met- (**mot-*, **mɔt-*)

Во овој текст се анализира формалната и семантичка деривација на прасловенскиот глаголски корен **met-*, кој е еден од оние глаголски корени коишто ги означуваат основните човекови состојби, активности и движења. Во случајов се работи за корени коишто се однесуваат на основните прототипни човекови движења со рака. Имено, според Скок (Skok 1971: 410), оваа основа се јавува со два други превојни степени (**mot-*, **mɔt-*) чишто основни значења се однесуваат на ‘движење на раката во сите правци’ – **met-*, потоа ‘вертикално кружно движење на раката’ – **mot-*, и ‘хоризонтално кружно движење на раката’ – **mɔt-*. Сите овие превојни степени на основата **met-* се прасловенски и имаат паралели во балтичките јазици.

Подолу ќе ги наведеме формалните деривати од сите три превојни основи од кои во македонскиот јазик се изведени основни глаголски форми *мете*, *мота*, *мати*, а во анализата ќе се задржиме на процесите на семантичка деривација на основниот глаголски корен **met-*.

1. Преглед на поважните македонски деривати

*met-

Според Скок (Skok 1971: 410), едно од основните значења на изведените глаголски форми од оваа глаголска основа уште од прасловенскиот период, покрај ‘фрла’ е и ‘чисти куќа’. Глаголските деривати и во македонскиот јазик го потврдуваат тоа: *мете*, *измете/изметува*, *смете/сметува*, *заметете/заметува*, *помете/пометува*, *премете/преметува*. При глаголската деривација, се образува уште една низа глаголски парови формирани од глаголската форма *метне*, при што таа го носи основното значење ‘фрла’. Со внесување на формантот за перфективизација **-н-**, глаголската форма *метне* станува продуктивно јадро за префиксни и суфиксни глаголски деривации. Како што споменавме во претходните текстови, се работи за појава којашто е доста карактеристична за македонскиот јазик, при што перфективното или перфективизираното глаголско јадро станува продуктивно при образувањето на видски парови. На тој начин, ги добиваме следниве глаголски деривати: *метне*, *заметне/заметнува*, *изметне/изметнува*, *одметне/одметнува*, *наметне/наметнува*, *пометне/пометнува*, *преметне/преметнува*, *сметне/сметнува*.

Во однос на именските деривати, би ги наброиле следниве: *метла*, *смет*, *меќава*, *ветромет*, *огномет*, *пушкомет*, *ракомет*, *промет*, *домет*, *измет*, *намет*, *наметка*, *одмет*, *одметник*, *премет*, *подмет*, *предмет*...

*mot-

Превојниот степен **mot-*, со прототипно значење ‘вертикално кружно движење со раката’, дал извесен број на глаголски и именски деривати во македонскиот јазик. Покрај основната глаголска форма *мота*, се јавуваат и глаголските деривати: *домота/домотува*, *замота/замотува*, *измота/измотува*, *намота/намотува*, *обмота/обмотува*, *одмота/одмотува*, *премота/премотува*, *размота/размотува*, *смота/смотува*... Од именските деривати, во македонскиот се јавува и старата форма (уште од прасловенскиот) *мотовило* ‘направа на која се мота предено’, како и: *мотало*, *мотаница*, *мотач*, *омот*...

*mot-

Превојниот степен **mot-*, со прототипно значење ‘хоризонтално кружно движење со раката’, исто така дал извесен број глаголски и именски деривати во македонскиот јазик. Основната изведена глаголска форма од оваа основа во македонскиот јазик е *мати*, а покрај неа се јавуваат следниве глаголски деривати: *замати/заматува*, *измати/изматува*, *подзамати/подзаматува*, *поизмати/поизматува*, *помати/поматува*, *размати/разматува*, *смати/сматува*... Од именските деривати, се јавуваат следниве: *маталка*, *матало*, *матач*, *матеница*, *матежина*, *матканица*, *матикаша*, *смоток*, *матност*, *смут* (р>у), а од придавските: *матен*, *матна*, *матно*, *матникав*...

2. Преглед на поважните полски деривати

*met-

Коренот **met-* е посведочен на полската почва од XV век во две варијанти: (1) примарна *m'et'-* и (2) секундарна – со класичен лехитски превој пред тврд дентал – *m'ot*. Најстарата линија на деривација ја отвора глаголот *mieść*, *miotę ipf*, старополско *miesę*; посведочен е од 14 век, претставува континуант на **mesti*, *meto* што Бориш го реконструира како ‘фрла; дува, вее, одвева’; постоело и денеска заборавеното *mieść się* ‘се движи нагло, се фрла’. *Mieść* ‘мете’ денеска е заменето со *zamiatać* (сп. подолу), но сè уште имаме перфективи *zamieść* ‘исчисти метејќи’, *podmieść* ‘малку исчисти метејќи’, *wymieść* ‘отстрани од некаде метејќи’, *zmieść*

‘отстрани од некоја површина’. Стари номинални деривати се *miotła* ‘метла’, *zamić* ‘снежна бура’, *namiot* ‘шатор’, *pomiot* ‘накот, младунци’, арх. пејоратив *pomiotło* за неуредна жена; проститутка; *podmiot* ‘субјект/подмет’ (правен и лингвистички термин), *przedmiot* ‘објект/предмет’, *wymioty* ‘блуење, повраќање’, има и секундарен имперфектив деривиран со суфиксот -ow-: *wymiotować*, *wymiotuje* ‘блуе, повраќа’. Како што се гледа, скоро сите „сери“ се дефективни, што е доказ за нивната старост. Имперфективната глаголка серија од **met-* постои денеска само од основата *miot-* (сп. подолу) со превој $e > o$ и во префиксирана форма, сп. *zamiatać*, *zamiatam* ‘мете’, *podmiatać* ‘чисти малку метејќи’, *pomiatać* ‘потценува, омаловажува (нешто, некого)’, сп. погоре пејоратив *pomiotło*; *wymiatać* ‘отстранува од некаде метејќи’, *zmiatać* ‘отстранува од некоја површина’.

Глаголот *miotac*, *miotam ipf*, континуант на **metati*, *met'o* значи ‘фрла; лула, ниша’, во старополски и ‘сака да се вклучи, се труди да учествува’; сп. ги горе номиналните деривати со базата *-miot-*, сп. и *kulomiot* ‘митралез’.

Стар дериват од коренот **met-* е исто така и **sъmetana* ‘павлака’, женска форма на пасивниот партицип од глаголт **sъ-metati*, меѓутоа полската денешна стандардна форма *śmietana*, без типичен лехитски вокалски превој, исклучува директна континуација на појдовната форма; во старополски наоѓаме очекувани форми *śmiotana/śmiatana*.

Како што се гледа од овој краток преглед, се работи за еден стар корен, денеска неспособен за деривација, а на којшто му должиме приличен број стари деривати со висока фреквенција во текстови.

**mot-*

Коренот **mot-* е на полска почва посведочен од XVI век. Тука е глаголот *motać* ‘намотува, навиткува; лаже, извртува’, именката *motek* ‘клопче’, *motowidło* ‘мотовило’.

**mɔt-*

Коренот **mɔt-* е на полска почва посведочен од XIV век. Тука е глаголот *mącić* ‘мати, прави непрегледен, нечист; меша, извртува’, именката *matacz* ‘лажго, извртувач’, оттука и перфективен глагол *zamać* ‘направи нешто да е матно’, именка *zamęt* ‘хаос, неред’, придавка *mętny* ‘матен’.

Како што се гледа, сите тие корени се доста слабо застапени на полската почва. Наведените деривати спаѓаат во старовремски деривациски

процеси. Од друга страна, пак, прасловенската глаголска основа **r'ut-* којашто во себе го носи едно од значењата на глаголската основа **met-*, а тоа е значењето 'фрла', станала попродуктивна во полскиот јазик. Од таа причина, подолу ќе ги наведеме поважните полски деривати од прасловенската глаголска основа **r'ut-*.

Појдовна точка на деривација од коренот **r'ut-* на полската почва е глаголскиот пар *rzucić, rzuceć pf* (< псл. **rutiti/*rōiti* 'фрли, уништи') и неговиот итеративен парник *rzucać, rzucam ipf*. Стариот номинален дериват *rzut* значи '(едно) фрлање', сп. *rzut oka* 'фрлен поглед'. – Оттука потекнува цела серија префиксирани деривати:

- *dorzucić, dorzuceć pf/dorzucać, dorzucam ipf* 'дофрли, дофрлува';
- *narzucić, narzuceć pf/narzucać, narzucam ipf* **1.** 'наложи/наложува, нафрли/нафрлува'; **2.** 'облече/облекува'; номинални деривати: *narzut* 'дополнителен данок', и понови: *narzuta* 'прекривка (на кауч, на кревет)'; *narzutka* 'наметка';
- *odrzucić, odrzuceć pf/odrzucać, odrzucam ipf* 'отфрли/отфрлува'; *odrzut* 'отфрленото';
- *podrzucić, podzuceć pf/podrzucać, podzucam ipf* **1.** 'фрли/фрла кон горе'; **2.** 'подметна/подметнува'; номинален дериват *podrzutek* 'наотче';
- *porzucić, porzuceć pf/porzucać, porzucam ipf* 'остави/остава, напушти/напушта';
- *przerzucić, przerzuceć pf/przerzucać/przerzucam ipf* 'префрли/префрлува (од место на место)';
- *rozrzucić, rozrzureć pf/rozrzucać, rozrzucam ipf* 'расфрли/расфрлува'; номинален дериват *rozrzut* 'дисперзија';
- *wrzucić, wrzuceć pf/wrzucać, wrzucam ipf* 'уфрли/уфрлува';
- *wyrzucić, wyrzuceć pf/wyrzucać, wyrzucam ipf* **1.** 'исфрли/исфрлува'; **2.** *wyrzucac* (*coś komuś*) 'замери (некому нешто)' – само *ipf*; номинален дериват *wyrzut* **1.** 'замерка'; **2.** 'пришт, краста'; *wyrzutek* 'отпадник/одметник';
- *zarzucić, zarzuceć pf/zarzucać, zarzucam ipf* **1.** 'стави/става врз себе, облече/облекува'; **2.** 'префрли/префрлува (некому нешто)'; **3.** 'остави/остава, напушти/напушта'; номинален дериват: *zarzut* 'замерка, критика, обвинение';
- *zrzucić, zrzuceć pf/zrzucać, zrzucam ipf* 'симнува; фрла'; номинални деривати: *zrzut* 'нешто фрлено од горе, на пр. од авион'; *zrzutka* 'собирање пари за некоја кауза'.

3. Семантичка деривација на глаголската основа **met-*

Основната (одликувачка) семантичка компонента содржана во прасловенскиот глаголски корен **met-* би можеле да ја опишеме како ‘движење на раката во сите правци’.

Уште во прасловенскиот период се издвоиле компонентите: ‘фрла, врти, се движи брзо’. Во истиот период покрај овие семантички компоненти се развиле и значењата поврзани со природата (*мекава*) и човековиот дом (*мете*) ‘чисти куќа’.

Овој концепт ни овозможува да следиме како таа прототипна семантичка компонента во текот на човековиот (и јазичниот) развој ги шири своите семантички полиња и тоа токму по предвидениот пат: човек – простор – животински/растителен свет – општествен свет.

На тој начин, прототипната семантичка компонента ‘движење на раката на човекот (во сите правци)’ би можеле да ја разложиме на неколку основни семантички компоненти:

1. ‘се движи (брзо)’
  - а) движење на предмет
  - б) движење на природните сили
  - в) движење во сите правци
2. ‘фрла’
3. ‘става’

Како што споменавме погоре, многу рано се развиле компонентите поврзани со чистење на човековиот дом. Следниве деривати ни го потврдуваат тоа¹:

1. а) семантичка компонента ‘**движење на предмет**’**мете***Чисти со метла.**Жената го метеше дворот.***измете – изметува***Станарите од зградата го изметоа снегот од тротоарите.***смете – сметува***Го смете губрето.***замете – заметува***Таа набрзина го замете дворот.***промете – прометува**

¹ Примерите за именските деривати се преземени од Дигиталниот речник на македонскиот јазик (<http://www.makedonski.info/>)

*Мете набрзина како било.
Го промете дворот и влезе в куќи.*

Истата семантичка компонента можеме да ја согледаме и кај именските деривати:

метла

1. Направа од поврзани стебла на некои растенија со куса или со долга рачка, што служи за метење.
2. Полско растение од кое се прави тој предмет.

смет

1. Отпадоци што загадуваат нешто.
*Го исфрлија сметот на улица.
Канта за смет.*

1. б) семантичка компонента ‘**движење на природните сили**’

мекава

1. Силно невреме, ветер со снег.
Не се плашеше ни од мраз ни од мекава.

ветромет

1. Место изложено на силен ветар.
Купил колипка на ветрометина, па ја претворил во куќичка од соништа.
2. Место изложено на опасности.
Балканот отсекогаш бил ветромет на разни движења.

1. в) семантичка компонента ‘**движење во сите правци**’

Како што споменавме погоре, во текот на човековата и јазична еволуција асоцијативни врски ја шират својата мрежа кон општествениот свет на човекот проследени со паралелен развој на концептуализираниот апстрактен/ментален свет:

метеж

1. Мешаница, неред, немир, смут
На плоштадот настана голем метеж.

промет

1. Процес на промена на вредности; размена на стока во пари и обратно; движење на стока и пари.

Пред новогодишните празници се прави најголемиот промет.

Прометот се зголеми овој месец.

Фирмата пушти во промет нови производи.

2. движење, раздвиженост

На тоа место нема промет, подзатскриено е.

2. Семантичка компонента ‘фрла’ (како резултат на брзо движење)

И семантичката компонента ‘фрла (како резултат на брзо движење)’ е вградена во бројни деривати во македонскиот јазик. Како што споменавме при прегледот на формалната деривација во македонскиот јазик, оваа семантичка компонента ја носи основната изведена глаголска форма *метне* со што таа станува продуктивно јадро за префиксни и суфиксни глаголски деривации. На овој начин, формалната разлика преку формантот -н-, овозможува и семантичката компонента ‘фрла’ да се задржи во спомнатите деривати.

Следниве примери ни го покажуваат тоа:

метне

1. фрли

Децата метнаа камен во прозорецот.

2. Пометне, изгуби плод.

Жената го метна бебето.

3. (се метне) Личи на некого, наследи нечија особина.

Си се метнал на мајка ти.

(Извадок од песната *Т’га за југ*):

Не, ја не можам овде да седам,

Не, ја не можам мразој да гледам!

Дајте ми крилја ја да си метнам,

И в наши ст’рни да си прелетнам:

На наши места ја да си идам,

Да видам Охрид, Струга да видам.

заметне – заметнува

1. Зафрли, затури, изгуби нешто.

Тој го заметнал некаде клучот од ковчежето.

изметне – изметнува

1. Личи, потсетува на некого, на родител, на близок роднина;
Целиот се изметна на татка си.

наметне – наметнува

1. Стави, префрли нешто преку телото без да се облекува.
Го наметна палтото и излезе.
Наметна убав, шарен шал.
  - 1а. Префрли конец, волница, јаже преку нешто оформувајќи гужва, котелец, наметка.
Наметна на иглата и следните два котелца ги сплете заедно.

(Во апстрактниот/ментален свет):

2. Наложу, спроведе нешто по своја волја.
Упорно настојуваше да го наметне своето мислење.
Наметнуваше некои свои проблеми за решавање.
Секогаш успеваше да го наметне својот план за работа.
3. (се наметне) Се наложи, се постави над другите.
Се наметна со својот директорски авторитет.

одметне – одметнува

1. Со брзо, отсечно движење отфрли, зафрли нешто настрана, наназад.
Одеднаш тој се исправи, ја одметна главата наназад и го погледна в очи.
2. (се одметне) Се побуни против власта, законите, поредокот, обично со излегување од местото на живеење заради борба.
Напролет тој се одметна в гора.
Неговиот дедо се одметнал и станал војвода.

пометне – пометнува

1. Прекине бременост; изврши абортус.
Како последица на несреќата девојката пометнала.

преметне – праметнува

1. Фрли нешто преку нешто.
Преметни ја чантата преку столот!
2. Немарно префрли врз нешто.
Го праметна џемперот преку рамо.
3. Преврти, разбуричка, растури нешто.

Деџата сè ми преметнале низ дома.

4. (се преметне) Скокне, се префрли преку нешто.

Се преметна преку оградата.

И кај именските деривати изведени од прасловенската глаголска основа **met-* може да се согледа семантичката компонента ‘фрла’:

домет

1. Далечина до која може да се дофрли или да се дофати нешто.

Потерата наближи на домет.

2. Граница на достигнување, остварување во професионална, умствена или друга област.

Неговите дела се повисок домет во поглед на совршенството.

измет

1. Несварени состојки од храна што се исфрлаат преку дебелото црево како непотребни, штетни.

Кучешки измет.

намет

1. Снег навееан од ветрот.

Ги заобиколувавме местата со големи намети.

2. Тоа што е наметнато, наложено; парична давачка.

наметка

1. Широка горна облека, без ракави, обично со качулка.

2. Болест на очите што предизвикува слабеење на видот до полно слепило.

3. Едно наметнување конец, волница, јаже, коноп, на нешто оформувајќи нова гужва, јамка и сл.

одметник

1. Тој што се побунил, што се одметнал.

Одметник од народот.

Дело на одметници.

пушкомет

1. Дострел до каде што може да досегне куршум од пушка.

Тие беа на пушкомет далеку од него.

огномет

1. Исфрлање од ракети што се распрскуваат во разнобојна светлина на ноќното небо при прослави или празници.

Вчера имаше прекрасен огномет.

Како што може да се види од наведените примери, семантичката компонента ‘фрла’ е силно и еднозначно вградена во сите наведени глаголски и именски деривати.

3. Семантичка компонента ‘става’

Следниве примери се однесуваат на повоопштена семантичка компонента којашто се развила од ‘фрла’, а тоа е семантичката компонента ‘става поставува’.

вметне – вметнува

1. Стави нешто внатре или помеѓу нешто; дополнително внесе.

На ова место ќе вметнеме апликации од кожа.

Авторот на студијата вметнал неколку познати цитати.

подметне - подметнува

1. Стави, кладе нешто под нешто.

Болничарката подметна перница под главата на пациентот.

2. Предизвика дејство, најчесто со негативни последици.

Подметнале бомба во седиштето на организацијата.

Некој подметнал пожар во зградата.

Тој се служи со разни подметнувања за да дојде до целта.

Заклучок:

Од анализата на семантичката деривација на прасловенската глаголска основа **met-* и нејзините деривати произлегуваат повеќе семантички компоненти, коишто со текот на времето (по пат на асоцијативни поврзувања) ги ширеле своите семантички полиња во однос на еволуирачката концептуализација на светот пренесена преку јазикот. И прасловенската глаголска основа **met-*, а и нејзините превојни степени **mot-* и *mot се однесуваат на основните прототипни човекови движења со рака. Така, почнувајќи од основната (прототипна) семантичка компонента ‘движење на раката во сите правци’, уште во прасловенскиот период се

издвоиле компонентите: ‘фрла, врти, се движи брзо’, како и компонентата ‘(мете) чисти куќа’. Сите овие семантички компоненти лесно се пренесуваат во природниот и во општествено цивилизацискиот свет, а паралелно и во менталниот свет. Македонскиот јазик покажува една специфичност во тоа што и формално ја издвоил компонентата ‘фрла’ преку формантот -н- во основната глаголска форма *метне* и нејзините деривати, додека во полскиот јазик таа семантичка компонента ја презела прасловенската глаголска основа **r’ut-* и нејзините деривати. Сето ова ни потврдува дека и двата јазика се труделе на свој начин (морфолошки наспрема лексички) да ги покријат истите семантички полиња претставени со овие прасловенски глаголски основи.

*tbk-

Предмет на анализа во овој текст претставува прасловенскиот глаголски корен **tbk-*, чиј формален и семантички деривациски развој може да се следи уште од најстари времиња. Како и неколкуте претходно разгледувани прасловенски глаголски основи, така и основата **tbk-* прототипно е поврзана со човекот и неговите основни активности со рака.

Прасловенскиот глаголски корен **tbk-* се јавува во повеќе превојни степени: **tak-*, **tk -*, **tik-*, **tuk-*, **tic-*, **tyk-*... без напоредници во балтичките јазици (Skok 1971: 429). Поврзан е со индоевропскиот корен **steig-* од кој во латинскиот е изведена глаголската форма *īnstīgō, īnstīgāre*, во грчкиот *στίζω* (оттаму е *στίμμα*), во англискиот *stick*, во германскиот *stechen*... Прасловенската глаголска основа **tbk-* и нејзините превојни степени биле доста продуктивни во другите словенски јазици, додека во македонскиот јазик оваа основа не претставува продуктивно јадро за глаголски и за именски образувања. Во другите словенски јазици, глаголските форми **tbkati*, **tbkati*, **tykati* станале продуктивни јадра за бројни глаголски префиксни и суфиксни образувања. Сличен е развојот и во дел од јужнословенските јазици каде што се развиле бројни глаголски форми од превојната основа **tak-* > **takti*: *taknuti, dotaknuti, podstaknuti, zataknuti*..., како и имперфективи од превојот **tyk-* (**tik-/tic-*): *ticati, doticati, poticati, spoticati, sticati*... На дел од јужнословенската јазична територија се среќава и самостојната форма *tik* со значење ‘во непосредна близина’ – *On sedi tik do mene*.

1. Преглед на поважните македонски деривати

Како што споменавме, во македонскиот јазик оваа глаголска основа не била толку продуктивна, но сепак се јавуваат извесен број глаголски и именски деривати. Од глаголските деривати би ги издвоиле: *вотне/вотнува, затне/затнува, протне/протнува, спотне/спотнува, текне/текнува, истакне/истакнува, поттикне/поттикнува*...

И застапеноста на именските деривати во македонскиот јазик е со мал обем. Би ги навеле старите именски деривати *притка* и *потка*, како и следниве: *затка, поттик, точка*; а од придавските би ги издвоиле: *дотичен, истакнат, поттикнуат*...

Треба да се спомене дека од прасловенската глаголска основа **тък-* уште во прасловенскиот период се издвоиле и глаголските форми поврзани со процесот на ‘ткаење’. Би ги издвоиле следниве придавски и именски деривати: *ткае*, *вткае*, *доткае*, *исткае*, *ткајач*, *ткаенина*, *ткајачница*...

2. Преглед на поважните полски деривати

Дериватите на коренот **тък-/тък-* се појавуваат во полските споменици започнувајќи од XIV век, најрано се јавуваат: *tknąć* со значење ‘удри со рака, со оружје; (за чувства) опфати; навреди, допре (некого)’, и *tykać* ‘допира’; во XV век се појавува *tkać* I ‘произведува ткаенина’, од XVI век *tkać* II во смисла ‘пика, втиснува, провира’. Во XVI век како полски неологизам се појавува и *tkwić* ‘да биде пикнат во нешто, натопен во нешто’, денеска исто така ‘се задржува некаде подолго’, во префиксирана форма, *utkwіć*, забележана уште во XV век; во старополскиот го среќаваме со истото значење и *tczeć*. Во XV век се појавува и *tyczka* ‘долга, тенка дрвена прачка’, дериват од псл. *туць, а од *tyczka* вторично и *tyka*. Од XVIII век засведочен е и глаголот *tyczyć* ‘означува, трасира линија, патека со стапови’, и *tyczyć się (czegoś)* ‘се однесува на некого, на нешто’. – Од старите непрефиксирани формации од XVIII век се забележува придавката *tkliwy* ‘нежен, чувствителен, срдечен’, во минатото исто така ‘што побудува чувства’, најверојатно изведен од стариот партицип *тъклѣ.

Најголема кариера во полскиот јазик направил видскиот пар *tknąć*, *tknę pf/tykać*, *tykam ipf* и нивните префиксирани деривати. Главниот мотив во историјата на семантичката деривација на ова зборообразувачко гнездо се однесува на ‘контакт’ на субјектот и/или на предметот соодветно со другите делови од природниот свет, светот на социјалната заедница, најпосле светот на чувствата и на менталните искуства.

Денеска *tknąć*, *tknę pf* значи 1. ‘лесно допира (нешто)’; 2. ‘прегрне, смири (некого) (на пр. за болест, за чувство)’; сп. го и идиоматското *coś kogoś tknęło* во смисла ‘некого го опфатило некое претчувство, некому му паднала на памет некоја асоцијација’ итн.; *tykać*, *tykam ipf* со значење ‘допира (нешто), помрднува, поттикнува (нешто, некаков проблем)’, глагол со мала фреквенција во текстот, релативно најчесто придружуван со негација, како во: *Lepiej nie tykaj tego...* итн.

Префиксите влијаат на карактерот на споменатиот КОНТАКТ, а исто така се одговорни за многу асиметрии во видските парови; дел од

префиксираните формации имаат стари корени на полскиот терен, а дел се нови формални и/или семантички деривати. Сп.:

- *dotknąć pf/dotykać ipf* 1. ‘доведе/доведува до физички контакт, најчесто мануелен’; 2. ‘(во однос на луѓе) навреди/навредува некого, нечии чувства’. Оттаму и придавката *dotkliwy* ‘болен, непријатен’. – Најважен номинален дериват е *dotyk* ‘физички контакт, едно од петте сетила’, и понатаму *dotykalny* ‘таков што може да биде допрен, реален’ и *niedotykalny* ‘кој не може да се допре, што се наоѓа надвор од досегот на нашите контакти’. – Постои и вербален дериват во свршен вид, *sui generis iterativum*: *podotykać (czegoś)* ‘допре сукцесивно неколку пати’.

- *natknąć pf/natykać ipf* ‘вметне, стави (нешто на нешто, зацврсти нешто на нешто)’, глагол со многу мала фреквенција во текстот; за разлика од него фреквентен е соодветниот повратен глагол, кој се употребува практично само во свршен вид: *natknąć się (na coś, kogoś)* ‘се среќава со некого/со нешто неочекувано’.

- *potknąć się pf/potykać się ipf* 1. ‘загуби/губи рамнотежа како последица од пречка на патот’; 2. ‘(метафорично, само во свршен вид) направи грешка, згреши (сп. на пр. *potknął się na egzaminie*, итн.)’; 3. ‘(арх., само во несвршен вид) се бори со ладно оружје’, оттука дериватот: *potyczka* ‘воена епизода, битка со ладно оружје’; сп. го и вербалниот дериват со висока позиција во актуелниот лексички ресурс: *spotkać się (z kimś)*, *spotkać (kogoś) pf/spotykać się (z kimś)*, *spotykać (kogoś) ipf* ‘стапи/стапува во контакт, се најде/се наоѓа на едно место (со некого)’, сп. го и метафоричното: *spotkać się z odmową*, итн.; *nomen actionis spotkanie* исто така со значење ‘состанок, заседание, средба’. Сп. го и вторичниот дериват, *iterativum*: *pospotykać się z ... pf/naspotykać się z ... pf* ‘се сретне, одржи состаноци со многу субјекти’. Сп. на крајот *napotkać (na coś) pf/napotykać (na coś) ipf* – денес само метафорично ‘наиде/наидува на отпор’, сп.: *napotkać na odmowę, na odrór, na przeszkody...*

- *przetknąć pf/przetykać ipf* ‘одблокира, прави нешто (на пр. цевка) проодно’

- *prztyknąć pf/prztykać ipf* ‘удри, чукне/удира, чукнува лесно, на пр. со прст’, номинален дериват: *prztyk*, дем. *prztyczek*, сп. идиоматски: *dać komu prztyczka w nos* ‘понижи, потцени, омаловажи’

- *przytknąć pf/prztykać ipf* ‘добижи/добижува (нешто до нешто), предизвика/предизвикува контакт (нешто со нешто)’; номинален дериват: *przytyk* ‘критика, коментар/критичка забелешка’

- *wetknąć pf/wtykać ipf* ‘стави/става, пикне/пикнува (нешто некаде)’, сп. и – метафорично – *wtykać nos w nieswoje sprawy...*

- *wytknąć pf/wytykać ipf* – денес пред сè метафорично: ‘префрли/префрлува некому вина; укаже/укажува некому дека постапил несоодветно’; порано исто така: ‘изнесе/изнесува (нешто од некаде)’;
- *zetknąć się pf/stykać się ipf* – 1. ‘влезе/влегува во непосреден физички контакт’, 2. ‘се запознае, стапи во контакт/одржува контакт (со нешто/некого)’; сп. го и номиналниот дериват *styk* ‘граница, линија/точка на контакт’.

Претставениот краток преглед на дериватите на парот *tknąć/tykać* недвосмислено покажува дека се работи за стара деривација, па оттука се многуте категоријални асиметрии, многуте значења кои заминале во минатото, многуте стари зборообразувачки модели, а оттука е и суштествувањето на поновите значења, често метафорични, по правило се надоврзуваат на контактот со друг човек. – Значително поскромно, иако карактерно слично, е зборообразувачкото гнездо на двата порано разделени семантички парови *tkać I* и *tkać II*; тука, пред сè, спаѓаат двата стари номинални деривати *tkać I*: *tkanina* ‘производ на ткаење, ткаенина’, *tkacz, tkaczka* ‘луѓе кои се занимаваат со ткаење’, *tkanka* во анатомска/биолошка смисла, жива материја, и на крајот – *wątek* 1. ‘нишки кои одат попречно во основата’, 2. ‘тек; литературен мотив’; сп. ги и префиксираниите глаголи, обично само во свршен вид:

- *dotkać 2 pf* ‘наполни пикајќи (нешто некаде)’;
- *dotkać 1 pf* ‘доведе процес на ткаење до крај’;
- *natkać 1 pf* ‘произведе/исткае голема количина на ткаенина’;
- *natkać 2 pf* ‘пикнува (нешто некаде)’;
- *odetkać pf* – дериват *tkać 2* ‘одблокира, отвори, отне’;
- *przetkać 2 pf/przetykać ipf* – ‘одблокира, направи нешто проодно’;
- *przetkać 1 pf/przetykać* – ‘вплете во ткаенина нова боја/нов мотив’;
- *utkać 1 pf* ‘произведе ткаејќи’;
- *utkać 2 pf* ‘пикне (нешто некаде)’.

Најмалку раширено е деривациското гнездо од деноминалниот глагол *tyczyć ipf* (сп. погоре) – тука може да се забележи единствено префиксираниот глагол *dotyczyć (się) ipf* ‘се однесува (на нешто, на некого)’.

3. Семантичката деривација на глаголската основа *тък-

Преку семантичката деривација на прасловенскиот глаголски корен *тък-, ќе се обидеме да ја следиме одликувачката семантичка компонента (прототипно поврзана со една од основните човекови активности со рака) преку хронолошката низа поврзана со јазичната еволуција како одраз на човековата концептуализација на светот.

Основната семантичка компонента, којашто е вградена во прасловенскиот корен *тък-, би можеле да ја опишеме како – ‘човек’ **допира, боцка, притиска, удира** – и се однесува на прототипните дејства и активности на човекот, во случајот **КОНТАКТ** со рака/алатка/врз одредена површина.

Како постари деривати кои се среќаваат на македонската јазична територија би ги навеле *потка* и *притка*.

Во речниците на Конески (1986: 889) и Мургоски (2011: 984) за поимот ‘потка’ се дава идентично објаснување - ‘*меѓа, колец забоден во нива како знак за граница*’, со тоа што кај Мургоски е означен како архаичен.

За поимот ‘притка’ и во двата речника дадено е толкувањето ‘*колец за придржување на растенијата*’.

И во двете лексеми коишто се однесуваат на една од основните активности на човекот (обработка на земјата) е вградена семантичката компонента ‘забодува, притиска’, во случајов вградена во именските деривати.

Од постарите глаголски деривати би го издвоиле глаголскиот дериват *спотне* со основно значење ‘подбуцнува’ при што повторно можеме да ја согледаме семантичката компонента ‘човек’ **боцка, притиска, удира**, со алатка при што има контакт со одредена површина. Тоа може да се согледа преку примерот: *Го спотна огиот да се разгори*.

Следејќи ги овие основни семантички компоненти преку концептуализираниот реален свет: човек – простор – животински и растителен свет – општествено цивилизациски свет, можеме да ги согледаме и асоцијативните низи коишто се однесуваат и на концептуализираниот ментален свет на човекот.

Тука би го издвоиле глаголскиот дериват *текне* со основно значење ‘се досетува, му паѓа на ум’.

Примери:

1. Ми **текна** дека треба да одам на преглед.
2. Одеднаш му **текна** дека не ја заклучил колата.
3. Прави сè што ќе му **текне**.

И тука е вградена семантичката компонента на ‘притисок, допир, контакт’ овој пат пренесено во менталниот свет на човекот, т.е. дека ‘нешто преку некаков импулс/допир во човековата свест’ предизвикува ментална реакција.

Во тој контекст би можеле да ги согледаме и дериватите: *поттикне, поттик, поттикнувач...* при што повторно, како и погоре, семантичката компонента ‘боцка, притиска, допира’ се пренесува преку асоцијативните низи од реалниот во менталниот свет.

Примери:

1. Постојано го **поттикнуваше** да ја заврши работата.
2. Кризата го **поттикну** да се исели од државата.
3. Откритието ги **поттикну** научниците во истражувањето.
4. Наградата беше **поттик** за студентите.
5. Економијата е главен **поттикнувач** на развојот.

Следните деривати – *истакне, истакнат*, носат и одредена семантичка модификација којашто ја внесува глаголскиот префикс *из-(ис-)* и се однесува на правецот на извршување на дејството. Во случајов тој правец е кон горната претпоставена вертикална оска на човековата концептуализација на светот. Асоцијативните низи кон металниот свет ја поврзуваат таа вертикална оска со нешто добро/посакувано/видливо. Така, семантичката компонента ‘боцка, притиска, допира’, со помош на модификацијата што ја носи префиксот, се насочува кон ‘горната / добра/посакувана/видлива’ површина.

Примери:

1. На јарболите беа **истакнати** знамињата.
2. Таа ги **истакна** долгите нозе.
3. Тој ја **истакна** важноста на науката.
4. Се **истакнуваше** со својата сталоженост.
5. Во минатото беше **истакнат** спортист.

Како што споменавме погоре, јазичната еволуција и влезот на лексички единици во лексиконот на јазикот се во постојана интеракција со

надворешниот свет, при што се повлијаени од тие надворешни семантички импулси (културни, општествени, политички...), кои преку семантичката мотивација наоѓаат свое место на дендритот управуван од семантичката компонента вградена во прасловенската основа.

Тука би можеле да ги вклучиме дериватите *точка*, *точен*, *точност*... кои се добиени преку семантички импулси од надворешни цивилизациски влијанија. Во случајов се работи за влијание на латинското *punctus* (англ. *point*, герм. *punkt*). Но, доколку погледнеме подлабоко во етимологијата на овој граматички поим, можеме да забележиме дека во латинскиот тој е изведен од глаголот *pungo*, *pungere* со значење ‘*боцка, прободува, притиска*’. Имено, се работи за индоевропскиот глаголски корен **reug-* кој, како и коренот **steig-* (од којшто потекнува прасловенското **tʰk-*), во себе ја носи истата основна семантичка компонента ‘*боде, прободува*’. Гледано од аспект на семантичката деривација, и дериватите *точка*, *точен*, *точност* се вклучуваат во деривациониот дендрит кој во себе ја содржи основната семантичка компонента вградена во прасловенскиот глаголски корен **tʰk-*.

Од погорната анализа на поважните македонски и полски деривати од прасловенскиот глаголски корен **tʰk-* произлегува дека тоа деривациско гнездо во полскиот јазик е многу побогато и дава повеќе можности и во глаголската и во именската деривација. Од друга страна, во македонскиот јазик оваа глаголска основа дала помал број деривати во однос на глаголските форми, но сепак се сочувале неколку именски деривати од најстариот словенски слој (*потка*, *притка*...). Можеме да заклучиме дека преку анализата на семантичката деривација на прасловенската глаголска основа **tʰk-* и во македонскиот и во полскиот јазик е вградена основната семантичка компонента, а тоа е “**контактот** со рака/алатка од страна на ‘човек’“ којашто потоа лесно се пренесува и во менталниот свет, што го покажуваат дериватите: *текна*, *поттикне*, *поттик*, *истакне*, *истакнат*... Можноста за лесен пренос на семантичките компоненти од реалниот во менталниот свет ја покажува антропоцентрично-спацијалната поставеност на јазикот и ја осветлува хронолошката низа во однос на преносот на информации од семантичкиот континуум во лексиконот на јазикот.

Индекс на поважни македонски деривати

*sta-/*sto-

<i>(без) престан</i>	39	<i>изостави</i>	45
<i>воспостави</i>	46	<i>изоставува</i>	45
<i>востане</i>	37	<i>изостане</i>	39
<i>востание</i>	37	<i>изостанува</i>	39
<i>востаник</i>	37	<i>настава</i>	46
<i>востанови</i>	40	<i>настави</i>	46
<i>востановува</i>	40	<i>наставник</i>	46
<i>востанува</i>	37	<i>наставничка</i>	46
<i>достава</i>	46	<i>настан</i>	38
<i>достави</i>	46	<i>настане</i>	38
<i>доставка</i>	46	<i>настани</i>	37
<i>доставувач</i>	46	<i>настанува</i>	37, 38
<i>достоен</i>	42	<i>настои се</i>	43
<i>достои</i>	42	<i>настојник</i>	43
<i>достоинствен</i>	42	<i>настојница</i>	43
<i>достоинственик</i>	42	<i>настојува</i>	43
<i>достојува</i>	42	<i>настојува се</i>	43
<i>заостава (се)</i>	45	<i>настојчив</i>	43
<i>заостави (се)</i>	45	<i>опстане</i>	38
<i>заоставнина</i>	45	<i>опстановка</i>	38
<i>заоставитина</i>	45	<i>опстанок</i>	38
<i>заостане</i>	39	<i>опстанува</i>	38
<i>заостанува</i>	39	<i>опстоен</i>	43, 44
<i>запостави</i>	46	<i>опстои</i>	38, 43
<i>заставник</i>	47	<i>опстојба</i>	43
<i>застане</i>	37	<i>опстојност</i>	43
<i>застанува</i>	37	<i>опстојува</i>	38, 43
<i>застоен</i>	43	<i>остава</i>	45
<i>застои</i>	42	<i>остави</i>	45
<i>застој</i>	43	<i>остави се</i>	45
<i>застојан</i>	43	<i>остане</i>	38
<i>застојува</i>	42	<i>останки</i>	38
<i>изостава</i>	45	<i>останок</i>	38

<i>останува</i>	38	<i>пристоен</i>	44
<i>останувачка</i>	38	<i>пристои</i>	43
<i>подзастане</i>	38	<i>состав</i>	47
<i>подзастанува</i>	38	<i>состави</i>	47
<i>постава (се)</i>	46	<i>состане се</i>	40
<i>постави</i>	46	<i>состанок</i>	40
<i>постави се</i>	46	<i>состанува се</i>	40
<i>поставка</i>	46	<i>состанчи</i>	40
<i>постанат</i>	39	<i>состои (се)</i>	44
<i>постане</i>	39	<i>состојба</i>	44
<i>постановка</i>	40	<i>состојка</i>	44
<i>постанок</i>	39	<i>став</i>	45
<i>постанува</i>	39	<i>става</i>	44
<i>постои</i>	43	<i>ставелка</i>	45
<i>постојан</i>	43	<i>стави</i>	44
<i>постојка</i>	43	<i>стави се</i>	45
<i>потстанар</i>	36	<i>ставјало</i>	45
<i>потстане</i>	39	<i>ставува се</i>	45
<i>потстанува</i>	39	<i>стан</i>	36
<i>преостанат</i>	39	<i>Стан</i>	36
<i>преостане</i>	39	<i>стана</i>	34
<i>преостанува</i>	39	<i>Стана</i>	37
<i>претстави (се)</i>	46	<i>станар</i>	36
<i>престане</i>	39	<i>станарка</i>	36
<i>престанок</i>	39	<i>станарски</i>	36
<i>престанува</i>	39	<i>станбен</i>	36
<i>претстави</i>	46	<i>стане</i>	34
<i>претстави се</i>	46	<i>Станимир</i>	36
<i>претставител</i>	47	<i>Станислав</i>	36
<i>претставник</i>	47	<i>станица</i>	36
<i>претставница</i>	47	<i>станка</i>	36
<i>претставничка</i>	47	<i>Станко</i>	36
<i>претставничтво</i>	47	<i>становит</i>	40
<i>претстоен</i>	43	<i>становишите</i>	40
<i>претстоечки</i>	43	<i>станодавец</i>	36
<i>претстои</i>	43	<i>станодавка</i>	36
<i>претстави</i>	47	<i>Станое</i>	36
<i>пристане</i>	39	<i>станува</i>	34
<i>пристаниште</i>	39	<i>стоенката</i>	42
<i>пристанува</i>	39	<i>стои</i>	41

<i>стојалиште</i>	42	<i>удостојува</i>	42
<i>стојалка</i>	42	<i>устав</i>	47
<i>Стојан</i>	42	<i>установа</i>	40
<i>стојко</i>	42	<i>установи</i>	40
<i>Стојна</i>	42	<i>установува</i>	40
<i>стојност</i>	42, 44		
<i>удостои</i>	42		

*sěd- /*sed- /*sad-

<i>всади</i>	68	<i>иселеник</i>	67
<i>всади се</i>	68	<i>исели</i>	67
<i>всадува</i>	68	<i>исели се</i>	67
<i>вселен</i>	67	<i>иселува</i>	67
<i>вселена</i>	67	<i>испоседне</i>	65
<i>всели (се)</i>	67	<i>испоседнува</i>	65
<i>двосед</i>	65	<i>насад</i>	68
<i>досади</i>	68	<i>насади</i>	68
<i>досадува</i>	68	<i>насади се</i>	68
<i>досаѓа</i>	68	<i>насадува</i>	68
<i>доседи</i>	66	<i>наседи се</i>	66
<i>доседува</i>	66	<i>наседне</i>	64
<i>досели</i>	67	<i>наседнува</i>	64
<i>досели се</i>	67	<i>наседува се</i>	66
<i>доселува</i>	67	<i>населба</i>	67
<i>запоседне</i>	65	<i>население</i>	67
<i>запоседнува</i>	65	<i>населеност</i>	67
<i>засади</i>	68	<i>насели</i>	67
<i>засадува</i>	68	<i>насели се</i>	67
<i>заседа</i>	66	<i>населува</i>	67
<i>заседава</i>	66	<i>опсада</i>	68
<i>заседание</i>	66	<i>опсади</i>	68
<i>заседи се</i>	66	<i>опсадува</i>	68
<i>заседне</i>	64	<i>опседне</i>	64
<i>заседнува</i>	64	<i>опседнува</i>	64
<i>заседува</i>	66	<i>отседе</i>	66
<i>засели</i>	67	<i>отседи</i>	66
<i>заселува (се)</i>	67	<i>отседне</i>	64

<i>отседнува</i>	64	<i>сад</i>	68
<i>отседува</i>	66	<i>сади</i>	68
<i>посада</i>	69	<i>саѓа</i>	69
<i>посади</i>	69	<i>седало</i>	65
<i>посадува</i>	69	<i>седелка</i>	65
<i>посатка</i>	69	<i>седело</i>	65
<i>посед</i>	66	<i>седенка</i>	65
<i>поседи</i>	66	<i>седи</i>	65
<i>поседне</i>	64	<i>седиште</i>	65
<i>поседнува</i>	64	<i>седла</i>	67
<i>поседува</i>	66	<i>седлар</i>	67
<i>пресади</i>	69	<i>седли</i>	67
<i>прасадува</i>	69	<i>седло</i>	67
<i>преседи</i>	66	<i>седне</i>	64
<i>преседне</i>	65	<i>седница</i>	64
<i>преседнува</i>	65	<i>седнува</i>	64
<i>преседува</i>	66	<i>селанец</i>	67
<i>преселба</i>	67	<i>сели</i>	67
<i>преселеник</i>	67	<i>сели се</i>	67
<i>пресели (се)</i>	67	<i>селица</i>	67
<i>преселува (се)</i>	67	<i>село</i>	67
<i>претседава</i>	66	<i>селце</i>	67
<i>претседавач</i>	66	<i>сосед</i>	66
<i>претседател</i>	66	<i>соседен</i>	66
<i>претседателство</i>	66	<i>соседство</i>	66
<i>претседателствува</i>	66	<i>сосетка</i>	66
<i>приседне</i>	65	<i>усели (се)</i>	67
<i>приседнува</i>	65	<i>уселува (се)</i>	67

*leg-/*log-

<i>влага</i>	89	<i>залегнува</i>	80
<i>влог</i>	81, 92	<i>залежи</i>	79, 86
<i>вложи</i>	80, 89	<i>залегнува</i>	79
<i>вложува</i>	80, 89	<i>залог</i>	81, 92
<i>вложувач</i>	81, 91	<i>заложба</i>	81, 92
<i>залага</i>	80	<i>заложеник</i>	80, 89
<i>залегне</i>	80, 87	<i>заложник</i>	92

заложница	81
заложува	80, 89
излага	80
излегне	80
излегнува	80
излог	81, 92
изложба	81, 92
изложбен	81
изложен	81
изложји	80, 89
изложува	80, 89
изложувач	81, 92
легало	80, 87
легло	80, 87
легне	80
легнува	80
лежалка	79, 86
лежало	79, 86
лежарина	79, 86
лежерност	79
лежиште	79, 86
ложач	91
ложји	88
надлежен	79, 86
надлежност	79, 86
налага	80, 89
налегне	80, 87
налегнува	80
налог	81, 92
наложен	81
наложји	80, 89
наложува	80, 89
наталожен	81
ненадлежен	79, 86
облага	90
облегне	80, 87
облегнува	80
облог	81, 91, 92
облога	92
обложен	81
обложји	80, 89
обложји (се)	91
обложува	80, 89
обложување	91
образложен	81
образложение	81
образложји	80, 89
образложува	80, 89
одлага	80, 89
одлегне	80
одлегнува	80
одлежан	79, 86
одлежи	79, 86
одлежува	79
одложен	81
одложји	80, 89
одложува	80, 89
подлегне	87
полага	89
полегне	80, 87
полегнува	80
полежи	79, 86
полежува	79
полог	81, 92
положба	81, 92
положен	81
положи	80, 89
положува	80, 89
предлага	89
предлагач	81, 92
предлог	81, 92
предложен	81
предложји	80, 89
предложува	80, 89
прележан	79, 86
прележи	79, 86
прележува	79
прелог	81, 92
прилага	90
прилегне	80, 87

<i>прилегнува</i>	80	<i>слегнува</i>	80
<i>прилог</i>	81, 92	<i>слог</i>	81
<i>приложи</i>	80, 89	<i>сложен</i>	81
<i>приложува</i>	80, 89	<i>сложи</i>	80, 89
<i>расположен</i>	81	<i>сложува</i>	80, 89
<i>расположение</i>	81, 92	<i>сталожен</i>	92
<i>расположи</i>	80, 89	<i>сталожи</i>	89
<i>расположува</i>	80, 89	<i>сталожува</i>	89
<i>слага</i>	89	<i>талог</i>	81, 92
<i>слегне</i>	80, 87	<i>таложи</i>	89

*ved-, *vod-

<i>вада</i>	96	<i>заведе</i>	95, 100
<i>вадар</i>	96	<i>заведува</i>	95, 100
<i>вади</i>	96	<i>завод</i>	94
<i>веде</i>	94	<i>заводник</i>	94
<i>вовед</i>	95	<i>изведе</i>	94, 95, 100
<i>воведе</i>	95, 100	<i>изведува</i>	94, 95, 100
<i>воведува</i>	95, 100	<i>изведувач</i>	95
<i>воведувач</i>	95	<i>извод</i>	94
<i>вод</i>	94	<i>навади</i>	96
<i>водач</i>	94, 101	<i>навадува</i>	96
<i>води</i>	94	<i>наведе</i>	94, 95, 100
<i>водилка</i>	94	<i>наведува</i>	94, 95, 100
<i>водило</i>	94, 101	<i>навод</i>	94
<i>водител</i>	94	<i>одведе</i>	95, 100
<i>водич</i>	94	<i>одведува</i>	95, 100
<i>водник</i>	94	<i>одвод</i>	94
<i>водовод</i>	94	<i>поведе</i>	94, 95, 100
<i>водство</i>	94	<i>поведение</i>	95
<i>вожд</i>	94	<i>поведува</i>	94, 95, 100
<i>војвода</i>	94	<i>повод</i>	94, 102
<i>војсководец</i>	94	<i>поводник</i>	94
<i>далновод</i>	94	<i>подведе</i>	95, 100
<i>доведе</i>	94, 95, 100	<i>подведува</i>	95, 100
<i>доведува</i>	94, 95, 100	<i>подведувач</i>	95
<i>довод</i>	94	<i>преведе</i>	94, 95, 100

<i>преведува</i>	94, 95, 100	<i>развод</i>	94
<i>преведувач</i>	95	<i>разводник</i>	94
<i>превод</i>	94	<i>раководител</i>	94
<i>предводник</i>	94	<i>сведе</i>	95, 100
<i>приведе</i>	95, 100	<i>сведува</i>	95, 100
<i>приведува</i>	95, 100	<i>свод</i>	94
<i>произведе</i>	95, 100	<i>сводник</i>	94
<i>произведува</i>	93, 95, 100	<i>спроведе</i>	95, 100
<i>произведувач</i>	95	<i>спроведува</i>	95, 100
<i>производ</i>	93, 94	<i>спроведувач</i>	95
<i>производство</i>	93	<i>спровод</i>	94
<i>разведе</i>	95, 100	<i>спроводник</i>	94
<i>разведува</i>	95, 100	<i>увод</i>	94

*slĕd-

<i>доследен</i>	104, 107	<i>преследи</i>	104
<i>иследи</i>	104	<i>преследува</i>	104
<i>иследник</i>	104	<i>престононаследник</i>	104
<i>иследува</i>	104	<i>проследи</i>	104
<i>наследен</i>	104	<i>проследува</i>	104
<i>наследи</i>	104	<i>редослед</i>	104, 107
<i>наследник</i>	104, 107	<i>редоследен</i>	104, 107
<i>наследство</i>	104	<i>следа</i>	104
<i>наследува</i>	104	<i>следбеник</i>	107
<i>последен</i>	104	<i>следен</i>	104
<i>последи</i>	104	<i>следи</i>	104
<i>последица</i>	104, 107	<i>следствено</i>	104, 107
<i>последователно</i>	107	<i>следува</i>	104
<i>последува</i>	104	<i>следување</i>	104

*step-/*stǝp-

<i>достап</i>	111	<i>застапник</i>	110
<i>достапен</i>	111	<i>застапница</i>	110
<i>застапен</i>	110	<i>застапништво</i>	110
<i>застапи</i>	110	<i>застапува</i>	110

<i>истапи</i>	110	<i>престап</i>	111, 114
<i>истапува</i>	110	<i>престапи</i>	111
<i>настап</i>	110	<i>престапник</i>	114
<i>настапи</i>	110	<i>престапува</i>	111
<i>настапне</i>	110	<i>пристап</i>	111
<i>настапнува</i>	110	<i>пристапи</i>	111, 114
<i>настапува</i>	110	<i>пристапница</i>	111
<i>отстапи</i>	110, 114	<i>пристапува</i>	111
<i>отстапка</i>	110	<i>стапалка</i>	110
<i>отстапник</i>	111, 114	<i>стапало</i>	110, 114
<i>отстапува</i>	110	<i>стапи</i>	109
<i>постапалка</i>	110	<i>стапина</i>	110
<i>постапен</i>	110	<i>стапица</i>	114
<i>постапи</i>	110	<i>стапува</i>	110
<i>постапка</i>	110	<i>степен</i>	111, 114
<i>постапува</i>	110	<i>степенува</i>	111

*pad-

<i>допадне</i>	115	<i>отпадне</i>	115
<i>допаѓа</i>	115	<i>отпаднува</i>	116
<i>запад</i>	116	<i>отпадок</i>	116
<i>западне</i>	115	<i>отпаѓа</i>	115
<i>западнува</i>	116	<i>пад</i>	116
<i>запаѓа</i>	115	<i>падавица</i>	116
<i>испад</i>	116, 119	<i>падеж</i>	116
<i>испадне</i>	115	<i>падина</i>	116
<i>испаѓа</i>	115	<i>падне</i>	115
<i>напад</i>	116, 119	<i>паѓа</i>	115
<i>нападне</i>	115, 119	<i>потпадне</i>	116
<i>напаѓа</i>	115	<i>потпаднува</i>	116
<i>напаѓач</i>	116	<i>потпаѓа</i>	116
<i>напасник</i>	116	<i>препад</i>	116, 119
<i>напаст</i>	116	<i>припадне</i>	116
<i>опадне</i>	115	<i>припаѓа</i>	116
<i>опаднува</i>	116	<i>пропадне</i>	116
<i>опаѓа</i>	115	<i>пропаднува</i>	116
<i>отпад</i>	116	<i>пропаѓа</i>	115

<i>пропаст</i>	116, 119	<i>спаднува</i>	116
<i>распад</i>	116, 119	<i>спаѓа</i>	116
<i>распадне</i>	116	<i>упад</i>	119
<i>распадноува</i>	116	<i>упадне</i>	116
<i>распаѓа</i>	116	<i>упаднува</i>	116
<i>спадне</i>	116	<i>упаѓа</i>	116

(j)ε-/(j)ьт-

<i>дозема</i>	124	<i>имотник</i>	124
<i>емство</i>	124	<i>наем</i>	124
<i>заем</i>	124	<i>наема (се)</i>	124
<i>заема (се)</i>	124	<i>наемател</i>	124
<i>заема</i>	124	<i>наемник</i>	124
<i>заим</i>	124	<i>одзема</i>	124
<i>заима (се)</i>	124	<i>подем</i>	124
<i>занима</i>	124	<i>подзема</i>	124
<i>занимава (се)</i>	124	<i>поим</i>	124
<i>зеде</i>	124	<i>поима</i>	124
<i>зема</i>	124	<i>поимен</i>	124
<i>има</i>	121	<i>презема</i>	124
<i>имање</i>	124	<i>прием</i>	124
<i>имател</i>	124	<i>приема (се)</i>	124
<i>имашлив</i>	124	<i>приемлив</i>	124
<i>имаштија</i>	124	<i>приемчив</i>	124
<i>имовит</i>	124	<i>прима (се)</i>	124
<i>имот</i>	124	<i>саем</i>	124
<i>имотен</i>	124		

*bъr-/*ber-

<i>берач</i>	129	<i>добира</i>	129
<i>берба</i>	129	<i>збере</i>	129
<i>бере</i>	129	<i>збир</i>	129
<i>биралиште</i>	129	<i>збира</i>	129
<i>бирач</i>	129	<i>збирка</i>	129
<i>добере</i>	129	<i>збор</i>	129

<i>избере</i>	129	<i>побира</i>	129
<i>избира</i>	129	<i>пребере</i>	129
<i>избирач</i>	129	<i>пребира</i>	129
<i>избор</i>	129	<i>прибере</i>	129
<i>набере</i>	129	<i>прибира</i>	129
<i>набира</i>	129	<i>прибор</i>	129
<i>набор</i>	129	<i>разбере</i>	129
<i>одбере</i>	129	<i>разбира</i>	129
<i>одбира</i>	129	<i>собере</i>	129
<i>одбор</i>	129	<i>собира</i>	129
<i>побере</i>	129	<i>сбор</i>	129

*da-/*da-r-

<i>дава</i>	131	<i>наддаде</i>	131
<i>давател</i>	131	<i>одава</i>	131
<i>давач</i>	131	<i>одаде</i>	131
<i>даде</i>	131	<i>оддава</i>	131
<i>данок</i>	131	<i>оддаде</i>	131
<i>дар</i>	131	<i>подава</i>	131
<i>дарба</i>	131	<i>подаде</i>	131
<i>дари</i>	132	<i>поданик</i>	131
<i>дарува</i>	132	<i>податок</i>	131
<i>додава</i>	131	<i>поддава</i>	131
<i>додаде</i>	131	<i>поддаде</i>	131
<i>додаток</i>	131	<i>предава</i>	131
<i>задава</i>	131	<i>предавална</i>	131
<i>зададе</i>	131	<i>предавање</i>	131
<i>задача</i>	131	<i>предавател</i>	131
<i>издава</i>	131	<i>предавач</i>	131
<i>издавач</i>	131	<i>предавник</i>	131
<i>издаде</i>	131	<i>предавство</i>	131
<i>издајник</i>	131	<i>предаде</i>	131
<i>издание</i>	131	<i>продава</i>	131
<i>изданок</i>	131	<i>продавач</i>	131
<i>надава</i>	131	<i>продавница</i>	131
<i>нададе</i>	131	<i>продаде</i>	131
<i>наддава</i>	131	<i>продажба</i>	131

<i>раздава</i>	131	<i>создател</i>	132
<i>раздаде</i>	131	<i>удава се</i>	132
<i>создавач</i>	132	<i>удаде се</i>	132
<i>создаде</i>	132		

*dvrǵ-

<i>воздржи</i>	134	<i>издржлив</i>	134
<i>воздржува</i>	134	<i>издржува</i>	134
<i>воздришка</i>	134	<i>издришка</i>	134
<i>додржи</i>	134	<i>одржи</i>	134
<i>додржува</i>	134	<i>одржлив</i>	134
<i>држава</i>	134	<i>одржува</i>	134
<i>држалје</i>	134	<i>подржи</i>	134
<i>држалка</i>	134	<i>подржува</i>	134
<i>држач</i>	134	<i>подррика</i>	134
<i>држи</i>	134	<i>подржи</i>	134
<i>дришка</i>	134	<i>подржува</i>	134
<i>задржи</i>	134	<i>придржи</i>	134
<i>задржува</i>	134	<i>придржува</i>	134
<i>задришка</i>	134	<i>содржина</i>	134
<i>издржи</i>	134		

*met- (*mot-, *mǫ-)

<i>ветромет</i>	140, 144	<i>замота</i>	140
<i>вметне</i>	148	<i>замотува</i>	140
<i>вметнува</i>	148	<i>измати</i>	140
<i>домет</i>	140, 147	<i>изматува</i>	140
<i>домота</i>	140	<i>измет</i>	140, 147
<i>домотува</i>	140	<i>измете</i>	139, 143
<i>замати</i>	140	<i>изметне</i>	139, 146
<i>заматува</i>	140	<i>изметнува</i>	139, 146
<i>замете</i>	139, 143	<i>изметува</i>	139, 143
<i>заметне</i>	139, 145	<i>измота</i>	140
<i>заметнува</i>	139, 145	<i>измотува</i>	140
<i>заметува</i>	139, 143	<i>маталка</i>	140

<i>матало</i>	140	<i>подмет</i>	140
<i>матач</i>	140	<i>подметне</i>	148
<i>матежина</i>	140	<i>подметнува</i>	148
<i>матен</i>	140	<i>поизмати</i>	140
<i>матеница</i>	140	<i>поизматува</i>	140
<i>мати</i>	139, 140	<i>помати</i>	140
<i>матикаша</i>	141	<i>поматува</i>	140
<i>матканица</i>	140	<i>помете</i>	139
<i>матна</i>	140	<i>пометне</i>	139, 146
<i>матникав</i>	140	<i>пометнува</i>	139, 146
<i>матно</i>	140	<i>пометува</i>	139
<i>матност</i>	140	<i>предмет</i>	140
<i>мете</i>	139, 143	<i>премет</i>	140
<i>метеж</i>	144	<i>премете</i>	139
<i>метла</i>	140, 144	<i>преметне</i>	139, 146
<i>метне</i>	139, 145	<i>преметнува</i>	139, 146
<i>мекава</i>	140, 144	<i>преметува</i>	139
<i>мота</i>	139, 140	<i>премота</i>	140
<i>мотало</i>	140	<i>премотува</i>	140
<i>мотаница</i>	140	<i>промет</i>	140, 145
<i>мотач</i>	140	<i>промете</i>	143
<i>намет</i>	140, 147	<i>прометува</i>	143
<i>наметка</i>	140, 147	<i>пушкомет</i>	140, 147
<i>наметне</i>	139, 146	<i>размати</i>	140
<i>наметнува</i>	139, 146	<i>разматува</i>	140
<i>намота</i>	140	<i>размота</i>	140
<i>намотува</i>	140	<i>размотува</i>	140
<i>обмота</i>	140	<i>ракомет</i>	140
<i>обмотува</i>	140	<i>смати</i>	140
<i>огномет</i>	140, 148	<i>сматок</i>	140
<i>одмет</i>	140	<i>сматува</i>	140
<i>одметне</i>	139, 146	<i>смет</i>	140, 144
<i>одметник</i>	140, 147	<i>смете</i>	139, 143
<i>одметнува</i>	139, 146	<i>сметне</i>	139
<i>одмота</i>	140	<i>сметнува</i>	139
<i>одмотува</i>	140	<i>сметува</i>	139, 143
<i>омот</i>	140	<i>смота</i>	140
<i>подзамати</i>	140	<i>смотува</i>	140
<i>подзаматува</i>	140	<i>смут</i>	140

*tk-

<i>вотне</i>	151	<i>поттикне</i>	151
<i>вотнува</i>	151	<i>поттикнува</i>	151
<i>вткае</i>	152	<i>притка</i>	151
<i>дотичен</i>	151	<i>протне</i>	151
<i>доткае</i>	152	<i>протнува</i>	151
<i>затка</i>	151	<i>спотне</i>	151
<i>затне</i>	151	<i>спотнува</i>	151
<i>затнува</i>	151	<i>текне</i>	151
<i>истакнат</i>	151	<i>текнува</i>	151
<i>истакне</i>	151	<i>ткае</i>	152
<i>истакнува</i>	151	<i>ткаенина</i>	152
<i>исткае</i>	152	<i>ткајач</i>	152
<i>потка</i>	151	<i>ткајачница</i>	152
<i>поттик</i>	151	<i>точка</i>	151
<i>поттикнув</i>	151		

БИБЛИОГРАФИЈА

Кирилица:

- Асенова, П. 1989. *Балканско Езикознание*. Софија: Издателство наука и изкуство.
- Велева С., 2006, *Тенденции во зборобразувањето во македонскиот јазик*, Скопје.
- Видоески, Б. 1994. “Модели на имперфективни глаголи”, *XX научна дискусија на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 30.VII - 13.VIII. 1993 година*, 29-44, препечатено во *Дијалектите на македонскиот јазик*, том 3, изд. МАНУ, 1999.
- Видоески Б. 1998. *Дијалектите на македонскиот јазик, Том 1*. Скопје: МАНУ.
- Видоески Б. 1999, *Дијалектите на македонскиот јазик, Том 2*. Скопје: МАНУ.
- Видоески Б. 1999, *Дијалектите на македонскиот јазик, Том 3*. Скопје: МАНУ.
- Голомб, З. 1970. “За ‘механизмот’ на словенско-романските односи на Балканскиот полуостров,” *Македонски јазик XXI*, pp. 115-32.
- Голомб, З. 1974. “Значењето на македонскиот јазик за балканистичките студии,” *Пристапни предавања на новите членови на МАНУ*. Скопје: МАНУ, стр. 37-43.
- Иванова, О. 2006. *Македонски антропомастикон (XV - XVI век)*. Скопје.
- Конески, Б. (ред.). 1986. *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*. Скопје: Македонска книга”.
- Конески, Б., 1981, *Граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Б. 1982, *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, К. 2003, *Зборобразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје: Универзитет “Св. Кирил и Методиј”, Филолошки факултет “Блаже Конески”.
- Марковиќ М. 2013. “Етимолошка анализа на називите за 'молив' и 'хартија' во словенските дијалекти (според материјалот од Општословенскиот лингвистички атлас)“, *Зборник радова - Путеви и дometи дијалекатске лексикографије*, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу, стр.203-208.

- Марковиќ, М. 2013. “Семантичка мотивација на називите за 'тетратка' во словенските дијалекти (според материјалот од Општословенскиот лингвистички атлас)“, *Годишњак за српски јазик, год. XXVI, бр. 13*, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, стр. 313-318.
- Марковиќ, М. 2015. “Формална и семантичка деривација на прасловенските глаголски основи *leg- *log- во македонскиот јазик“, *Зборник од Научна конференција на XLVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, МСМЈЛК, стр. 101-114.
- Марковиќ, М. 2016. “Семантичка деривација на прасловенскиот глаголски корен *тък- во македонскиот јазик“, *Зборник во чест на проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска по повод 90-годишнината од раѓањето*, ред. одбор Е. Црвенковска и др., Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, стр. 125-130.
- Марковиќ, М. 2017. “Семантичка деривација на прасловенскиот глаголски корен *met-“, *Slavica Wratislaviensia, T. CLXV = Vol. 165. Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 9. Opis, konfrontacja, przekład*, Wyd. Uniwe. Wrocławskiego, стр. 267-276.
- Марковиќ, М. 2018. “Глаголските основи -ved-, -vod- како деривациски јадра во македонскиот и во полскиот јазик“, *Folia Philologica Macedono-Polonica, том 9-10*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Б. Конески“, Скопје, стр. 107-119.
- Марковиќ, М. 2018. “Семантичка деривација и семантичка мотивација на предикатот ‘држи’“ *Зборник од XLIV Научна конференција. L Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Охрид, 17-18 јуни 2017 година, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, стр. 23-34.
- Миркуловска, М. 2000. “Почеток на дејство / состојба како семантичка и граматичка категорија (врз материјал од македонскиот и полскиот јазик)“, *Studia linguistica Polono-Meridianoslavica 10*, Скопје: МАНУ.
- Мургоски, З. 2011. *Толковен речник на современиот македонски јазик*. Скопје.
- Пољско-српски речник САНУ - *Пољско-српски речник, I - II*, ред. Ђ.Живановиќ, izd. SANU, Zavod za uџbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.
- Тополињска, З. 1992. “За прагматичната и семантичната мотивација на морфосинтаксички балканизми“, *Прилози XVI*. Скопје: МАНУ.
- Тополињска, З. 2017. “Derywasja sematyczna“ *Путевима речи, Зборник радова у част Даринки Гортан Премк*, Београд: Универзитет у Београду, стр. 341-344.

- Тополињска, З. 2018. "Термална обработка на храна", *Језик као запис културе у етнолошкој и лингвистичкој анализи на релацији Србија ~ Македонија 1*, Београд: САНУ, стр. 15-25.
- Фасмер, М. 1986. *Этимологический словарь русского языка*. Москва.
- Фридман, В. 2001. "Граматиализацијата на балканизмите во македонскиот јазик," *Македонски јазик* 51-52, сс. 31-38.
- Фридман, В. 2011. *Македонистички студии*. Скопје: МАНУ.

Латиница:

- Alinei, M. 1991, 1992. "New hypotheses on the linguistic origin of Europe: the contribution of semantics and dialectology", *Quaderni di semantica XII/2, XIII/1*, Bologna.
- Antinucci, F, Gebert, L. 1977, "Semantyka aspektu czasownikowego", *Studia Gramatyczne I*, 7-43, Warszawa: IJP PAN, Ossolineum.
- Boryś, W. 2006 *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bruckner, A. 1985. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa.
- Buck, C. D. 1949, (reprinted 1988). *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: University of Chicago Press.
- De Vaan, M. 2008. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden/Boston: Brill
- Doroszewski W., (red.). 1958-1969 - *Słownik języka polskiego, I-XI*. Warszawa: PWN.
- Friedman A.V. 2015, *Macedonian Studies 2*. Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts.
- Friedman A.V., 1977. *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.
- Jakobson, R. 1957. *Shifters, verbal categories, and the Russian verb*. Russian Language Project. Department of Slavic Languages and Literatures, Harvard University.
- Karolak, S. 1984. "Składnia wyrażen̄ predykatywnych", *Gramatyka Współczesnego Języka Polskiego, Składnia*, Warszawa: IJP PAN, Ossolineum.
- Kittila, S., Vasti K., Ylikoski J. (ed.). 2011. *Case, Animacy and Semantic Roles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company,
- Klein, E. 1971. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam: Elsevier science b.v.

- Kravar, M. 1980. *Pitanja glagolskog vida u latinskom jeziku*, Živa antika 6, Skopje: Društvo za antički studii na SRM.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*. Volumes I, II. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Mallory J.P, Adams D.Q. (ed.). 1997. *Encyclopedia of Indo-European Culture*, London and Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Mallory J.P, Adams D.Q. (ed.). 2006. *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, New York: Oxford University Press.
- Markovikj, M. 2017. “Околу реструктурирањето на глаголскиот систем во македонскиот јазик (во балкански контекст)“, *Balkanistica: Macedonia past and present : proceedings from the Ninth Macedonian - North American Conference on Macedonian Studies* Vol. 30, issue 2, University MS : South East European Studies Association, pp. 175-185.
- Miklosich, F. 1865. *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*.Wien.
- Miklosich, F. 1886. *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Wien.
- Shields, K. C. 1992. *A History of Indo-European Verb Morphology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Siatkowski J., 2005, *Studia nad wpływami obcymi w ogólnosłowiańskim atlasie językowym*. Warszawa.
- Skok, P. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sławski, F. 1974. *Słownik prasłowiański I*. Warszawa: Ossolineum, Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Solecka, K.M. 1983. *Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Topolińska, Z., 1996, “Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System,” *Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego*,” 52, pp. 57-72.
- Topolińska, Z. 2010. “The Balkan Sprachbund from a Slavic Perspective,” *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 53(1). Нови Сад: Матице Српска, сс. 33-60.
- Topolińska, Z. 2014, *Anthropocentric Case Theory: How are Humans coded in Discourse?*, The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series in South Slavic Linguistics, No. 6, Beech Stave Press, New York, USA.
- Topolińska, Z. 2015. “Kręte drogi prasłowiańskiego dziedzictwa“, *Zmiana Perspektywy* 95-133, Kraków: PAU.

- Topolińska, Z., Markovikj M. 2016. "An insight into the history of Balkan Slavic languages. Macedonian perspective". *Linguistica Copernicana*, Vol. 13, Toruń. pp. 35-65.
- Topolińska, Z. 2018. "Praca ludzka w języku polskim i macedońskim", *Praca ludzka w perspektywie interdyscyplinarnej*, UMCS Lublin, pp. 325-349.
- Vidoeski, B. 1997. "Morphological Patterns of Imperfective Verbs in Dialects of the Macedonian Language", *Balkanistica 10*, pp. 411-429.
- Wierzbicka, A. 1972. *Semantic Primitives*. Frankfurt/M., Germany: Athenäum Verlag.